

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՏՈԿՐ. Ա. Ն. ՄԵԶՊՈՒՐԵԱՆ

ՀԻԻԾԱԽՏԻ

ԴԷՄ

ՊԱՅՔԱՐ

ՈՒ

ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆ

Կ. ԳՈՂԻՍ

ՏՊԱԳՐ. Յ. Մ. ՍԷՔԵԱՆ

1932

616.9

Մ-44

616.9

Կ-44

30 JUL 2010
48

ՏՈԿԴ. Ա. Ն. ՄԵԶՊՈՒՐԵԱՆ

ՀԻԾԱԽՏԻ ԴԵՍ

ՊԱՅՔԱՐ

ՈՒ

ԱՆՈՐ ՀԱՆԴԵՊ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐ. Յ. Մ. ՍԷՔԵԱՆ

1932

Պարոն Տօֆ. Ա. Մեզպուրեան

Ա Մ Տ

Սիրելի Տօֆեօն եւ բարեկամ,

Ուզեցիք որ, — քանիք պարզապէս, — ես գրած ըլլայի յառաջաբանը այս ազուր հասորին, որ «*Հիւժարիսի դիւ պայ-
ֆար եւ պաշտպանութիւն*» պիտակին սակ հրատարակուեցաւ
նախ «Նոր Լուր»ի մէջ, մեծ մասամբ, երկար յօդուածա-
շարքերով:

Չե՞ք վախճար ուրեմն որ պիտի չկրնամ առանց վնաս-
ուելու ելլել գործին մեջէն՝ որ պնակէս դուրս կը ձգէ զիս:
Մարդիկ երկու կերպով կրնան առնել գործ մը: Առաջին՝
սիրաբար կարենալ զնահատելով զայն, երկրորդ՝ սխալանալ
կարենալով: Այս վերջինը պիտի ըլլայ իմ պարագաս: Եւ;
պատճառով: Բարեբախտաբար, — դժբախտաբար ինձի հա-
մար, — սա կայ որ՝ լաւ գիտեմ առողջ կեանքին արժէքը,
յորմէնէսէ կ'ապրիմ կեանքով մը՝ որ սասկապէս կը դնէ իմ
մէջս անկէ նախանձելու կիրք: Սրամիտ ու սիրուն մտածող
մը դուք՝ այս հակասութիւնը ուզեցիք պարտադրել ինձի որ-
պէսզի առաջին դասը բաղողը ես ըլլայի: Լա՛ւ, Տօֆեօն,
բաղած եմ պտուղը արդէն: Կը մնայ ըսել քե՛՛ ո՛րքան նա-
պիկ պիտի ըլլամ զայն ուրիշին մատուցանելու ծառայու-
թեան մէջ:

Լաբալիսեան մը ըլլալու միամտութիւնը նշանակելով հան-
դերձ, կը տարուիմ խորհիլ քե՛՛ առողջութիւնը այնպիսի
քան մըն է, որուն սիրացողը յարգը չի գիտեր, ամէն հա-

ռուսի պէս: Չայն կորսնցնողը կ'զգայ միայն անոր զինք՝ ձեւաւորապէս, ինչ սաժանք մարմին մը՝ որ բեռ է կեանքին, լիկուած, անկամ, ինչալու պատրաստ, որ՝ աշխարհը ասելիք կը դարձնէ, զայն պատշաճաբար խորունկ զիղջը դնելով արտին մէջ: Կաւարուռն, հուժկու բեռնակիրին ֆոլ, անարիւն, վսիս մարդը՝ ոսկինքերու Երջանակին մէջ...: Ո՞րն է իսկական հարուստը: Երիտասարդութիւնը՝ չափազանց յանձնապասան՝ — երբ սկարակազմ չէ, — չի հասկնար ասիկա: Ծերին համար, աւաղ, աւելորդ ցաւ մըն է ան: Եւ սակայն այդ անհետաքրքրութիւնը եւ չափազանցութիւնները, ո՞րքան զոհեր կը պատրաստեն:

Սերոպայի եւ Ամերիկայի մէջ կան գիտական կազմակերպութիւններ, որոնք ժողովուրդը կը լուսաբանեն կեանքի նպաստաւոր եւ աննպաստ պայմաններու մասին: Անոնք՝ դասախօսութիւններով, գրեթէ կենտրոնով, հիմնարկութիւններով, կը ջանան կերտել առողջ կեանք: Իրենց նպատակն է ո՛չ միայն Ֆիզիքական չարիքը հալածել, այլ եւ սասարել բարոյական կեանքին, սալով առողջ կազմը ընկերութեան: Որովհետեւ ամեն բարոյական վիճակ իր Ֆիզիքական կողմն ալ ունի, կը հետեւի ուրեմն Ֆիզիքական բարոյական մը՝ որ ընկերութեան շահն ու պարկեցութիւնն է, լըրջագոյն առումով: Հիւանդը յանցաւոր է, — երբ անխոհեմ է, — վնասելով ո՛չ միայն իր անձին, այլ եւ ընկերութեան՝ որուն մթութիւնն է ու վնասակար սարքը: Այս սեւակետով, գիտունները մեծ բարեբարներ են, երբ կը ձգտին մանաւանդ, մարդկութիւնը հիւժող ոյժերուն դէմ պայքարիլ:

Այս շարժումը, եւ այս կարգի կազմակերպութիւններու փափաքը, հոս ալ ծնունդ առնել կ'սկսին: Եւ սակայն, նու՛ք, Տօքթօն, որ լաւագոյն մարդկութեան երազը ունիք, դու՛ք՝ որ ձեր խոհուն զուլխը հակած էք սեւապէս, գիտական հետազօտութիւններու եւ անձնական փորձարկութեանց վրայ, դու՛ք՝ որ մեր հմուտ բժիշկներու փոքր փառանգէն էք, գոն

ք: Դու՛ք բաւական չէք ձեր բժիշկի կադապարին մէջ: Դու՛ք բժշկութեան անդին կը նայիք. ձեզ կը խանդավառէ առողջ ու գիտակից մարդկութիւնը, եւ կը ջանաք ձեր սեփական միջոցներով ալ օգտակար ըլլալ ընդհանուր եղբայրակցութեան: Այս գեղեցիկ իտեղն է, — գիտե՛մ, — որ ձեզ ներքնչեց գրել այս օգտակար հաստքը, ախտի մը մասին, չափազանց արդիական, որ ներկայիս ամենէն յիմար ու յամառ հունձք կ'ընէ ամենուրեք: Մեր շուրջը կը վիսան անարիւն այլ «արիւն քննող» արարածներ, «հիւժախտ»ի դրօշին տակ, որոնք աղէներ են, վարակիչ սարքեր ուրիշներուն, նո՛յն իսկ իրենց սիրելիներուն: Չանոնք պակսեցնելը մեծագոյն նուէրն է մարդկութեան: Այս գեղեցիկ հեռանկարը չէր կրնար անսարքեր բողոլ ձեզ, որ ա՛յնքան բարձր հոգի մը ունիք. ուստի տուիք ձեր միտքէն ու հանգիստէն: Խոնարհեցա՛ք ձեր բարձունքէն դէպի սգեք, եւ բօրափելով գիտական լեզուի հարկադրութիւնները՝ անոր համար գրեցիք ձեզի յատուկ ախորժելի եւ սրամիտ համեմներով: Ոն՛ որ ըլլալով հանդերձ գիտական-ժողովրդային գրականութեանը՝ չի բերանար բանասիրական յարգանքի դէմ, խղճմտութիւնը ունենալով անձնիւր բառի առումին:

Մեր գիտունները, ընդհանրապէս հեռաւոր ու ցամաք են: Իրենց գրութիւնները դեղագիրներու ցուրտ սպաւորութիւնը կ'ընեն, գիտական սարագներու բարբարիկ ու խժալուր արուեստականութեամբ: Ձեր գրչին տակ գիտութիւնը հաւատարմ է գրականութեան հետ, ինչ որ առիճնող հմայք մը կ'ընծայէ ձեր գիրքին: Եւ ո՞րքան կը կրկնուի անոր մարդասիրական ոգին, լծորդուելով նաեւ բարեսիրական գործի մը: Արդարեւ, ինչ գեղեցիկ մտածում անոր հրատարակութիւնը հանդիպեցնել Ազգ. Հիւանդանոցի հարիւրամտակի հանդիսութիւններուն, եւ հաստիւն ամբողջական հաստոյրը յատկացնել հիւժախտաւորներու տաղաւարի մը կառուցման նպատակին: Ահա՛ բարոյական գործ մը, որ նիւթական բարիքն ալ կ'ընծայէ:

Ձեր բազմաթիւ հրահարակութիւններուն քով, այս երկը իր մասնաւոր նշանակութիւնը պիտի ունենայ: Ասիկա ձեզի պիտի բերէ երախտագիտութիւնը ժողովուրդին՝ զոր ա՛յնքան կը սիրէք, եւ որ ա՛յնքան կը սիրէ ձեզ:

Ասիկա պիտի բերէ ձեզ նաեւ նոր խրատոյս՝ նման երկեր հրահարակելու: Սէ այս, կ'սպասուի ձեր հմտութեան, ձեր կարողութեան:

Ձերմագին շնորհաւորելով ձեզ այս բազմօգուտ հաստից, եւ մտածումին համար, լաւագոյն յաջողութիւններ կը մաղթեմ:

ՀԱՅԿԱՆՈՅՇ ՄԱՌԻ

Հիւժախտը մեզ կ'ուռէ եւ մեզ կը բնանանք

Հիւժախտը, այո՛, հիւժախտը, օր ըստ օրէ ալ աւելի մեծ թափով ու ոգեւորութեամբ արիւնարբու եւ մահաբոյր ճիրաններով, լաց ու կոծերու մէջ, կը լափէ նորանոր անմեղ զոհեր: Երախայ, մանուկ, պատանի, երիտասարդ, հայր, մայր, ազգական, չափահաս եւ տարիքոտ առանց բացառութեան հողակոյտին կը յանձնուին տարին տասներկու ամիս⁽¹⁾:

Հիւժախտաւորներու մէջ կան հաստաբազուկ թէ տրկարակազմ, տգէտ թէ գիտուն, կրօնաւոր թէ աշխարհական, չքաւոր թէ ունեւոր անհատներ, որոնք վաղահաս մահուամբ կը բաժնուին իրենց հոգեհատոր սիրելիներէն:

Հիւժախտը, համատարած հիւանդութիւններու շարքին մէջ⁽²⁾, կը ներկայանայ իբր ամէնէն աւելի տառապեցնող, անխիղճ, աններող եւ տհարկու մարդակեր ճիւղ մը⁽³⁾:

Հիւժախտաւորները բժիշկին կը ներկայանան, զրեթէ միշտ, երբ արդէն կը գտնուին ընկճուած, հիւժած, անյոյս, անբուժելի վիճակի մը մէջ: Բայց քանիներ ասոնց բով՝ անմեղ, միամիտ, տգիտութեամբ կամ անգիտակցաբար, կրաւորական դիրքի մէջ, բախտակից պիտի ըլլան անոնց՝ իրենց կարգին: Եթէ աշխարհիս սկիզբէն ի վեր, անշնչացած մարդկային էակներու մարմինները դասաւորուին ու հաւաքուին առանձին խումբերու, թորախտաւոր-

1. S. Abbatucci, La diffusion de la tuberculose dans le monde et notamment dans les Colonies françaises, La Presse Méd. 1926 p. 139.
2. Le plus grand fléau de l'espèce humaine (Villemin).
3. E. Arnould, Tuberculose et cancer. Leur importance comparée au point de vue social. La Pr. Méd. 1927 p. 267.

ներու դիակոյտը պիտի ըլլար ամէնէն սոսկավիթխարն ու հսկայատիպը:

Առանց չափազանցութեան՝ հիւժախտը զարհուրելի հիւանդութիւն մըն է՝ որուն դէմ լրջօրէն պէտք է պայքարին՝ անհատ, ընտանիք, ընկերութիւն, հաւաքականութիւն, ազգ ու տէրութիւն անհատապէս ու հաւաքաբար⁽¹⁾:

Թէպէտ բժշկութիւնը անզօր ու անկարող, դեռ չի կըրնար արմատապէս բուժել հիւժախտաւորները, նամանաւանդ առաջացած շրջանին մէջ, այնու ամենախիւ առողջապահական պատուէրներու գործադրութեամբ կամ մասնաւոր հաստատութիւններով կարող է արգիլել հիւժախտի տարածումը: Ընկերային-գիտական կազմակերպութեամբ, նախազգուշական միջոցներով պէտք է հեռացնել եւ պատրաստարեւ, առաջին օրէն հիւժախտաւոր հօր կամ մօր մը առողջ ու անվարակ նորածինը: Սակաւարիւն, տկարակազմ, խուլախտաւոր, թոքերէ դուրս մարմնային ու եւ է մասի վրայ սկզբնական շրջանի մէջ խաթարումներ կրող մանուկները, օդասուն միջավայրի մը մէջ, առողջապահիկ նիստ ու կացով, կեր ու խումով դարմանել ու հիմնովին բժշկել: Գիտութիւնը՝ առանձնացնելով ու մեկուսացնելով վարակեալները, զսպած կ'ըլլայ հիւժախտը, որով նուազեցուցած՝ հիւժախտաւորներու մահացութիւնը: Մինչեւ վերջին ատեններս, մեր մէջ, իշխանութիւնները, բժշկական ընկերակցութիւնները, Կարմիր Մահիկի վարչութիւնը կը զոհանային պաշտօնական կամ անպաշտօն ոլորապտոյտ պղատոնական խրատականներով: Ուրախութեամբ կը լըսենք թէ հիւժախտի հսկայաբայլ առաջխաղացման⁽²⁾ դէմ

1. G. Poix, La lutte contre la tuberculose en Danemark et ses résultats. La Pr. Méd. 1926, p. 251.
2. Թէվֆիդ Ազիմ փաշայի յայտարարութեամբ՝ Պոլսոյ մէջ 20000 հիւժախտաւոր կայ եւ ասոնցմէ ամէն տարի 3000 հոգի կը մեռնին: Նոյն բժիշկը կը հաստատէ որ Թուրքիոյ մէջ 280,000 թորախտաւոր կայ եւ տարին 37 հազար հոգի կը մեռնին: Ուրիշ բժիշկ մը, Սերվէթ Քեամլի պէյ ալ ըսած է թէ տարին հիւժախտէ 40,000 հոգի կը մեռնին: Թուրքիոյ մէջ Իրողութիւն է որ Թուրքիոյ մէջ շարունակ 300,000 հիւժախտաւոր գոյութիւն ունի եւ ասոր դէմ միայն 120 անկողինով հիւանդանոցներ ունինք: «Ճումհուրիյէթ» 1 Յունվ. 1930:

պայքարելու նպատակով Կարմիր Մահիկի եւ հիւժախտի դէմ պայքարող Թուրք Հանր. Ընկերակցութեան նախածնունութեամբ կանոնադիր մը պատրաստուած է, որ պաշտօնական մարմիններու, բժշկական դասուն, անհատական ու ընկերային օժանդակութիւններով մօտերս պիտի սկսին գործի⁽¹⁾: Հիւժախտ⁽²⁾ սիֆիլիս, ճահճատենդ, երեք հիւանթիւններ, որոնք Թուրքիոյ բնակչութեան արիւնը կը տկարացնեն, կը թունաւորեն ու կը բամեն մեծ չափով եւ որոնց զոհերը, անթիւ անհամար, հինէն ի վեր կը փոռնին

1. Առողջապահական Տնօրէնութեան կողմէ պատրաստուած վիճակագրութիւններէն կը հասկցուի թէ, այս շարժումն մէջ ամէնէն աւելի թորախտ է որ աւել գործեր է Պոլսոյ մէջ: Դարմանուելու համար այս շարժումն մէջ երեսուն թորախտաւոր դիմած են հիւանդանոցներու վարչութեան: Իսկ միեւնոյն պայմանաժամին մէջ մեռած են 40 հոգի: Թուրքիոյ դէմ պայքարող մարմինը թէեւ կ'աշխատի, բայց դրամի եւ միջոցներու չգոյութեան երեսնէն չի կրնար հիմնական բան մը ընել, կը գրէ Ազգամ. Պիւտճէի պակասին պատճառով առ այժմ կարելի եղած չէ ձեռնարկել այն աշխատութեան, որով կ'ուզուէր նոր սանադորիմ մը բանալ Պոլսի մէջ:

«Մամաւա» 15 Յունիս 1926

2. Առողջապահական Տնօրէնութեան պատրաստած վիճակագրութիւններուն համեմատ, թորախտի դէպքերը կ'աւելնան Պոլսոյ մէջ: Այս սոսկալի հիւանդութիւնը ամէնէն աւելի ճարակած է Ֆաթիհի կողմերը, Բերա եւ ուրիշ տեղեր: Գաշխատուի թորախտաւորներու համար երկրորդ դարմանատուն մը եւս բանալ:

«Ժամանակ» 16 Յունիս 1926

Մասնագէտ բժիշկներ կը յայտարարեն թէ՝ Թուրքիոյ մէջ թորախտէ ամէն տարի 30 հազարէ աւելի զոհեր կ'երթան եւ կրկինն ալ վարակեալներ են, ինչ որ զարհուրելի թիւ մը կը ներկայացնէ: Կ'ըսուի թէ թորախտը Պոլսի մէջ ամէնէն աւելի աւել կը գործէ, բայց այսուհանդերձ զոհերուն թիւը 5-6 հազարէ աւելի չէ: Տղոց մէջ թորախտի զոհերուն թիւը քսան առ հարիւրի կը հասնի: Իրաց այս կացութիւնը տեսնելով կառավարութիւնը ամէն տեսակ զոհողութիւն ընելով այս զարհուրելի ախտին առաջը առնելու համար, անոր դէմ պայքարելով Միութեան զօրավիգ պիտի ըլլայ, որուն ազատութիւն տրուած է ամէն տեսակ նուիրատուութիւններ արձանագրել, պարահանդէսներ, երեկոյթներ, զաշտահանդէսներ սարքել, որոնցմէ ուրիշ տուրք պիտի չզաւծուի: Ելէկ

տարուէ տարի մեծ համեմատութեամբ: Վերջին հնգամեակէն ասդին Թուրքիոյ մէջ այս երեքին դէմ ալ սկսած է պաշտօնական կորովի պայքար մը, առ այժմ միայն սահմանափակ ու որոշ շրջանակներու մէջ: Այսպիսի կենսական խնդիրներու լուծումը, երկարատեւ համբերութիւն, քաջարթուն հսկողութիւն ու յարատեւութիւն կը պահանջեն: Վստահ ենք թէ Կառավարութիւնը, Հիւժախտի դէմ պայ-

Միութեան Վարչական Ժողովին մէջ կարգացուցաւ առողջապահական գործավարութեան մէկ պաշտօնագիրը, որով կը հաղորդուէր թէ՛ Էնկիւրիի մէջ ալ որոշուած է թորախտի դէմ պայքարող Միութիւն մը կ'սզմել, որուն ենթակայ պիտի ըլլայ նաեւ Պոլսոյ Միութիւնը: Որոշուեցաւ ընդարձակել Էյուպի դարմանատունը, բժիշկներուն ու հիւանդասպաններուն ամսաթոշակները աւելցնել: Միութեան նախագահ Տոկոյ Ալի փաշա յայտարարեց թէ՛ իրենց հրատարակած թերթերէն 500 օրինակներ զինուորական իշխանութիւնը գնած է: Թորախտի դէմ պայքարելու համար ո՛չ միայն թերթերով, այլ եւ նպատակայարմար շարժանկարով ու բանախօսութիւններով պիտի մարտնչեն: Սինէմաներու, Եւրոպական մետարսէ գուլպաներու անպէտ կերպով մսխումը դրամները պէտք է տղայոց սնունդին յատկացնել: Մեղք որ երկու սինէմայի տրուած գումարը Միութեանս յատկացնողներու թիւը շատ քիչ է, Կարմիր Մահիկը անցեալ տարի 800 թորախտաւորի ձկան իւղ եւ 200 վարակեցիկներու ալ միս եւ հաւկիթ տուաւ կանոնաւորապէս: Իսկ 3900 աղքատ դպրոցականներու ալ ցերեկուան ճաշ հայթայթեց: Այս թիւը հետզհետէ պիտի աւելցուի: Այժմ թորախտի դէմ պայքարող Միութիւնը 2000 ոսկի պահեստի դրամ ունի, ինչ որ աննշան գումար մըն է, եթէ աւէն մարդ այս Միութեան անդամակցի, այն տանն մեծ արդիւնքներ կրնան ապահովուիլ: Տոկոյ Պետիմ Էօմէր փաշա թորախտի մասին հետեւեալը յայտարարեց. «Թորախտին առաջը առնելու համար նախ պէտք է վարակեալները եւ անոնց ընտանիքները զգուշացնել: Երկրորդ՝ թշուառութեան ու բնակարանի անբաւականութեան կարեւոր հարցերը լուծել, որոնք թորախտի տարածման մեծագոյն ազդակներն են: Որովետեւ թորախտը ամբողջ ընկերութեան կ'սպառնայ, ներքին: Որովետեւ Միութիւնները, Ժողովուրդը, Քաղաքապետութիւնն ու պէտք է որ բոլոր Միութիւնները, Ժողովուրդը, Քաղաքապետութիւնն ու վերջապէս Կառավարութիւնը կողք կողքի պէտք է աշխատին: Ես հավատում եմ որ այս գորհուրելի ախտին առաջը առնելու համար, անոր շարժառիթներուն տարածման պատճառներուն ու դարմանումի տեղանակներուն վրայ Ժողովուրդը լուսաբանել:»

«Ժամանակ», 22 Յունվ. 1930.

քարող Մարմինը, Քաղաքապետութիւններն ու Կարմիր Մահիկի հաստատամտութիւնը պիտի յաղթեն ամէն խոչընդոտի եւ քիչ ատենէն զնահատելի եւ յուսադրիչ արդիւնքներ պիտի արձանագրուին գործնական գետնի վրայ: Սակայն պէտք է աւելցնել թէ՛ ինչպէս գրեթէ միշտ, մասնաւորապէս ընկերային հարցերու շուրջ, այս պարագային ալ, պէտք է ամէն ինչ ակնկալել վերին իշխանութիւններէն:»

Հաւաքականութիւնները, ընկերակցութիւնները, ոչինչէն արդիւնաւոր եւ հրաշալի գործունէութիւններ կը բերեցան, բայց անհատականութիւններն ալ, եթէ կամենան, իրենց ընտանեկան յարկին տակ, իրենց ապրած միջավայրին մէջ, զիտական ու նիւթական հիմերու վրայ, անսպասելի ծառայութիւններ կրնան մատուցանել ընդհանուրին առողջութեան, ֆիզիքական ու հոգեկան զարգացման տեսակէտներով: Մեր մէջ, ինչպէս ըսինք, հիւժախտի դէմ պաշտպանութեան պայքարը թէպէտ սաղմնային վիճակի մէջ, բայց եւ այնպէս կը յուսանք որ խիստ մօտ ապագայի մը, անսպասելի արդիւնաւորութիւն մը պիտի

1. Հիւժախտի դէմ պայքարող Ընկերակցութեան Վարչ. Ժողովը առջի օր նիստ գումարեց եւ ճշդեց իր ծրագիրը: Որոշած է Ընկերութեան անդամ ընել այր, կին եւ տղայ, նոյն իսկ օտարները: Անդամները տարին նուազագոյն մէկ ոսկի պիտի վճարեն:

Ընկերութիւնը գորոյկներ պիտի հրատարակէ եւ քոնֆերանսներ պիտի կազմակերպէ: Յետոյ տունները պիտի ցրուէ այնպիսի թապօներ որոնք ցոյց կուտան թէ ինչպէս կը տարածուի հիւժախտը: Այս թապօները հանրային վայրերու մէջ պիտի կախուին:

Պիտի խնդրուի նաեւ մամուլէն որ հիւժախտի պայքարին ի նպաստ յօդուածներ հրատարակէ:

Ընկերութիւնն իրեն նպատակ ընտրած է արդիական սանադորիով մը հաստատումը: Միայն թէ այդպիսի սանադորիով մը կառուցումը կարելի չըլլալով այսօր, նուիրատուութիւններով եւ անդամավճարներով հիւժախտաւորները զանազան սանադորիումներու մէջ ծրիարար դարձանել պիտի տրուին:

«Նոր Լուր», 24 Հոկտ. 1927.

ցուցադրէ, նամանաւանդ եթէ ամէն մէկ խելահաս անհատ խղճմտօրէն օժանդակէ մղուած պայքարին՝ իր կարողութեան չափով: Այսօր Պոլսոյ մէջ, հիւժախտը մտահոգիչ, անօրինակ ու աննախընթաց համեմատութեամբ տարածուած է: Արդեօք ինչո՞ւ: Մենք ամենագեղեցիկ կլիմայի մը տակ չե՞նք ապրիր: Ինչպէս կ'երգէ բանաստեղծը, այո՛՝ «Բանիօն գեղեցիկ եւ վսեմ է Վոսփորն, երբ միապաղաղ

Պոլիսը՝ կղզիներու կողմէն

կը հայրիանայ նա հանդէպ երկնից, ոյր կապոյտէն կը ժպտին ոսկեբեր աստղունք ամրան գիշերոյն»:

Այո՛, անոր գեղածիծաղ ափանց ու ալեաց վրայ, Արեւելքի բարեխառն, դրախտային, մոզական ու հոմերական կապոյտ ու գեղատեսիլ կամարին տակ կը բնակինք եւ կը շնչենք մաքուր օդ, կը խմենք առողջաբեր ու դիւրամարս ջուրեր: Այո՛, մեր չորս կողմը կը տիրեն արեգա-

կան մեծվայելուչ եւ շրացուցիչ ճաճանչները, դիւթիչ լոյսերը, սոխակներ, պուրակներ, աշնան հովիկը, գարնան գեփիւււր, համեղ պտուղներ եւ դեռ ինչեր: Բնական սանադորիտ մը՝ բուժարան մը անագիւտ: Բայց տեսէք որ, բոլոր ասոնք կուտ մը անգամ չեն արժեր, երբ չպայքարինք հիւժախտի մանրէին դէմ, որ միեւնոյն սննդարար միջավայրին մէջ կ'ապրի, կ'աճի եւ կը զօրանայ: Որքան ատեն որ շարունակենք թողուլ հիւժախտաւորները սանձարծակ փողոցները, օդափոխութեան անիմաստ պիտակին տակ կղզիները, Վոսփորի շրջակայ օդասուն թաղերը, տունէ տուն, շոգենաւներու, թատրոններու, սինէմաներու մէջ, ուր կը հագան, կը թքնեն ամենայն ազատութեամբ, հիւժախտաւորներն ու մահամերձները: Վերջերս՝ Պոլսոյ եւ արտասահմանի մէջ հրատաջակուող թերթերու մէջ, յաճախ կը գրուին Յունաստանի, Ֆրանսայի, Գուպայի, Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու, Սուրիայի, եւայլն, գաղթականներու մէջ, մտահոգիչ կերպով խարխալ նետած ու կակծալի զոհեր խլող հիւժախտի մասին: Միեւնոյն պարագաները, միեւնոյն մանրէն, աշխարհիս չորս կողմը, պիտի տայ միեւնոյն ցաւալի արդիւնքը:

Այս զարհուրելի պատուհասին, համաճարակին դէմ ի՞նչ դիրք պէտք է բռնել: Ի՞նչ միջոցներ պէտք է ձեռք առնել, որպէսզի մեր ընտանիքը, զաւակները, պարագաները, հայրենակիցները պաշտպանուին մեր բով, մեր մօտիկ ապրող, ծանօթ ու անծանօթ, ծածուկ ու կայուն, նորածիլ կամ առաջացած հիւժախտաւորներու դէմ՝ որոնք անձայն ու անշշուկ, պոսնշիդի կամ կրիբի պիտակին տակ, հիւժախտի մանրէները կը ցրուեն ու կը սերմանեն աջ ու ձախ, մեր շնչած օդին մէջ, կատարեալ անտարբերութեամբ, բժիշկներու բարեացակամ մեղսակցութեամբ, դարմանատուներու եւ բուժարաններու չքոյութեան պատճառով:

Այսօր քաղաքակրթեալ երկիրներու մէջ, ահագին ջանքեր կը թափուին հիւժախտի տարածումը արգելելու համար⁽¹⁾ :

Ֆրանսա, միւս երկիրներու հետ քաղաքացիութիւնը այժմ

Վոսփորի ափերէն՝ Պէպէք

լաւագոյն հակահիւժախտային կազմակերպութիւնը լարած է իր երկրին մէկ ծայրէն միւս ծայրը :

Պէպէք է օգտուինք անոր փորձառութենէն : Հարցը խիստ կարեւոր ու կենսական ըլլալով, Բարիզի հիւժախտագէտ բրոֆեսօրներէն Լէօն Պերնարի⁽²⁾ վերջերս այս մասին հրա-

1. Léon Bernard, La tuberculose pulmonaire. Etude de phtisiologie clinique et sociale .

2. Léon Bernard et Poix, Armement Antituberculeux Français, Paris.

տարակած գիրքէն քաղելով կը ներկայացնենք Ֆրանսայի հակահիւժախտային պայքարի մերենականութիւնը, որ հիաւալի արդիւնքներ տուած է պատերազմին յաջորդող շրջանին եւ որուն շնորհիւ, նամանաւանդ հազարաւոր մանուկներ, պատանիներ ու երիտասարդներ, ստոյգ վարակումէ զերծ մնացած, այժմ՝ քաջառողջ վիճակի մէջ, իբր ընկերային արտադրող անհատներ, իրենց մարդկային պարտականութիւնը կը կատարեն անվրդով :

8443-71

II

Հիւժախտի դէմ պայքարը

Ե՞րբ սկսու իրականին մէջ ու պաշտօնապէս

Ֆրանսայի մէջ՝ վերջին քսան եւ հինգ տարուան ժամանակամիջոցին, հիւժախտի դէմ մղուած պայքարը կարելի է բաժնել երկու որոշ շրջաններու: Առաջինը կ'սկսի 1903 թուականին, որ ատեն ծագում առած է՝ Հիւժախտի սարսման դեմ պայքարող մնայուն վարիչ Յանձնաժողովը եւ կ'աւարտի Համաշխարհային Պատերազմի սկիզբները: Այս շրջանին, երբ՝ հակահիւժախտային պայքարի հիմնաքարերը անտաշ ու նախանիւթերը անպատրաստ, բժշկական դասի կարծիքներու հոսանքները տարուբեր, բաժան բաժան եւ անցեալի փորձառութիւնը խակ ու տհաս վիճակի մէջ կը գտնուէին, ծնունդնուած է վարչական ու օրէնսդրական ծրագիրի մը մշակման, նպատակակէտ ունենալով՝ լրջօրէն արգիւել հիւժախտի տարածումը: Վերոյիշեալ յանձնաժողովի նախագահն էր Լէոն Պուրժուա, իսկ աշխատակից անդամները՝ բրոֆեսէօրներ Պուարտել, Լանտուզի, Կրանշէ, Ռոպեն, եւայլն, : Յանձնաժողովը՝ ցոյց տուաւ նախազգուշական միջոցներու կիրարկումի խիստ կարեւորութիւնը եւ անհատական նախաձեռնութեան գնահատելի արդիւնաբերութիւնը:

Միեւնոյն ժամանակ շեշտեց թէ ընկերային կարիքներու յանձանձումը տէրութեան, նահանգային, գաւառային իշխանութեանց եւ հանրային հաստատութիւններու իրաւասութեանց տակ կը գտնուի, եւ թէ՛ ասոնց քով անհատական ո՛րեւէ ջանք ու փորձ կը մնան անգոր ու ամուլ առանց անոնց աջակցութեան: Հակառակ նախագահին մեծ հեղինակութեան, Յանձնաժողովը, իր առաջադրութիւնները մասամբ միայն կարողացաւ իրականացնել եւ իրմէն բխած

յուրջ ու խիստ կարեւոր աշխատասիրութիւններն ու ջանքերը մնացին մեռեալ տառ:

Երկրորդ շրջանը կը կազմէ Մեծ Պատերազմի եւ յետ պատերազմեան ժամանակամիջոցը՝ զոր կարելի է կոչել իրականութեանց կամ գործադրութեանց շրջան, նախորդն ըլլալով նախապատրաստական տեսական հիմնաշրջան: Երկրորդ շրջանի յատկանշական դէպքը եղած է, երկու օրէնքներու վաւերացումը՝ Լէոն Պուրժուաի օրէնքը՝ խնամակայաններու (տիսբանսեր) եւ Օնօրաի օրէնքը՝ բուժարաններու (սանադորիում) մասին. այս կերպով առաջին անգամ ըլլալով, հիւժախտ բառը մուտ կը գործէր Ֆրանսական օրէնսդրութեան մէջ, երկու օրէնքներն ալ, իրենց տառին ու էութեան համապատասխան կերպով կը գործադրուին այժմ Ռոբէֆելլըրի Հիմնարկութեան Յանձնաժողովի եւ Հիւժախտի դէմ պաշտպանութեան Ֆրանս. Կեդրոնական Վարիչ Յանձնաժողովի գուզրնթաց օժանդակութեամբ ու մղումով: Ասոնք միացեալ ճակատով, մասնաւոր եւ միօրինակ ծրագիրի մը հիման վրայ կը ջանան բազմացնել հակահիւժախտային պայքարի մաս կազմող օժանդակ մարմինները: Այս հաստատութիւնները կամ մարմինները կը գործեն Կեդր. Վարիչ Յանձնաժողովի հովանաւորութեամբ ու նահանգային Յանձնաժողովներու կամ Կեդրոններու աջակցութեամբ ու հոգատարութեամբ: Ասոնց ամբողջութիւնը բրոֆ. Լանտուզիի յաջող բառով կը կազմէ Ֆրանսական հակահիւժախտային սպառազինումը: Այս գէնքերն են՝ հոգետու եւ ոչ թէ՛ հոգէառ՝ խնամակայաններ (տիսբանսեր), այցելու-հիւանդապահուհիներու վարժարաններ, մանուկները վարակման դէմ պաշտպանող հիմնարկութիւններ⁽¹⁾, բուժարաններ (սանադորիում), նոր արհեստներու վարժեցնող դպրոցներ, հիւանդանոց-բուժարաններ, հիւանդանոցներու մէջ մեկուսացման յարկաբաժիններ, ծովահայեաց բուժարաններ եւ արեւաբուժական հաստատութիւններ:

1- André Moussous. La protection de l'enfant contre la tuberculose, Bordeaux, 1924.

I I I

Հիւժախտի դէմ պաշտպանութեան

Վարչական Երան. Յանձնաժողովը Ինչպէս կազմուած է
Եւ Ինչպէս կը գործէ

Կեդրոնական վարիչ Յանձնաժողովը՝ փոխանցումով շարունակութիւնն է Մեծ Պատերազմի շրջանին իբր ուրոյն կազմակերպութիւն, ամուր հիմերու վրայ, գնահատելի ջանքեր թափող հիւժախտաւոր նախկին զինուորականաց հոգածու Խնամատարական Յանձնաժողովին: Զուլման ու փոխանցման շրջանէ յետոյ, Կեդր. Վարչ. Յանձնաժողովը, ընդլայնելով սկիզբէն, իր գործունէութեան շրջանակը, աւարածած է աստիճանաբար հակահիւժախտային պայքարի ծրագրային թափը, Ֆրանսայի գրեթէ ամբողջ բնակչութեան վրայ: Կեդրոնական Վարչութիւնը կը ղեկավարուի Տնօրէն Խորհուրդի մը կողմէ: Այս վերջինին անդամներէն կազմուած է ղեւան մը, որուն կ'օժանդակեն մնայուն յատուկ յանձնաժողովներ: Ասոնց պաշտօնն է նախ եւ առաջ ուսումնասիրել որ եւ է նպատակայարմար առաջարկ ու յետոյ ներկայացնել զայն Տնօրէն Խորհուրդի գնահատումին ու որոշումին: Արձանագրուած անդամներուն թիւը չորս հազարը կ'անցնի ներկայիս:

Կեդր. Վարչութեան Յանձնաժողովը հակահիւժախտային պայքարի օժանդակող նորանոր մարմիններ չի հաստատեր կամ չի կազմեր, այլ՝ գաւառային ուժերու գործակցութեամբ եւ իր ձեռնհասութեան սահմանին մէջ նիւթական նպատակներով կը դիւրացնէ անոնց կազմութիւնն ու պաշտօնավարութիւնը եւ այս հանգամանքով կը կարգաւորէ եւ կը տեւականացնէ անոնց գոյութիւնը:

Կեդրոնատեղին, հաստատուած իրեն սեփական շէնքեր

մը մէջ, կը գործէ առանձին մասնաւոր բաժիններով ու սպասարկութիւններով, որոնց գլխաւորներն են՝ արուեստագիտական, քարոզութեան եւ վիճակագրական ճիւղերը:

Արուեստագիտական ճիւղը կը կառավարուի երեք մասնազէտներու կողմէ: Ասոնց պաշտօնն է՝ այցելել նահանգային Յանձնաժողովներուն, ինչպէս նաեւ հակահիւժախտային հաստատութիւնները եւ հոն պարագային համեմատ ջանալ հարթել կազմակերպական դժուարութիւնները, հակակշռել խնամակայաններու (տիսբանսեր) գործունէութիւնը եւ մատնանշել հաստատութիւններու՝ իբր զգուշարան (բրեւիւնգորիոմ) թէ իբր բուժարան (սանադորիոմ) գործածելու անպատեհութիւնները կամ առաւելութիւնները եւ այս մասին կարծիքներ յայտնել եւ կամ խորհրդածութիւններ հաղորդել: Մասնազէտները՝ քննական այցելութիւններու միջոցին աչքէ կ'անցընեն նաեւ հաշուետետերերը՝ որպէսզի որ եւ է դրամական նուիրատուութիւն կամ որ եւ է գումար յումպէտս չվատնուի: Կը լուծեն՝ բժիշկներու, գաւառային յանձնաժողովներու եւ կամ այցելու հիւանդապահուհիներու միջեւ պատահած անհամաձայնութիւնները:

Կը պատրաստեն ու կը յօրինեն արդի Ֆրանս. օրէնսդրութեան ոգւոյն համապատասխան հիմնական ու ներքին կանոնագիրներ, եւ վերջապէս՝ հակահիւժախտային պայքարի կազմակերպութիւնը ուսումնասիրելու նպատակով, օր ըստ օրէ աւելի մեծ թիւով Ֆրանսա այցելող օտար բժիշկներու կը ներկայացնեն գանազան խնդիրներու շուրջ անհրաժեշտ տեղեկութիւններ եւ լուսարանութիւններ:

Քարոզութեան ճիւղը տեղագին գործունէութեամբ կը հետապնդէ՝ առողջապահական գետնի վրայ, ժողովրդային խաւերու կրթական գործը, հակահիւժախտային հաստատութիւնները ժողովրդականացնելու եւ ծանօթացնելու միջոցները եւ կը ձեռնարկէ կամաւոր նուիրահաւաքութեանց:

Վիճակագրական ճիւղը, ամէն ամիս խնամակայաններու կողմէ դրվուած տեղեկագրութիւնները քաղելէ եւ քննելէ յետոյ կը պատրաստէ պատկերագրական ու գծա-

գիր ցուցակներ որոնք կը մատնանշեն հակահիւժախտային պայքարի յաջող արդիւնքները :

Այս ճիւղը կ'ուսումնասիրէ եւ կը ճշդէ նաեւ մահերու պատճառաբանութիւնը եւ այս կերպով կը դիւրացնէ օտար երկիրներու հետ մահացու ցականերու բաղդաւորութիւնը : Կեդր. Վարչութիւնը միշտ շփման մէջ վերին իշխանութիւններու մասնաւորաբար Առողջապահական Նախարարութեան հետ, ձեռնարկներ կը կատարէ կառավարութեան մօտ եւ կը դիմէ անոր օժանդակութեան, երբ՝ նահանգային կազմակերպութիւններու կողմէ կը խնդրուի իր աջակցութիւնը : Հիւժախտային Հիմնարկութեան հետ կը մշակէ սերտ յարաբերութիւններ : Այս հիմնարկութեան արուեստագիտական ճիւղը կեդրոնացած է Գիտական Հետազոտութեանց Մասնահիւղին մէջ : Օրկանն է՝ Հանդէս Հիւժախտի, որուն մէջ պարբերաբար կը հրատարակուին, հիւժախտագիտութեան վերաբերեալ ուսումնասիրութիւններ : Ֆր. Կեդր. Վարիչ Յանձնաժողովի պարբերաթերթն է Հանդէս Բժշկաբնկեցային Հիւժախտախօսութեանը, որուն մէջ լոյս կը տեսնեն անտիպ աշխատասիրութիւններ ու յոգուածներ, միջազգային ու Ֆրանսական Համաժողովներու հաղորդագրութիւններն ու ատենագրութիւնները, նօթագրութիւններ ու հակիրճ տեսութիւններ ֆրանս. հակահիւժախտային սպառազինման կազմակերպութիւններու մասին, վերջապէս վերլուծումներ, քննարկներ առմամբ զանազան հրատարակութիւններու որոնք հիւժախտի պայքարի շուրջ կը խօսին ու կը զրեն : Կեդր. Վարիչ Յանձնաժողովի տարեկան Ընդհ. ժողովը կը գումարուի Բարիզ, իսկ Հիւժախտի Համաժողով մը երեք կամ չորս տարին անգամ մը կը հաւաքուի, Բարիզէ դուրս քաղաք մը Հիւժախտային Հիմնարկութեան ու Գաւառային Յանձնաժողովի մը համախորհուրդ գործակցութեամբ : Վերջին Համաժողովը նիստ գումարած է 1923ին : Ստրազպուրկ, իսկ առաջիկայինը տեղի պիտի ունենայ Լիոն, 1927 թուականին :

Կեդր. Վարիչ Յանձնաժողովի Նախաձեռնութեամբ 1920ին կազմակերպուած է միջազգային համաժողով մը՝ Ազգաժողովի ուխտին յարող տէրութեանց ու Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց պատգամաւորներու մասնակցութիւնով, միակ օրակարգ ունենալով հիւժախտի դէմ պայքարող Միջազգային Միութեան մը իրականացումն ու կազմակերպութիւնը :

Այս Միութիւնը պիտի ձեռնարկէ հաստատել իւրաքանչիւր ազգային հաստատութիւններու միջեւ փոխադարձ հասկացողութիւն ու համագործակցութիւն, պիտի ջանայ ուսումնասիրել հակահիւժախտային բաղդատական օրէնսդրութեան մը հիմերը, պիտի հետապնդէ գիտական հետազոտութիւններ, վերջապէս պիտի կազմակերպէ հրապարակային բանախօսութիւններ :

Այս Միութիւնը ներկայիս ամենաբեղուն ու արդիւնաւոր շրջան մը կը բալորէ, 28 ազգերու մասնակցութեամբ : Միջազգային Միութեան յաջորդ համաժողովը տեղի ունեցած է Ուաշինկթըն 1926ին :⁽¹⁾

1. P. Amenille, La Conférence de la tuberculose de Washington. La Pr. Méd. 1926 p. 1515.

IV

Նահանգներու մէջ եակահիւժախսային մասնաւոր
վարչական կազմակերպութեան մը անհրաժեշտութիւնը

Հիւժախտի դէմ մղուած պայքարաշարքը՝ իր անցեալի փորձառութիւնով՝ Ֆրանսական Կեդրոնական Վարիչ Յանձնաժողովին մատնանշած է երկու կարեւոր կէտեր եւ ասոնց վրայ հրաւիրած է անոր խորին ուշադրութիւնը:

Առաջին՝ Ֆրանսայի չորս կողմերը ցրուած, հիւժախտի դէմ մաքաւող հաստատութիւններու Կեդր. Վարչութեան հետ ուղղակի եւ մշտատեւ գործօն յարաբերութեան մը մէջ գտնուելու անկարելիութիւնը:

Երկրորդ՝ իւրաքանչիւր գաւառի կամ նահանգի մէջ ղեկավարուող հաստատութիւններու, մասնաւոր ու մերձակայ նահանգային վարչութեան մը իրաւասութեան ու հակակշիռին ենթարկելու կարեւորութիւնն ու անհրաժեշտութիւնը:

Այս կրկնակ պատճառներու բերումով, Կեդր. Վարչութեան ու Ռոքֆելլերի հիմնարկութեան Յանձնաժողովի համախորհուրդ գործակցութիւնով խմբագրուած ու պատրաստուած ծրագիր-կանոնագիրի մը հետեւողութիւնով այժմ հիւսուած է նահանգներու մէջ լայնատարր ցանց մը: Հակահիւժախտային մասնաւոր վարչական կազմակերպութեան մը մշակուած կանոնադրութեան հիմերուն համաձայն յղացուած միջոցները կը գործադրուին, ի բաց առեալ ինը նահանգներու մէջ, Ֆրանսայի ամէն կողմը: Այսպէս՝ ներկայիս, տարբեր տարբեր մարմիններ, երեւութապէս այլանման կազմով հաստատութիւններ, եւ սակայն, իրականին մէջ ամէնքն ալ միեւնոյն նպատակը հետապնդող, հակահիւժախտային օրէնսդրութեան տրամագրութիւններու համաձայն, կը գործեն ամենուրեք ամենայն կանոնաւորութիւնով:

Ասոնցմէ ոմանք՝ կարելի է ըսել ստուարագոյն մասը, մասնաւոր ընկերակցութիւններ, որոշ ծրագիրով, լաւագոյն արդիւնքներ ձեռք կը բերեն պաշտօնական մարմիններու եւ իշխանութեանց ձեռնտուութիւնով:

Երկրորդ դասակարգի մը պատկանողներ կը կառավարուին ու կը մատակարարուին ուղղակի եւ միմիայն հանրային սպասարկութիւններու հոգածութիւնով եւ աջակցութիւնով:

Վերջապէս՝ երրորդ խմբակի մը մէջ գտնուողներ, թէպէտ սակաւթիւ, սակայն ինքնավար, իրենց ուժերուն վրայ կրթուած, հանրութեան առջեւ միշտ բաց, յատուկ ու մասնաւոր հիմնացոյցով կ'աշխատին ու կը գործեն, կը պատասպարեն ու կը խնամեն իբր քաղաքային անկախ կազմակերպութիւններ:

Բացի քսանի չափ շէնքերէ, որոնք կը մնան անուանական միայն դիրքով ու կեանքով եւ զուրկ գնահատելի որ եւ է գործունէութենէ, միւս բոլոր հաստատութիւնները իրենց գոյութիւնը կը տեւականացնեն ուրոյն կազմակերպութիւնով եւ հետապնդուած նպատակին ծառայող մեծ փութաջանութեամբ:

Ասոնցմէ քառասունէն աւելին, ներկայիս գինուած լիակատար ու ամբողջական հակահիւժախտային կազմաձեւերով ու միջոցներով կը կատարեն խիստ աչքաու դեր մը արդիւնաւէտ յաջողութիւններով:

Խճամակայաններու խիստ կարեւոր դերը. — Ի՞նչպէս պէ՛տ է
ըլլան, ի՞նչպէս կը ճճեցուին եւ ի՞նչպէս կը գործեն. —
Հիւժայնասխան մասնագէտ բժիշկներ եւ այցելու
հիւանդագտնուիներ

Նահանգային հակահիւժատական պայքարի կազմակերպութեանց առանցքը կը կազմեն խնամակայանները (տիսբանսեր)՝ որոնք 1916 տարուան մէջ վաւերացուած օրէնքին տրամադրութեանց համաձայն հիմնուած, կը պաշտօնավարեն, նպատակ ունենալով տարածել ու դրոշմել միտքերու մէջ հակահիւժատային սկզբունքները, սերմանել նախազգուշական մարզին մէջ անհրաժեշտ ծանօթութիւններ ու առողջապահական խրատներ ու պատուէրներ, եւ վերջապէս ամէն միջոցներով դիւրացնել ու ապահովել հիւժատաւորներու մուտքն ու պատսպարումը հիւանդանոցներէ եւ բուժարաններէ ներս⁽¹⁾: Խնամակայանին գործունէութեան շրջանակը պէտք է սահմանափակուած ու սահմանագծուած ըլլայ, շրջավայրի բնակչութեան, բազմամարդութեան կամ խտութեան եւ հաղորդակցական միջոցներու աստիճանին համեմատութիւնով: Այս հաստատութիւնը — տեսակ մը գտարան — պէտք է գտնուի, որքան որ կարելի է, հոգատարութեան սահմանուած երկրամասին կեդրոնը, դիւրամատոյց վայր մը, որ պէսզի հիւանդներու երթուղարձն ու այցելութեանց տեղափոխութիւնները ըլլան հեշտին եւ ոչ յոգնեցուցիչ:

Խնամակայանի մը կահկարասին, անհրաժեշտ գոյքն ու կազմածքը կարելի է դիւրութեամբ հայթայթել ու տեղաւորել արդէն կառուցուած շէնքի մը մէջ:

1. G. Poix. — Assurances sociales et Dispensaires antituberculeux, La Presse Médicale, N° 103, 24 Décembre 1930, p. 1779.

Ներքին բաժանումը պէտք է ունենայ ըստ բաւականին ընդարձակ սպասման սրահ մը, մասնասնեակ մը, հիւանդապահուիչին տրամադրութեան տակ, հիւանդներու հարցափորձի եւ անուանացանկերու, արձանագրութեանց յատուկ անհատական թերթերու զետեղման ու դասաւորման դարակներով: Վերջապէս լուսառտտ, օդասուն, լուին աշխատասնեակ մը բժշկական քննութիւններու եւ խորհրդակցութիւններու յատկացուած՝ հանուելու եւ հագուելու սահմանուած անհատական երկու խցիկներով:

Վերոյիշեալ ներքին բաժանումներով խնամակայան մը՝ բաւարար ու նպատակայարմար սահաւածութիւն բնակչութիւնով շրջանակներու մէջ, կը մնայ անբաւարար՝ բազմամարդ մեծագոյն կեդրոններու, մարդախիտ քաղաքներու ծոցը, ուր հարկ անհրաժեշտ է հիմնել ընդարձակամարդ մեծածաւալ խնամակայաններ, կատարելագոյն գոյն ու մեծածաւալ խնամակայաններ, կատարելագոյն կազմածներով, որոնք ունենան նաեւ նաւագայթազննակազմածներով, որոնք ունենան նաեւ նաւագայթազննակազմածներով, որոնք ունենան նաեւ նաւագայթազննակազմածներով, որոնք ունենան նաեւ նաւագայթազննակազմածներով, որոնք ունենան նաեւ նաւագայթազննակազմածներով, որոնք ունենան նաեւ նաւագայթազննակազմածներով, որոնք ունենան նաեւ նաւագայթազննակազմածներով:

Մէկ բժիշկ ու մէկ հիւանդապահուիչով խնամակայանի մը իբր անհրաժեշտ նախնական հիմնաւորման ծախս պէտք է հաշուել 30000—50000 ֆր. իսկ՝ իբր տարեկան ընդհանուր ծախս 15000—20000 ֆր.: Ընդհանուր ծախսերու կարեւոր մէկ մասը կարելի է հայթայթել, ամէն տարի ելմտական օրէնքով պիտո՞ւնէի մէջ նշանակուած ու տրամադրուած եօթը միլիոն ֆրանքէն, Առողջապահական Նախարարութեան միջնորդութիւնով:

Նիւթական օժանդակութեան քանակը կ'որոշուի մասնաւոր յանձնաժողովի մը կողմէ, իւրաքանչիւր նահանգային շրջանակի մէջ գոյութիւնը տեւականացնող խնամակայաններու ցոյց տուած գործունէութեան ու արդիւնա-

ւորութեան աստիճանին համեմատութիւնով: Ամէն մէկ խնամակայան կը մատակարարուի, որքան որ կարելի է, տեղային մասնաւոր յարակից յանձնաժողովի մը հոգածութեան ու հսկողութեան տակ: Իսկ անոր ելմտացոյցը կը հաւասարակշռուի գիւղախումբերու իշխանութեանց կողմէ քուէարկուած եւ անհատական կամաւոր նուիրատուութիւններէ գոյացած գումարներով:

Խնամակայանի մը՝ գիտական տեսակէտով բարւոք գործառնութիւնը կախում ունի պաշտօնավարող բժիշկին եւ այցելու հիւանդապահուի հիին անբասիր, անձուէք ու խղճամիտ ժրաջանութենէն ու ձեռնհասութենէն:

Բժիշկին պաշտօնն է նշգրիտ ախտահանաչութեամբ մը իրեն յանձնուած կամ իրեն դիմող հիւծախտաւորին վիճակն ու աստիճանը բնորոշել. հիւանդին մասնաւոր հաստատութեան մը մէջ՝ պատշաճ գետեղման մը անհրաժեշտութիւնը մատնանշել եւ անհատական ու ընտանեկան նախազգուշացման էական միջոցները բանածեւելով ցոյց տալ: Ասոնց ամէնուն նպատակն է պատրաստել հիմնական ու լիակատար ախտաբանական ու ախտացուցական քննութիւն մը զոր պէտք է ամբողջացնել, աւելցնելով վրան մէկիկ մէկիկ, խոսիներու մանրէագնութիւն, ճառագայթաքննութիւն եւ ի պահանջել հարկին տիրբերկիլինի հակազգեցութիւն ու ռնգախոչակային զննութիւն:

Վերոյիշեալ ամէն մէկ քննութեան արդիւնքները կը նօթագրուին տարբեր տարբեր գոյներով, տպագրուած թերթերու վրայ, որոնք հիւանդապահուիին խնամքով, անհատական կամ ընտանեկան զրպանակներու մէջ դասաւորուելէ յետոյ կը պահպանուին դարակաւոր գրանցի մը մէջ:

Խնամակայանի մը բժիշկը մասնաւոր ուսումնասիրութեամբ ու փորձառութեամբ պէտք է ընտելացած ըլլայ հակահիւծախտային պայքարի ընկերային բժշկական հարցերու, որպէսզի հետապնդուած նպատակը ըլլայ առաւել եւս արդիւնաւոր ու բարեյաջող:

Բժիշկները՝ ըլլա՛ն մասնագէտ հիւծախտաբանութեան, ըլլա՛ն տեղաբնակ գործող տոկոսներ, կ'ընտրուին նահանգային կազմակերպութիւններու կողմէ: Առաջիններու դիրքն ու վարձատրութիւնը որոշուած են Ֆրանս. Ազգ. Կեդրոնական Վարչութեան Տնօրէն Խորհուրդի կողմէ պատրաստուած ու վաւերացուած կանոնագրութիւնով:

Անցեալի փորձառութեանց՝ յնկով՝ իբր անօգուտ՝ վերջնականապէս մէկ կողմ թողուած է մերձաբնակ բբժիշկներու կարգով պաշտօնավարման դրութիւնը:

Խնամակայանի բժիշկին պէտք է օժանդակեն ու գործակցին մօտակայ արուեստակիցները: Ասոնց կողմէ յանձնարարուած հիւանդներու ախտավիճակը յետ քննութեան պէտք է իրենց հաղորդուի ծածկագիր գաղտնի թղթակցութիւնով, իսկ՝ ինքնաբերաբար խնամակայանի բժիշկին դիմող նորեկ հիւանդներուն կը պատուիրուի՝ ընտրել որ եւ է տեղացի բժիշկ՝ որուն միջոցով պիտի հաստատուին հաղորդակցութեան կապեր:

Այժմ 42 հիւծախտագէտ բժիշկներ կը պաշտօնավարեն 24 նահանգներու մէջ:

Հիւծախտախնամ, տուները շայցելող, մասնագէտ բբժիշկներու օգտագործման դրութիւնը, ներկայիս նախապատիւ կազմակերպութիւնը կը նկատուի, քանի որ այս կերպով, թէ՛ լաւագոյն տեւական հաւասարակշիւ ու ձեռնհաս բժշկական սպասարկութիւն մը ապահովուած կ'ըլլայ, եւ թէ՛ միեւնոյն ժամանակ տեղային բժշկա-արուեստական շահերը պաշտպանող ընկերակցութիւններու հետ թիւրիմացութեանց, գժտութեանց ու նախանձոտութեանց առիթներ չեն ստեղծուիր:

Խնամարանի մէջ այցելու հիւանդապահուիին ներկայութիւնն ու գործակցութիւնը անհրաժեշտութիւն մըն է: Շիտակէ շիտակ բժիշկին հովանաւորութեան ու ղեկավարութեան տակ սերտօրէն անոր կ'աշխատակցի ու կ'օժանդա-

Կէ իբր մշտագործօն ընկերուհի: Հիւանդապահուհին է որ խնամակայանի մէջ՝ հիւանդները կը հարցաքննէ, բժշկական խորհրդակցութիւնները պատրաստելով կը դիւրացնէ զանոնք մատակարարական տոմարները կը բռնէ եւ արծանագրութիւնները կը կարգաւորէ ու կը դասաւորէ: Առտնին այցելութեանց միջոցին իբր տնտեսուհի դաստիարակիչ առողջապահական՝ հիւծախտի տարածումն ու վարակումը դիւրացնող պարագաներու դէմ կը պայքարի անխնայ, փոխանցման դէմ կտրուկ ու անհրաժեշտ միջոցներ գործադրելով եւ իբր խնամատարական ընկերային հոգաբարձուհի, հիւծախտաւորներու վիճակին համապատասխան, պատշաճ զետեղումներ իրագործելու նպատակով հարկեցուցիչ դիմումներ կը կատարէ:

Ախտակիրներու բնակարանները այցելած միջոցին կը կը բաշխէ նպաստները՝ որոնք ընդհանրապէս դրամական են ու սորոշուած ու տրամադրուած խնամարանի բժիշկին ու տեղաբնակ յանձնաժողովի խորհրդակցութեամբ ու հաւանութիւնով:

Հիւծախտաւորներու յատկացուած խնամարանները Ընդհանուր Պատերազմի հոշակումէն առաջ սակաւթիւ, 15 նահանգներու մէջ ցրուած, թիւով 46 էին միայն 1913 թուականին ու մեծամասնութեամբ բժշկական խորհրդակցութիւններով ու դեղորէից բաշխումով կը գործնային:

Ներկայիս 569 խնամակայաններ կը գործեն Ֆրանսայի մէջ, վկայեալ մասնագէտ 621 այցելու հիւանդապահուհիներով: Բացի ինը նահանգներէ, Ֆրանսական իւրաքանչիւր նահանգ ունի այժմ մէկ կամ մէկէ աւելի խնամակայաններ որոնք են ու կը մնան հակահիւծախտային պայքարի կարեւորագոյն ազդակները:

Յայտօր արծանագրուած 120,000 հիւանդներէ՝ 60 000ը այլազան ու այլաձեւ հիւծախտաւորներ, իսկ 25,000ը մանրէադիտական քննութեամբ Բոխի պասիւր կրող ու արտադրող ախտաւորներ են:

Համաշխարհիկ պատերազմէն ի վեր հետապնդուած շուտափոյթ ու հապշտապ քայլերով կազմակերպութիւն

մը անշուշտ առանց թերոյթներու, բարեյաջող ու անթերի ընթացք մը չէր կրնար երեւան բերել: Այսպէս բժշկաքննական ու բժշկական-ընկերային ցուցակներն ու նօթագրութիւնները՝ միշտ պէտք եղած կարեւորութեամբ ու ճշգրիտ կերպով չեն պատրաստուած: Յաճախ ականջադրութիւնով քաղուած Ֆիզիքական ախտանշանները բացայայտօրէն չեն արծանագրուած: Շատ անգամներ ախտահանաչութիւնը արտայայտուած ու ճշգրտուած է վարանումի եւ սպասումի հսկողութեան երկարատեւ շրջանէ մը յետոյ: Վերջապէս ստէպ՝ խնամակայանը, ամիսներով աւելորդ ժամավաճառութեամբ, իր իրաւասութենէն ու մասնագիտութենէն դուրս գտնուող հիւանդներու վատնուած ու շռայլուած հոգատարութիւնով զբաղած է:

Գործիքներու անբաւարարութեան, գիտակից ու փորձառու պաշտօնէութեան մը չգոյութեան բերումով, մանրէաբանական, ռնգախոչակային ու ճառագայթական քրննութիւնները չեն կատարուած յաճախաբար մինչեւ վերջերս: Երբեմն խնամատարական պիւտեճն խիստ բեռնաւորուած է, նպաստի եւ դեղերու յատկացուած կարեւոր գումարներով, որոնք լաւագոյն կերպով մատակարարուած ու ծառայած պիտի ըլլային հետապնդուած նպատակին՝ եթէ գործածուէին զետեղման ծախսերու իբր աղբիւր ու հասոյթ:

Սակայն պէտք է աւելցնել թէ վերոյիշեալ անկատարութիւնները օր ըստ օրէ պակսելու վրայ են:

Թէպէտեւ վերջերս նորանոր խնամակայաններ չեն հաստատուիր ու ասոնց թիւը զգալաբար չի բազմանար, սակայն եւ այնպէս անոնց բժշկական-ընկերային դերն ու գործունէութիւնը օրէ օր բարւոքուելով լաւագոյն արդիւնքներ ձեռք կը բերուին, այնպէս որ այժմ թէ՛ խնամատարական ծախսերը նուազելով պիւտեճները կրճատուած են եւ թէ՛ մասնաւորապէս առաւելագոյն չափով մանուկներու զետեղման մղում տրուելով, տրամադրուած գումարները լաւագոյն ուղղութեամբ կը տնտեսուին ներկայիս:

Հիւծախտախնամ այցելու-հիւանդապահուհիներ
պատրաստող վարժարաններ

Ներկայիս, 16 կրթարան-վարժարաններ գոյութիւն յունին Ֆրանսա՝ Բարիզէ գաւ, Նանդ, Նանսի, Պորտո, Մարսէյլ, Լիոն, Ռեն, Թուլուզ, Ստրազպուրկ քաղաքներու մէջ, ուր կը կրթուին, կը պատրաստուին ու կը պատասպարուին հիւծախտախնամ այցելու-հիւանդապահութեան աշակերտուհիները:

Վերոյիշեալ դպրոցները կը գործեն Ֆրանսա. Կեդրոնական Վարչութեան կողմէ յօրինուած ու վաւերացուած կրթական ծրագրի մը զծած ուղղութիւնով: Իւրաքանչիւր վարժարանի մէջ կ'ուսուցուին՝ տեսական հիւծախտաբանութիւն, ընդհանուր եւ մանուկներու առողջապահութիւն, ընկերային օրէնսդրութիւն, անհատական ու հանրային խնամատարութիւն:

Դասախօսութիւնները կ'ամբողջացուին հիւանդանոցներու եւ խնամարաններու (տիւբանսեր) մէջ, փորձառական կրթութեան յատկացուած վարժակայքի ժամանակաշրջանով մը:

Նախապէս մասնագիտական ծանօթութիւններու տեղեակ, մարզուած հիւանդապահուհիներու ուսման տեսողութիւնն է տասնեւմէկ ամիս, իսկ՝ նորեկ աշակերտուհիներու դասաշրջանը կը լրանայ երկու տարիէն:

Ամէն մէկ վարժարան ունի, ուսանողութեան, պատրասարման յատկացուած գիշերօթիկ յարկաբաժին մը, ուր աշակերտուհիները կը վայելն՝ բնակարանի, սնունդի, տարրական անհրաժեշտ կարիքներու տեսակէտներով, դուրսի հատ քաղդատաբար դիւրատար կենցաղ մը եւ միեւնոյն ժամանակ, անոնք հոն այսպէս, համեստ, խաղաղ ու վայ-

րախակ ապրելակերպով մը հետու կը մնան, մասնաւորապէս բազմամարդ քաղաքներու ժխորէն ինչպէս նաեւ աշխարհիկ կեանքի անպատեհութիւններէն ու փորձութիւններէն, երբ կը թողուին առանձնակեայ ու մեկուսի:

Ուսման շրջանը յաջողութեամբ աւարտելու պարագային՝ աշակերտուհիները կ'ստանան ընկերային առողջապահութեան այցելու-հիւանդապահուհիի պաշտօնական կառավարական վկայագիր, որով իրաւաբու կը հանդիսանան եւ իրաւունք կ'ունենան աշխատիլ առժամաբար իբր հիւանդապահուհի, խնամակայաններու մէջ:

Հիւծախտի դէմ պայքարող հիմնարկութիւններու մէջ պաշտօնավարող հիւանդապահուհիներու դերը, պարտականութիւններն ու իրաւունքները պարզուած ու նշուած են Կեդրոնական Վարիչ Յանձնաժողովի կողմէ պատրաստուած մասնաւոր կանոնադրութիւնով մը:

Կեդրոնական Վարչութեան կրթարան-վարժարանը մինչեւ 67 գիշերօթիկ աշակերտուհիներ ընդունելու միջոցներ ունի: Իր հիմնարկութենէն ի վեր՝ արձանագրուած եւ դասախօսութիւններու հետեւած 773 աշակերտուհիներէն 482ը արժանացած են վկայականի, Աստիցմէ 361ը, ներկայիս, կը պաշտօնավարեն հիւծախտախնամ մասնաւոր հաստատութիւններու կամ հիւանդանոցներու մէջ իբր ընկերային խնամատարուհիներ: Հիւանդապահութեան դեռատի թեկնածուհիները, որպէսզի յաջողութեամբ ընտրուին ու ընդունուին վարժարան, պէտք է որ, առաջին ներկայութեան, ցոյց տան ընդհանուր մտաւորական լուրջ կրթութեան մը փաստացի ապացոյցները: Միեւնոյն ժամանակ ասոնց իմացական ու բարոյական զարգացման աստիճանը պէտք է գտնուի և ներկայանայ՝ ընդգրկուած ու հետապնդուած բժշկական-ընկերային կրթական ասպարէզին բարձրութեան համապատասխան մակարդակի մը վրայ:

Ի սկզբան հիւանդապահուհիները պաղ ընդունելութիւն մը գտած են ընտանեկան յարկերէ ներս իրենց պաշտօնավա-

րութեան բերմամբ կատարած խնամատարական այցելութեանց միջոցին: Մինչև անգամ երբեմն, բժիշկներու ալ պաղարիւն վերաբերման արժանացած են, հակառակ որ անոնք կը բերէին բժշկական դասին գնահատելի օժանդակութիւն մը: Սակայն կարճատեւ ժամանակի մը շրջանին, ամէնուն վստահութիւնը կարողացած են շահիլ, շնորհիւ իրենց շոայլած փափկավարութեան, անձնուիրութեան ու ձեռնհասութեան, այնպէս որ այժմ կարելի է յայտարարել թէ՛ այցելու-հիւանդապահուհիները, հակահիւժախտային պայքարի մեքենականութեան նուազագոյն չափով քննադատական յարձակումներու ենթարկուած հատուածներն ու մասունքը կը կազմեն անկասկած:

VII

Նարածիները, ծծկանները, մանուկներն ու պատանիները ինչպէս կարելի է պատշաճօրէն կիւժախօսի դէմ.— Մանկապատանի հաստատութիւններ ու գիւղագետներ.— Նրկոնոյ մանկութեան ստեղծուած Կրօնէի Հիմնարկութիւն — Սաւաշին մանկութեան յասուկ Բոճ. Լէոն Պեցարի եւ Ռոպեր Տրպրէի նախաձեռնութեամբ ու րեյադուրութեամբ կազմակերպուած Տիկին Արնոլա Սելիմանի Հիմնարկութիւն

Հակահիւժախտային պայքարի կարեւորագոյն ու հիմնական նպատակակէտը պէտք է ըլլայ մանկապաշտութիւնը, քանի որ՝ ունեւոր թէ չունեւոր երախային մատղաշ կազմը դիւրավարակ գոհ մըն է միշտ հիւժախտի Քոխեան մանրէներու յարձակման, անման ու բազմացման:

Թէպէտ յաճախ, ինչպէս նաեւ ընդհանրապէս՝ դիւրին չէ, եթէ ոչ անկարելի, աջ ու ձախ մանրէներ թքնող ու ցանող հիւժախտակիրներու շուրջ պատնէշներ բարձրացընել, սակայն կարելի է երախան կամ մանուկը հեռացընել ու զետեղել այնպիսի բնակավայր մը՝ ուր վարակման վտանգը կը ներկայանայ նուազագոյն աստիճանով:

Եթէ ներկայացուած երախան — հիւժախտաւոր ծնողաց՝ մօր կամ հօր ամուսնութեան արգասիք — քաջառողջ ու անվարակ է դեռ, հարկ անհրաժեշտ է զայն անմիջապէս հեռացնել իրեններէն ու բնակեցնել մաքուր ու առողջապահիկ միջավայր մը՝ ընտանեկան զեղջուկ յարկի տակ, հեռակէսց զեւթոյնան պատկանեալ դրութիւնով:

Իսկ եթէ՛ մանկիկը խաթարուած է առողջութեամբ ու արդէն հիւժախտէ վարակուած, բայց ոչ դեռ փոխանցական շրջանին հասած, այն ժամանակ պէտք է պատուաբերել ու խնամել զայն զգուշարանի (բրեւիանդորիում) մը մէջ անյապաղ:

Առաջին կամ երկրորդ մանկութեան համեմատ, ընտանեկան զեղջուկ յարկի տակ, հեռակեաց զետեղման կազմակերպութիւնները իրենց գործելակերպով ստիպուած են դիմել մասնաւոր ու տարբեր խնամքներու:

Այսպէս կեանքի սկզբնաւորութեան փոթորկայոյց ու վտանգաւոր եամբաները կոխկրտող առաջին ու երկրորդ կարաւանին պատկանող, մեր փոքրիկ ընդունակ յաջորդները, հիւժախտի դէմ պաշտպանուելու համար, կը կարօտին ուրոյն հսկողութեան ու հոգածութեան:

Երկրորդ մանկութեան՝ երեք տարեկանէն վեր մանուկներու պաշտպանութեան ու խնամատարութեան համար կազմակերպուած է բրոֆեսէօր Կրանշէլի Հիմնարկութիւնը (1) որ քսան երկարատեւ տարիներու տքնաջան յարատեւութեամբ, ակնկալուածէն գերազանց կերպով անյուսալի ծառայութիւններ մատուցած է մարդկային ընկերութեան: Այս խիստ մարդասիրական կազմակերպութեան անդադրում գործունէութեան ու զգուշական միջոցներուն շընորհիւ հարիւրաւոր մանուկներ, բաժնուած իրենց տանջահար, հազացող ու թքնող ծնողքներէն, հեռացուած խոնաւ, անարեւ բնակարաններէ, զետեղուած են կենսատու, արեւածոխ, ծովափնեայ կամ լեռարնակ վիտ ու տաքուկ մթնոլորտի մը մէջ:

Տեսնենք ինչպէս կը գործէ այս օրինակելի մանկանուէր հաստատութիւնը: (2)

Կրանշէլի Հիմնարկութեան ջանքերով դեռ անվարակ, որով երեւութապէս առողջ մանուկներն իրենց հիւժախտաւոր ծնողներէն հեռացուելէ յետոյ կը յանձնուին քաջառողջ զիւղացի ընտանիքներու, ուր գիւղաբնակ բժիշկներու աջալուրջ ու անձնուէր հսկողութեան տակ կը խնամուին ու

1. P.-F. Armand-Delille. Les principaux aspects cliniques de la tuberculose infantile, Paris. Oeuvre de Grancher, p. 72.

(2) Oeuvre de Grancher, siège social, 4, rue de Lille, Paris. Poste actuellement des filiales dans 36 des grandes villes de France.

կը մեծնան, մինչեւ դպրոցական ժամանակաշրջանի լրացումը:

Պատասպարեալներէ շատեր, ուսումնաւարտ ըլլալէ յետոյ, հաստատուած են վերջնականապէս զեղջկական մթնոլորտի մէջ, ուր կերած, խմած ու աճած էին անվրտանգ: Ոմանք ալ հոն ամուսնանալով հիմը դրած են շինական նորածիլ սերունդներու:

Մարդկային ցեղի առողջ սերմի այս օրինակ զտումն ու ընտրողականութիւնը կը յիշեցնէ եւ կ'իրականացնէ շերամաբուծութեան մէջ երկար տարիներէ ի վեր արդիւնաւոր կերպով գործադրուած բասդէօրեան դրութիւնը:

Ընկերային առողջապահութեան նպատակով վերոյիշեալ կազմակերպութիւնը հիանալի արդիւնքներ արձանագրած է ցարդ, հարիւրաւոր մանուկներ գերծ պահելով ստոյգ վարակումէ: Այս օրինակելի Բարիգեան Հաստատութիւնը, հիմնուած 1903 թուականին, զետեղած է մինչեւ վերջերս, մօտաւորապէս 2.500 մանուկներ, որոնցմէ եօթը հոգի միայն վարակուած են հիւժախտէ: Ասոնցմէ երկուքը մեռած են հիւժախտային ուղեղամաշկատապէ, իսկ հինգը, իրենց ախտավիճակին համապատասխան ու պատշաճ, մասնաւոր հաստատութիւններու մէջ պատասպարուելով խրնամուած ու ապաքինուած են:

Եթէ վերեւ յիշուած, զետեղուած 2.500 մանուկները, իրենց հիւժախտաւոր ծնողաց քով թողուէին, անկասկած պիտի վտրակուէին հարիւրին 60 համեմատութեամբ, մինչդեռ Կրանշէլի Հիմնարկութեան խնամատարութեամբ ու հոգատարութեամբ, ախտավարակումը եղած է 0.30, իսկ մահացութիւնը հարիւրին 0.01 համեմատութիւնով:

* *

Առաջին անգամ՝ բրոֆ. Լէոն Պերնար ու Ռոպեր Տըպրէ, 1920ին ցոյց տուին ու պնդեցին թէ՛ ինչ որ կը գործադրուի յաջողութեամբ, երկրորդ մանկութեան մասին, Կրանշէլի Հիմնարկութեան վառնած խնամքներու եւ միջոց-

ներու շնորհիւ, կարելի է եւ անհրաժեշտ, նոյն սկզբունքներով և ուղղութեամբ պաշտպանել ծնունդէն երեք տարեկան՝ առաջին մանկութեան ժամանակաշրջանին մէջ ապրող, հիւժախտաւոր ծնողաց երախաները: Այս առիթով անոնք մատնանշեցին փոքրիկներու գեղջկական միջավայրերու մէջ զետեղման մասնաշատուկ դժուարութիւններն ու պատրաստեցին իբր ուղեցոյց այս նպատակով կանոնազրուութիւն մը:

Ակներեւ է թէ՛ երբ խնդիրը կը դառնայ ծծկաններու շուրջ, առողջապահական հսկողութիւնը կը կարօտի առաւելագոյն աստիճանով աչալրջութեան: Երախաներու սըննդատուութիւնը պէտք է ենթարկուի մօտէն խիստ հակազինի: Ասոնց զետեղումին յատկացուած շրջանակը պէտք է ըլլայ լայնատարած, այլ ընդհակառակն սահմանափակ ու դիւրամատչելի երկրամասի մը շրջանակին մէջ:

Զետեղումի շրջանակային սահմաններու կեդրոնավայրը պէտք է ունենայ փոքրանիստ խնամարան մը՝ այցելու հիւանդապահուհիով, դարմանատունով, բժշկական խորհրդակցութեան սրահով եւ ծծկաններու եւ կաթնաբաշխութեան նուիրուած բաժանութիւններով՝ այս ամէնը հիւժախտախնամ բժիշկին իրաւասութեան ու հսկողութեան տակ:

Այցելու հիւանդապահուհիին աւագ պարտականութիւններն են՝ կաթերու ամլացում եւ բաշխում կաթնտուկներու, խնամածութիւն երախաներու՝ կաթնտուութեան եւ սննդատուութեան: Կաթնասունները կը ներկայացուին որոշեալ օրերու կանոնաւոր ժամադրութեամբ խնամակաշանի բժիշկին ու ի հարկին անոնք կը դրուին հսկողութեան տակ զետեղման շրջավայրի կեդրոնական խնամակայանի դարմանատան մէջ:

Կաթնասունները վարակումէ զերծ պահելու նպատակով ձեռք առնուած միջոցները կը գործադրուին երկու որոշ եղանակներով:

Այն պարագային երբ՝ հիւժախտաւոր կին մը կը գլտ-

նուի յղութեան շրջանէն, գիտական հսկողութիւնով բժշկական խնամքներու յանձնուած եւ երբ՝ մասնաւոր կանխահոգ կարգադրութեամբ որդեծնութիւնը տեղի կ'ունենայ մայրանոցի մը մէջ՝ նորածինը կը հեռացուի անմիջապէս մօրմէն ու նոյն յարկին տակ վիճակին համեմատ երկուքէն չորս շաբաթ տեւողութեամբ, մասնաշատուկ յարկաբաժինի մը մէջ հսկողութեան տակ խնամուելէ յետոյ կը յանձնուի զետեղման վայր մը, նախորոշեալ զիւղարնակ ընտանիքի մը մօտ:

Այս կերպ նախածննդեան ժամանակաշրջանէն սկսեալ կանխազուշական դրութիւն մը, կիրարկումի, գործնական տեսակէտով պարզ ու դիւրին, խիստ արդիւնաւէտ եղած է ցարդ, քանի որ առանց վարակումի տեղի տալու նորածինը՝ ծննդաբերութենէն անմիջապէս վերջ կը հեռացուի մահաբոյր միջավայրէ մը եւ կը զետեղուի՝ մաքուր ու անշէտ գիւղ մը, հեռու մայրենի կամ հայրենի հիւժախտաշունչ մանրէներէ: Այս առիթով աւելորդ պիտի չըլլար անգամ մը եւս կրկնել թէ՛ շատ քիչ բացառութիւնով, հիւժախտաւոր ծնողաց երախաները լոյս աշխարհ կու գան առանց Քոխի պատիւի⁽¹⁾:

Սակայն՝ երկրորդ պարագայի մը, դժբախտաբար յաճախադէպ, երախան կը յանձնուի բժշկական խնամքներու, երբ արդէն առաւել կամ նուազ աստիճանով վարակուած է, ծննդեան թուականէն ասդին, հիւժախտաւոր մամային կամ պապային հետ կենակցութիւնով:

Այս վերջին պարագային, գեղջկական միջավայրի մը մէջ զայն զետեղելէ առաջ, ատեն մը՝ որ կարելի է որոշակի ճշդել առաջուց, պէտք է պատուարել ու խնամել դժբախտ մանկիկը, հակահիւժախտային երախանոցի մը մէջ, երախանոց՝ որուն նախատիպը հաստատուած է եւ

1. A. Couvelaire, Le nouveau-né issu de mère tuberculeuse. Clinique obstétricale Baudelocque. La Pr. Méd., 1927, p. 225.

կը գործէ Բարիզի Լաֆննեկ հիւանդանոցին առընթեր, Բրոֆ. Պերնարի հեղինակաւոր հսկողութեան ու խնամքներուն տակ:

Այս դարմանաբաժինին մէջ հիւժախտաւոր հայր կամ մայր եւ զաւակ, առանձին, մասնաւոր խուցերով իրարմէ բաժնուած, կ'ենթարկուին հիւանդաքննական ծանօթընդհանուր մարմնաչին պրպտման, հառագայթական ու կենսաբանական զննութեանց:

Ծժկանները՝ մասնաւորաբար կ'ենթարկուին շարաթէ շարաթ յաջորդական բազմապատիկ տիբերկիւլինի մորթային հակազդեցութեանց: Ասոնց շնորհիւ իւրաքանչիւրին ախտափիճակն ու ախտատիճանը կը բնորոշուի եւ կ'արծանագրուի:

Եթէ երախան անվարակ ու երեւութապէս առողջ է, զետեղման վայր մը կը դրկուի անմիջապէս: Իսկ եթէ վարակուած է թեթեւօրէն կամ մտահոգիչ կերպով, կայուն կամ տարածուելու հակամէտ, այն ժամանակ վար կը դրուի երախանոցի մը մէջ: Որքան որ այս յետ ծննդեան նախագգուշութիւնը իրականութեան մէջ դժուարին ու բարդ է գործադրութեան տեսակէտով, պէտք չէ սակայն յուսահատիլ ու ազդուիլ դժուարութիւններէ, քանի որ անցեալի փորձառութիւնը ցոյց տուած է թէ՛ թեթեւօրէն վարակուած, դրական տիբերկիւլինի մորթային հակազդեցութիւնը կրող երախաներ, ժամանակամիջոց մը, զետեղման շրջանակի մը մէջ ապրելէ վերջ, եղած են բնականոն ու քաջառողջ մանուկներու նման պնդակազմ:

Հիւժախտաւոր ծնողաց՝ երախաներու զետեղումը ապահովելու նպատակով, բրոֆ. Պերնարի եւ Ռոպեր Տրպրէի թելադրութեամբ ու նախաձեռնութեամբ եւ Տիկին Արնոշտ Սելիկմանի նիւթական ազդեցութեամբ հաստատուած է «Փոֆրիկներու Ընտանեկան Զեւեղում»⁽¹⁾ անուամբ

հիմնարկութիւն մը որ մինչեւ վերջերս Լուար-է-Շեր, Լուարէ եւ Շեր նահանգներու մէջ զետեղած ու խնամած է աւելի քան 600 ծժկաններ:

1921-1925 շրջանին զետեղուած երախաներու մահացութիւնը եղած է հարիւրին 3էն 5 համեմատութիւնով: Մինչդեռ հիւժախտաւոր ծնողաց քով թողուած մանկիկներու մահերու համեմատութիւնը եղած է հարիւրին 80:

Այս աստիճան զնահատելի եւ պերճախօս թուանշաններ անշուշտ շատերու հիացման առարկայ ըլլալով մեծ արծագանգ պիտի գանէին ամենուրեք:

Այսպէս ալ Սէն-է-Ուազ, Շեր, Լուարէ եւ Նիէլր նահանգներու հակահիւժախտային կազմակերպութիւնները՝ սրտապնդուած ու քաջալիրուած վերոյիշեալ խիստ փայլուն արդիւնքներէն, Փոքրիկներու Ընտանեկան Զետեղման սպասարկութեանց խնամքներուն յանձնած են իրենց մօտ գտնուած եւ մասնաւոր հոգածութեան կարօտ կաթնասունները:

1. Placement Familial des Tout-Petits. Procès-verbal de la Huitième Assemblée Générale, 18 février 1929-Statuts et Règlements, Siège Social 104 bis, rue de l'Université, Paris.

VIII

Թեքիւ, կայուն վիճակով՝ բոկերէ դուրս հիւժախառուութեան կեանքով պատասպարուածին ու դարմանուածին յատկացուած Զգուճարաններ (բրեվանդորիում՝)

Հատ Բրոքի. Լէոն Պերնարի բացատրութեան ու սահմանափակութեան՝ կէտ առ կէտ ընդունուած Հիւժախառու պաշտպան Հիմնարկութեան Մնայուն Յանձնաժողովի կողմէ, զգուշարանները (1) (բրեվանդորիում) են՝ քաղաքներու թունաւոր մթնոլորտներէն հեռու, գիւղաքնակ հաստատութիւններ՝ ուր ընդհանրապէս կը պատասպարուին ու կը խնամուին նախապէս առտնին հիւժախառու փայտեղանի ենթարկուած մանուկները, Հիւժախառու ծնողաց փոքրիկները՝ զգուշարաններէ ներս կ'ընդունուին, եթէ տաքութիւն չունին, փոխանցելութեան շրջանի մէջ չեն գտնուիր եւ կամ եթէ կը ներկայանան նորափարակ՝ սկզբնական, կայուն ու բուժելի թորքերէ դուրս մարմնային որ եւ է մասի հիւժախառուութիւնով (2):

Զգուշարանի մէջ պատասպարուած մանուկները՝ բժշկի մը եւ մանկավարժի մը հսկողութեան տակ, կ'ենթարկուին գիշերօթիկ մասնաւոր ողջպահիկ բեժիմի մը:

Մանկտիք՝ շրջապատուած անձնուէր խնամքներէ, կ'ապրին ու իրենց ժամանակը կ'անցընեն առողջապահիկ կերուխումով, մաքուր օդի մէջ, լծուած ֆիզիքական ու մտաւորական վարժութիւններու, որոնք համաչափ հանգիստի ժամերով բաժնուած են իրարմէ:

Ուրեմն զգուշարանները մանկանց յատուկ բուժարաններ (սանդորիում) են, ուր կը խնամուին բուժելի, ապաքինման հակամէտ հիւժախառուներ:

1. Paul Strauss. — Pour la Vie et pour la Santé. Les Préventoriums, p. 155.

2. Dr. Pierre Vanbockstael, Hygiène Sociale de l'âge préscolaire, (Thèse de Paris).

Սակայն՝ պէտք է աւելցնել թէ՛ բուժարաններու մէջ հիւրընկալուած հիւանդները թորքային հիւժախառուներ են միայն, մինչդեռ զգուշարաններէ ներս ընդունուողները թորքերէ դուրս հիւժախառային խաթարումներ ներկայացնող մանուկներ են ընդհանրապէս:

Ոչ-թորային հիւժախառուներու դասակարգին կը պատկանին փոքրածաւալ, կայուն խուլախտաւորները, մասնաւորաբար շնչափողաթորացնողային խուլախտութիւններ կրող մանուկները, թաքուն հիւժախառուները, անբեւոյժ հիւժախառային վարակեալները՝ որոնք կը ներկայանան դրսեւեւութեամբ՝ գունատ, ջերմաստիճանի ու մարմնակըրշական անընկալուն ելուէջներով եւ կամ լանջային շրջագիծի անբաւարարութեամբ:

Ասոնք յաճախ անխորժութեան ենթակայ, տխրոյժ ու փափկակազմ փոքրիկներ, կեանքի պայքարի մէջ եթէ թողուին սանձարձակ, կը հանդիսանան դիւրամատոյց զոհեր կրկնակի եւ յաւելուածական հիւժախառային նորաւոր վարակումներու:

Այս ախտավարակ վիճակին մէջ գտնուողներուն, մինչեւ մօտ առնեն նախահիւժախառուներ անունը կուտային՝ ենթադրելով թէ՛ նախահիւժախառային մասնաւոր շրջան մը գոյութիւն ունի, փոխանցման շրջան, բազառողջութեան ու ախտակրութեան միջեւ:

Սակայն այժմ գիտութիւնը ցոյց տուած է թէ՛ այդ շրջանը գոյութեան իրաւունք չունի եւ թէ հակահիւժախառային ենթադրեալ ժամանակամիջոցը, իրականին մէջ հիւժախառուութեան վիճակ մըն է արդէն թաքուն եւ կայուն, որ առնն Բոխի մանրէն մուտ գործած ու տեղաւորուած մարմնային կազմուածքի խորերը, սկսած է իր չաքառու աւերները:

Այսու ամենայնիւ, այս դասակարգի պատկանող հիւժախառուները պէտք չէ դասաւորել, ցայտուն եւ հասուն հիւժախառուներու շարքին մէջ մէկ գիծի վրայ, քանի որ

առաջինները՝ որքան որ վարակեալներ, բուժելի են զրեթէ ստուար մեծամասնութեամբ եւ միեւնոյն ժամանակ առհասարակ զերծ իրերայաջորդ բարդութիւններէ եւ տարածման վտանգներէ, բանի որ կը մնան երկար ատեն կայուն, հանդարտ ու անփնաս ընդհանուր առողջութեան պագայի տեսակէտով (1) :

Իւրաքանչիւր նահանգ պէտք է ունենայ իր սեւեական մէկ կամ մէկէ աւելի զգուշարանները :

Ասոնք քիչ ծախքով կարելի է կազմակերպել որիւ է յարմար շէնքի մէջ, համեստ ու պատշաճ յարդարանքով ու կահաւորումով : Այժմ Ֆրանսայի մէջ զոյութիւն ունին 8,400 մահճակալով 110 զգուշարաններ :

Զգուշարանները պէտք չէ շփոթել յսցօրեայ գիշերօթիկ արքոցներու (2) հետ. առաջինները հիւանդ մանուկներու յատուկ հաստատութիւններ են, բժիշկի մը հսկողութեան ու դեկավարութեան տակ : Մինչդեռ երկրորդները մանկավարժի մը հոգածութեան ու խնամքին յանձնուած վարժարաններ են, հաստատուած խիտ ընակչութիւններէ հեռու, ուր կը կրթուին առողջ ու անախտակիր մանուկներ, ասոնք թերեւս նախապէս ապրած են հիւժախտաւոր ծնողաց մօտ, սակայն չունին իրենց մարմինին մէջ Քոխի մանրէն. ուստի չեն կրեր որ եւ է թաքուն հիւժախտաւորութիւն : Ուրեմն զգուշարանի մէջ կ'ընդունին ոչ միայն հիւժախտակիր ծընողաց զուակներ — որոնք կրնան քաջառողջ ալ ըլլալ — այլ մանուկներ որոնք արդէն վարակուած են : Քոխի պատիւը կը կրեն ու կը գտնուին հիւժախտի սկզնական ու կայուն շրջանի մը մէջ եւ այս պատճառով կը կարօտին մասնաւոր խնամքներու եւ հսկողութեան :

Այս կերպ տարրորշութիւն կամ զանազանութիւն մը խիստ կարեւոր ու անհրաժեշտ է, թէ՛ գիտական, թէ՛ ախ-

1. André Jacquelin — Sur le type morphologique de résistance à la tuberculose pulmonaire. La Presse Méd. N° 77, 1930, p. 1288.

2. Paul Strauss. — Pour la Vie et pour la Santé, p. 140. Ecoles de plein air et les colonies de vacances.

տարուժական եւ թէ մասնաւորաբար օրինական տեսակէտով, քանի որ այս բաժանումին շնորհիւ միայն զգուշարանները պիտի կարենան օգտուիլ, Ֆրանսական հիւժախտախնամ հաստատութիւններու յատկացուած կառավարական մասնաւոր նիւթական օժանդակութիւններէն :

*
* *

Զգուշարաններու մէջ մանուկները ի՞նչպէս ժամանակ կ'անցնեն : Զգուշարաններու մէջ, մանուկները կ'օգտուին կուշտ ու կուռ մաքուր օդէն, զիշեր ցերեկ պատուհանները ամբողջովին բաց կը պառկին ընդարձակ ննջասենեակներու մէջ կը լօգնան, ջրցանի կ'ենթարկուին ամէն օր : Միտքի եւ հոգիի զարգացման նպաստող խաղեր, Ֆիզիքական վարժութիւններ, մէկ քանի ժամ տեւողութիւնով մասնաւոր դասընթացքներ, յետոյ միջօրէի ճաշերէ վերջ տիւանդորը, բժշկական յարատեւ հսկողութիւն կ'ամբողջացնեն զգուշարանի մը յայտագիրը :

Յատուկ ու անհատական տետրի մը մէջ կանոնաւոր կերպով կ'արձանագրուին ականջադրութիւնով, լանջադիտութիւնով եւ ճառագայթային քննութիւններու միջոցով քաղուած ախտացուցական անհրաժեշտ տեղեկութիւնները :

Ասոնց քով կ'աւելցուին հասակի, մարմնակշիռի, լանջային վանդակի շրջագիծի չափանիշները, որոնց բաղդատական ուսումնասիրութիւնը ցոյց կուտայ անկասկած, մանկան ախտավիճակը եւ ըստ այնմ, պարագային համեմատ ենթական կը զրկուի կա՛մ ընտանեկան գետեղման վայր մը, կա՛մ հիւանդանոց մը, կա՛մ վիրաբուժական դարմանատուն մը, կա՛մ ծովահայեաց բուժարան մը, կա՛մ կը յանձնուի ընտանիքին եւ կամ զգուշարանին մէջ վար կը դրուի ժամանակ մը եւս :

IX

Քուժարաններ՝ (Սանադորիոս ք Բիւր) բոֆային հիւժախտաւորներու պասսպարուսին ու դարմանուսին յասկացուած Հաստատութիւններ

Բուժարանները՝ Թորային հիւժախտաւորներու հանգստեան ու դարմանումին յատկացուած, դռնփակ, արտաքին յարաբերութիւններէ զրկուած, բազմախիտ ընակչութիւններէ հեռու, շրջապատուած օշերեւութային նպատաւոր տարրերէ, նպատակայարմար կլիմայի մը տակ, հաստատուած լեռնային կամ դաշտային երկրամասերու վրայ՝ դարմանատուներ են հիւժախտաբուժական:

Սանադորիոսներու մէջ կ'ընդունուին բուժելի կամ ապահովաբար ու որոշ կերպով բարելաւումի հակամէտ Թորային հիւժախտակիրները:

Առողջապահիկ մասնաւոր սննդառութիւն, յարատեւ բժշկական աչալուրջ խնամք, հիմը կը կազմեն բուժարաններու ծրագիրին եւ ուղղութեան:

Նախապատերազմեան շրջանին ու Մեծ Պատերազմի սկիզբները Ֆրանսայի մէջ հաստատուած բուժարանները նախանձելի եւ գոհացուցիչ վիճակ մը չէին ներկայացներ: Այդ թուականներուն, 1200 անկողինով 12 բուժարաններ կային միայն, ուր պատասպարուած կը դարմանուէին մասնաւորաբար չափահաս Թորային հիւժախտաւորութիւնով վարակուած հիւանդներ:

Ընդհանուր պատերազմի տեւողութեան միջոցին, աստիճանաբար նորանոր առողջապահական կայաններ հաստատուեցան, ուր կը խնամուէին նախկին պատերազմիկներ ու զինուորականներ, որոնք ամէն տեսակ զրկումներու հետեւանքով ինկած էին հիւժախտաւոր վիճակի մը մէջ:

Այդ հաստատութիւններուն մէջ հիւանդները կը ստանային բժշկական խնամք, դարմանում եւ ուր միեւնոյն ժամանակ կ'ուսանէին զործնական ու նախազգուշական միջոցներ, որոնց շնորհիւ կարելի պիտի ըլլար արգիւել հիւժախտի տարածումը իրենց շուրջ երբ՝ մասամբ կամ կիսովին ապաքինած վերադառնային իրենց ընտանեկան միջավայրին մէջ: Աստիճանաբար բուժարաններու թիւը բարձրացաւ քառասունի, 3000 մահնակալներով: Պատերազմի վերջաւորութեան՝ զօրացրուումին հետ, Առողջապահական Նախարարութեան կարգադրութեամբ, վերոյիշեալ առողջապահական հաստատութիւնները մեծաւ մասամբ փոխանցուեցան նահանգային իշխանութեանց իրաւասութեան, ըլլալով այսպէս ենթակայ 1919ին վաւերացուած ու գործադրութեան դրուած օրէնքին:

Ըստ այս օրէնքին տրամադրութեանց՝ բուժարանները երկու կարգի կը բաժնուին, անհատական կամ մասնաւոր եւ հանրային:

Առաջին խումբին պատկանողները հաստատուած են ու կը մատակարարուին անհատներու կամ բարեգործական ընկերութիւններու կողմէ, մասնաւոր ներքին կազմակերպական ու տնտեսական յայտագիրով, ենթարկուած ըլլալով միշտ 10 Օգոստոսի 1920 թուակիր Քրանս օրէնքին, որով կ'ապրին անկախաբար՝ զրկուած հիւժախտապաշտպան հաստատութիւններու յատկացուած կառավարական նիւթական նպաստներէն եւ օժանդակութիւններէն:

Երկրորդ դասակարգի մաս կազմող հաստատութիւններն են՝ հանրային բուժարանները, որոնք կը մատակարարուին տէրութեան, զիւղախմբային տեղական իշխանութիւններու եւ հանրային հաստատութիւններու միջոցով:

Այս վերջինները կը նպաստաւորուին լայն չափով տէրութեան տրամադրած, առողջապահական նպատակներու յատկացուած նիւթական աջակցութիւններէն, պայմանով սակայն որ նորահաստատ սանադորիոսի յատակագիծը,

ծրագիրը եւ ուղղութիւնը առաջուց ներկայացուելով վաւերացուի պաշտօնապէս, նմանապէս, որպէսզի՝ իւրաքանչիւր նորակառոյց բուժարան ստանայ պետական նպաստ ու պաշտպանութիւն, պէտք է գոհացնէ լիութի արուեստագիտական անհրաժեշտ բոլոր պահանջները:

Կարգ մը աղքատախնամ բարեգործական հաստատութիւններ ալ, որոնք կը մատակարարուին հանրօգուտ ու փոխադարձ ձեռնտուութեան ընկերակցութիւններու կողմէ՝ յարմարցուած կամ կերպարանափոխուած իրր հիւժախտահարած հանրային բուժարաններ, կ'ստանան պետական նպաստ, մտնելով այսպէս հանրային բուժարաններու դասակարգին մէջ:

Ֆրանսայի մէջ այժմ հաստատուած կանխ 2885 մահահակարով 45 մասնաւոր բուժարաններ:

Աստիցմէ ոմանք կը կոչուին. բարձրավայրային՝ որովհետեւ ծովին երեսէն 1000 մեղր բարձրութեան վրայ թառած են՝ մասնաւորապէս Ալպեան ու Պիրենեան լեռնային երկրամասերու մէջ:

Ոմանք ալ կ'անուանուին միջնավայրային՝ 1000 մեղրէ վար բարձրութեան վրայ բուժարաններ, Պիւժէի եւ Օվէրնի շրջանին մէջ դիրք բռնած:

Վերջապէս երրորդ դասակարգի մը մէջ՝ դաշտավայրային անուէր կը կրեն, հիւժախտադարմանումի յատկացուած այս հաստատութիւնները, որոնք ինչպէս իրենց անուանակոչումէն կը հասկցուի, հիմնարկուած են Իւտը-Ֆըրանսի, Սոլոնի եւ Ստորին-Պիրենեանց դաշտային մասերուն մէջ. ծովի մակերեսէն 200--300 մեղր բարձրութեան վրայ գամուած:

Հանրային հիւժախտաբուժական հաստատութիւններու թիւն ալ, տարուէ տարի աւելնալով, յանգած է 1926ին երեսունի՝ 4,345 անկողիններով:

Ուրեմն 1926 տարուան մէջ Ֆրանսա ունէր 45 մասնաւոր եւ 30 հանրային բուժարաններ 7230 անկողիններով:

Ըստ Բրոֆ. Լէոն Պերնարի յայտարարութեանց, վերոյիշեալ հիւժախտահարած ու հիւժախտախնամ հիւանդանոցները, մեծամասնութեամբ լաւ կազմակերպուած, զիտական նորագոյն կատարելութիւններով օժտուած, հնարաւորութեան սահմանին մէջ կը գործեն եւ կը կառավարուին արդիւնաւէտ ու խիստ գոհացուցիչ կերպով, ոմանք միայն դեռ կը կարօտին յաւելուածական օժանդակութեան ու խնամքի՝ ամբողջացնելու համար իրենց անկատարութիւնները, որոնք արմատ դրած են սկիզբէն, մասնաւորաբար օրինական գետնի վրայ եւ կամ կազմակերպական աճապարանքի բերումով:

Արհեստուոյց վարժարաններ

Կանոնաւոր դարմանումէ, երկարատեւ հանգիստէ եւ զգալի բարւոքումէ մը վերջ, երբ հիւժախտաւոր մը բուժարան կամ սանադորիոմը լքելու արտօնուած կը նկատուի կեանքի թոհուբոհին մէջ, ընդհանրապէս իր նախկին զբաղումն ու արհեստը կիրարկելով շարունակելու անատակ ու անկարող վիճակի մը մէջ կը գտնուի: Հիւժախտաւոր մը որքան ապաքինած նկատուի բժշկական քննութեամբ, ընդհանուր վիճակով ու դրսերեւոյթով, երբե՛ք իբր քաջաւորջ անհատ մը չի կրնար ընդունուիլ ամենուրեք, քանի որ դժբախտաբար հիւժախտային կրկնութիւն, վերադարձ եւ վերաբորբոքում յանախադէպ են իրականութեան աշխարհին մէջ:

Այս նկատումներով հաստատուած են Ֆրանսական արհեստուոյց վարժարաններ ուր կ'ընդունուին, կը կրթութուին ու կը վարժուին մասնաւոր արհեստներու, նախապատուութեամբ երկրագործական զբաղումներու, բուժարաններէ հեռացող կազդուրուած՝ գրեթէ բժշկուած հիւժախտաւորները:

Այս վարժարանները թիւով առ այժմ վեց, ունին 360 անկողիններ, որոնց մեծագոյն մասը յատկացուած է հիւժախտաւորեալ նախկին պատերազմիկներու պատասպարումին: Ընդհ. Պատերազմի հաշմանդամներու եւ զինուորութեան անատակներու պաշտպան Ընկերակցութիւնը կը հոգայ ասոնց ծախքը:

Գասաւանդութիւններն են թէ՛ տեսական եւ թէ՛ գործնական: Ընդհանուր գիծերով հոն կ'աւանդուին՝ հողագործութիւն, գիւղատնտեսութիւն, կենդանաբուծութիւն՝ իրենց բոլոր նիւթերով:

Մանաւանդ մեծ մղում կը տրուի եւ հոգ կը տարուի պարտիզամշակութեան, հաւաքուծութեան, մեղուաբուծութեան, որոնց համար հաստատուած են յատկապէս մասնաւոր գործնական դասընթացքներ:

Անշուշտ այս վերջին զբաղումներն աւելի կը պատշաճին ու կը յարմարին տկարակազմներու, քանի որ դաշտային ձեռնավարութիւններն ու վարժութիւնները, որքան քացօթեայ եւ առողջապահիկ թուին, ծանր ու յոգնեցուցիչ են ընդհանրապէս, որով վնասակար ու անխորհուրդ ամէն նորաբոյժ կամ թերաբոյժ փափկակազմներու:

Արհեստից վարժարանները այժմ կանոնաւոր կերպով կը կառավարուին ու կը շարունակեն, հետապնդելով իրենց խիստ մարդասիրական աշխատանքը եւ ցարդ արձանագրած են Ֆիզիքական ու ընկերային տեսակէտներով տակաւ գոհացուցիչ ու շատ խրախուսիչ արդիւնքներ:

Այս կրթական հաստատութեանց ձեռնարկներու շնորհիւ բաղուած բարոյական ու ընկերային առաւելութիւններն ու օգտակարութիւնները անտարակոյս աւելի ցոխ ու արդիւնաբեր պիտի ըլլան՝ եթէ վարժաշրջանէ յետոյ, վերոյիշեալ դպրոցներէ շրջանաւարտ, ամէն տեսակէտով առողջ ու կարող մասնագէտներ, մասնաւոր գետեղումի դիւանի մը միջնորդութեամբ, իրենց ֆիզիքական կարողութեան ու տարողութեան վիճակին ու աստիճանին համեմատ կարենային գտնել դիւրութեամբ, քիչ շատ հասութեաբեր գործ ու պարապմունք՝ կեանքի անհրաժեշտ պէտքերը գոհացնող:

Այսպէսով՝ բժշկա-ընկերային ձեռներէցութիւնը օղակ մըն ալ աւելցուցած կ'ըլլայ, հիւժախտաւորը՝ բնակարանէն խնամարան, խնամարանէն բուժարան, բուժարանէն եւս արհեստից վարժարան միացնող շղթային ծայրը:

Հիւանդանոց-բուժարաններ

Նուրբմն՝ ընդհանուր կերպով, ինչպէս տեսանք, նորա-
վարակ, սկզբնական շրջանի մէջ տառապող, անդրանիկ
բժշկական դարմանումի յանձնուած հիւժախտաւոր մը
պէտք է խնամուի նախ եւ առաջ խնամակայաններու
(տիսբանսեր) հովանաւորութեան ու հոգածութեան տակ:

Եթէ հիւանդը՝ առաջին կամ երկրորդ մանկութեան
շրջանին մէջ կը գտնուի, հիւժախտակիր մօր կամ հօր մը
ծոցն ու գոգը, մանուկը՝ կը հեռացուի եւ կը յանձնուի
գեղջկական օդաքուն ու մարուր մթնոլորտի մը մէջ, խնա-
մոտ ու առողջ ընտանիքի մը մօտ:

Թեթեւ, կայուն վիճակով, թոքերէ դուրս հիւժախտա-
ւոր, առաջին մանկութեան շրջանէն վեր տարիքի մը մէջ,
խուլխտաւոր, գունատ, թաքուն ու անբեւոյթ հիւժախ-
տահարներ, առտնին հիւժախտավարակման ենթարկուող-
ներ՝ կ'ընդունուին, կը պատուարուին ու կը խնամուին
զգուշարաններու (քրեմլանդորիում) մէջ:

Թեթեւավարակ, բուժելի, որոշ ու ապահով կերպով
բարելաւումի տրամադիր ու հակամէտ թոքային հիւժախ-
տաւորներու պատուարման յատկացուած են՝ բարձրա-
վայրային, միջնավայրային ու դաշտավայրային բուժա-
րանները (սանատորիում տը քիւր):

Կազդուրուած ու գրեթէ բուժուած այր հիւանդները
կը կրթուին՝ մասնաւոր արհեստուսոյց վարժարաններու
մէջ:

Կը մնան ուրեմն լրջօրէն վարակուած, առաջացած
կամ անբուժելի շրջանի մէջ գտնուող հիւժախտաւորներու
դասակարգը:

Ասոնց պատուարումին համար պատրաստուած ու

հիմնուած են՝ քաղաքներէ դուրս՝ հիւանդանոց-բուժարան-
ներ, իսկ քաղաքներու մէջ հաստատուած հիւանդանոց-
ներու բով՝ մեկուսացման մասնաւոր յարկաբաժիններ ու
դարմանասենեակներ⁽¹⁾:

Հիւանդանոց - բուժարանները՝ (Hôpitaux-sanatoriums)
քաղաքամերձ դիրքով հաստատութիւններ են, ուր կը հիւ-
րընկալուին ամէն դասակարգի եւ աստիճանի պատկանող
հիւժախտաւորներ:

Առողջապահիկ բաւարար ու ճոխ սննդաութիւն,
պատշաճ ու նպատակայարմար խնամք ու դարմանում՝
հիմը կը կազմեն այս հիւժախտախնամ ապաստաններուն:
Բժշկագիտական յայտագիրով այս օթեանները՝ կը գոհա-
ցնեն լիուի թէ՛ հիւանդանոցներու եւ թէ՛ բուժարաններու
պարտադրուած պայմանները՝ ներքին կարգուսարքի, դիր-
քի, սնունդի, կարգապահութեան տեսակէտներով եւ կը
կառավարուին ու կը մատակարարուին յատկապէս այս
գործերուն համար հմտութիւն ամբարած մասնագէտ ներ-
քին բժիշկի մը կողմէ: Այժմ Ֆրանսայի՝ Բարիզ, Լիոն, Պոր-
տօ, Ռուան, Օրլէան, Մոնրելիէ, Կրընոպլ, Նանդ, Նանսի,
Ստրազպուրկ քաղաքներու մէջ միեւնոյն ծրագիրով եւ ուղ-
ղութիւնով 14 հիւանդանոց-բուժարաններ գոյութիւն ու-
նին, երեք հազար մահճակալներով:

Աւելորդ ծախսերու դուռ չբանալու նպատակով, գրեթէ
ամէնքն ալ սկիզբէն տեղաւորուած են հնակառոյց ու
հնամենի շէնքերու մէջ:

Ասոնց ընտրութիւնը կը կարօտի կարգ մը կարեւոր
ու անհրաժեշտ պայմաններու: Այսպէս՝ դիրքի տեսակէտով,
պէտք է նախապատուութիւն տալ օդասուն, անքակ,
սաղարթախիտ ու տերեւազարդ ծառերով շրջապատուած
ու հովանաւորուած լուսառատ ու արեւանոխ գեղածիճաղ
վայրերու, ուր՝ պատուարուած քաղմակարօտ ու դժնդակ

1. L. Baillet. Village-Sanatorium, Sanatorium, Hôpital-Sanato-
rium. La Presse Méd. 1926, p. 1563:

կացութեան մէջ ապրող հիւանդները կարենան ֆիզիքապէս օգտուել նպաստաւոր ու լաւագոյն պայմաններու տակ :

Այս դիրքով ու կեցուածքով հիւանդանոց-բուժարանները կը ներկայացնեն բազմակողմանի առաւելութիւններ : Այսպէս ի միջի այլոց՝ հիւանդները բժշկական խնամքներու մօտ, բնակարանէն դէպի բուժարան փոխադրութեան միջոցին չեն ենթարկուիր աւելորդ ու դժուարին յոգնութեանց ու ցնցումներու : Կը դիւրանան նաեւ այս կերպով ծնողաց ու ազգականներու յաճախակի այցելութիւնները : Հիւժարտաւորներու այս օրինակ հաւաքումն ու մեկուսացումը հիւանդանոց-բուժարաններէ ներս կը նուազեցնէ, ընկերային նախապաշտպանութեան գետինի վրայ, ընդարձակ չափով, մասնակի եւ ընդհանուր վարակումի հաւանականութիւններն ու վտանգները :

Բուժուելու հակամէտ հիւժարտաւորներու պատեհութիւն կը տրուի օգտուել զիտական կենսաբաշխ ու առողջարար աղբիւրներէն եւ կազդուրուած նետուել կեանքի բնականոն հոսանքին մէջ :

Այդ յարկին տակ ու միջավայրին մէջ օդալանջաթաղանթային դաշմանաբուժութիւնը՝ նախամիսներուն իր բարեբար հակազդեցութիւնը կը նուիրէ կարօտեալներու : Անբուժելի եւ անյոյս հիւժարտաւորներու չեն զլացուիլ կարելիութեան սահմանին մէջ, իրենց վիճակին պատշաճ ու անհրաժեշտ գոհացուցիչ խնամքներ : Ինչպէս խիստ լաւ յայտարարած է բժիշկ Բիւս՝ քանի որ հիւանդանոց-բուժարաններու մէջ խնամուած հիւանդներէ շատեր գոհարար վիճակով դարմանուած կը մեկնին յաճախ, այս հաստատութիւններու ճակատը անտեղի կ'ըլլար անկլանոց կամ անբուժելիներու հիւանդանոց մակդիրը փակցնելու եթէ այսպէս ըլլար, անոնք իրենց ընկերային բարեբար դերը պիտի չկրնային շարունակել : Կարգ մը տեղական իշխանութիւններ ու թաղապետութիւններ, հիւժարտի փոխանցումի եւ վարակումի պայմաններու մասին հաւաքուած

թերի ծանօթութիւններու վրայ հիմնուելով՝ իրենց իրաւասութեանց սահմաններու շրջանակին մէջ չեն արտօնք հիւանդանոց-բուժարաններու տեղաւորումն ու բացումը, ասոնց ներկայութիւնը վտանգ մը նկատելով շրջակայ բնակչութիւններու :

Սակայն այսօր հաստատուած իրողութիւն մըն է թէ՛ հիւանդանոց-բուժարաններու դրացնութիւնը բնաւ երբեք վտանգ մը չի կրնար ներկայանալ, որքան ատեն ասոնք լիովին կը յարգեն առողջապահական կարգ ու կանոնները : Արդարեւ հիւժարտաւորը իր շուրջիններուն համար բազմավտանգ ու անբաղձալի բոյն մըն է թունալից, եթէ ինքն իր գլխուն թողուի աջ ու ձախ ազատ համարձակ, առանց հակազդի :

Սակայն հիւանդանոց-բուժարանի մէջ խնամուող հիւժարտաւոր մը կրնայ ապրիլ առանց ունէ մէկը վարակելու, եթէ յարգէ կէտ առ կէտ պարտադրուած առողջապահական ներքին կանոնադրութիւնը :

Այս տուեալներու հիմին վրայ՝ հանրային կարծիքը լուսաւորելու, եւ միեւնոյն ժամանակ հիւանդանոց-բուժարաններու թիւը տարուէ տարի աւելցնելու նպատակով հակահիւժարտային պայքարի Միայուն Յանձնաժողովի կողմէ պատրաստուած ու հրատարակուած է մասնաւոր գրքոյկ մը :

Իւրաքանչիւր նահանգային հիւժարտահալած միութիւն պէտք է ջանայ կազմակերպել իր շրջավայրին մէջ հիւանդանոց-բուժարաններ՝ բաւարար թիւով մահճակալներով :

Չափահաս հիւժարտաւորներու ստուար մեծամասնութիւնը հիւանդանոց-բուժարաններու մէջ պատասպարուելու եւ դարմանուելու կարօտ թեկնածուներ են զրեթէ միշտ :

Նորակառօյց ու բազմածախս տիպար բուժարաններու (սանդորիոմ տը բիւր) շինութեան ձեռնարկելէ եւ տրամադրուած՝ յաճախ սահմանափակ նիւթական միջոցները

այս ուղղութեամբ մտնելէ առաջ, հանրային առողջապահութեան տեսակէտով, նախընտրելի պիտի ըլլար առաջուց հիւանդանոց - բուժարաններու կազմակերպութեան հոգ տանիլ:

Այս կերպով՝ ընկերային հիւժախտավարակումի դէմ պայքարող մարմինները բաղդատաբար նիւթական նուազ զոհողութեամբ առաւելագոյն աստիճանով նպաստաւոր արդիւնքները քաղած պիտի ըլլային ապահովաբար:

XII

Հիւանդանոցներու մէջ հիւժախտաւարներու մեկուսացում

Ուրեմն լրջօրէն վարակուած, առաջացած ու զարգացած կամ անբուժելի վիճակով ներկայացող, այր ու կանանց, չափահաս հիւժախտաւորներու պատասպարումին ու դարմանումին սահմանուած են, ինչպէս տեսանք, հիւանդանոց-բուժարանները, Աստուց կարգին ու քովիկը պէտք է յիշատակել, վերոյիշեալ պայմաններու մէջ գտնուող ու նոյն դասակարգին պատկանողներու յատկացուած, քաղաքներու մէջ հաստատուած ու առհասարակ բոլոր հիւանդները ընդունող ու խնամող, ամէնուս ծանօթ հիւանդանոցներու մասնաւոր յարկաբաժինները, դարմանասրահներն ու տաղաւարները, ուր՝ — կրկնենք — կը մեկուսացունին ու կը խնամունին յատկապէս թոքային հիւժախտաւորները: Դրժբախտաբար այս մեկուսացման սրահներն ու յարկաբաժինները, հակառակ որ Ֆրանսական վերին իշխանութիւններու յարատեւ հոգատարութեանց կողմէ մասնաւոր խնամքներով շրջապատուած են, չեն գտնուիր դեռ ամէն կողմ գոհացուցիչ մակարդակի մը վրայ: Այնպէս որ ներկայիս՝ հիւանդանոցներու մէջ պատասպարուած հիւժախտաւորներու յատկացուած սրահներու զիտական ու առողջապահական կազմն ու մատակարարութիւնը կը նկատունին հակահիւժախտային պայքարի տկարագոյն կողմերէն մէկը, քանի որ դեռ բազմաթիւ հիւանդանոցներու մէջ հիւժախտաւորները կը խնամունին ընդհանուր ներքին հիւանդութիւններու յատկացուած սրահներու կեդրոնը:

Արդարեւ գայթակղեցուցիչ է տեսնել յաճախ, քսաներորդ դարուս, ամէն դասակարգի եւ ճիւղի պատկանող ախտակիրներ ու հիւժախտաւորներ միեւնոյն յարկին տակ ու միեւնոյն սրահին մէջ խառն ի խառն ու քով քովի:

Այս պայմաններու տակ պատսպարուող ու շնչող հիւանդներ, նորաբոյժներ, պաշտօնէութիւն՝ անշուշտ հիւծախտաւորուելու վտանգին ենթակայ են ամէն վայրկեան։ Նմանապէս հիւծախտաւորներն իսկ կրկնակի եւ յաւելուածական վարակումներու դատապարտեալ վիճակի մէջ կը գտնուին խիստ յանախ։

Հակառակ որ հիւանդներու միեւնոյն սրահին մէջ, այսօրինակ սովորական ու հինէն ի վեր ընդունուած ու գործադրուած յոռի սովորութիւնով կենակցութիւնն ու դրացնութիւնը խիստ լուրջ անպատեհութիւններ կը ներկայացընէ թէ՛ անհատական եւ թէ՛ ընկերային առողջապահութեան տեսակէտներով, դեռ մինչեւ վերջերս ֆրանսական միմիայն 14 գաւառներու մէջ մեկուսացումի սրահներ կազմակերպուած են 6,400 մահճակալներով։ Եւ ասոնցմէ 3,295 անկողիններ. ըսել է կէսէն աւելին կը գտնուին միայն Բարիզեան զանազան հիւանդանոցներու մէջ։ Քանի որ հիւծախտաւորներու մեկուսացումը կ'իրագործուի, քաղաքային հիւանդանոցներու մաս կազմող, մասնաւոր սրահներու եւ տաղաւարներու մէջ, ասանց նորանոր շէնքերու կառուցման ու մեծածախս ձեռնարկներու, ինչո՞ւ համար այս դիւրամտչելի դիւրութիւնը կը մնայ դեռ անգործադրելի քիչ մը ամէն կողմ ու ամէն երկիրի մէջ։

Բրոֆ. Լէօն Պերնար, որ իր գրեթէ ամբողջ հմտութիւնն ու կարողութիւնը մասնաւորապէս հիւծախտի դէմ պայքարի մարդասիրական կազմակերպութեան տրամադրած է, իր խնամքին յանձնուած Լաեկեկ հիւանդանոցի յարկաբաժինին մէջ, հիւծախտախնամ սրահներէն դուրս, երկու երեք անկողինոց խցիկներ ու դարմանասենեակներ յատկացուցած է հիւծախտաւորներու մէկ մասին։

Այս մասնաբաժանումի ձեւով հիւանդներու տրամաբանական կղզիացումն ու առանձնացումը ամէն կողմ զնահատութեան արժանացած է՝ թէ՛ բժիշկներու եւ թէ՛ հիւանդներու կողմէ։ Ինչպէս միշտ բժշկութեան մէջ, մասնաւորա-

բար տարափոխիկ ու փոխանցիկ հիւանդութիւններու դարմանումին ու խնամատածութեան պարագաներուն, հիւծախտամեկուսացումի սրահներու եւ խցիկներու մէջ եւս, պէտք է յարգել ու գործադրել տառացի կերպով զգուշական ընկալեալ անհրաժեշտ միջոցները։

Այս սպասարկութեանց մօտ պէտք է ունենալ նաեւ ոտքի վրայ մասնաւոր կազմ մը խնամատարութիւն մը գըլխաւորութեամբ, որուն պաշտօնը պիտի ըլլայ հիւանդներու ընտանեկան անդամներուն այցելել, ասոնց ողջապահիկ վիճակով հետաքրքրուիլ ու զբաղիլ եւ ի պահանջել հարկին անոնց օժանդակել նպատակներով, եղբայրական անկեղծ ու անձուէր զգացումներէ ներշնչուած։ Ասոնց կարգին սնունդի տեսակէտն ալ պէտք է նկատողութեան առնել խիստ լուրջ կարեւորութեամբ, Պատսպարուած, կըղզիացած հիւծախտաւորները ոչ միայն բաւարար, այլ աւատ ու ճոխ, կուշտ ու կուռ սննդառութիւն մը պէտք է ստանան, խնամքով պատրաստուած ու իրենց ախտավիճակին պատշաճ յարմարագոյն ճաշացանկ մը պէտք ունենան միշտ իրենց տրամադրութեան տակ։

Հիւանդանոցներու մեկուսացման ու մասնադարմանումի յարկաբաժիններու մէջ խնամող հիւծախտաւորները կարելի է բաժնել երեք դասակարգերու։

Առաջին դասակարգ.— Ախտատիճանը ճշգրիտ ու հիմնական կերպով դեռ չընտրուած հիւծախտաւորներ, որոնք ժամանակամիջոց մը՝ առժամաբար մասնաւոր խնամքի եւ հսկողութեան կը կարօտին հիւծախտախնամ հաստատութեան մը կամ բուժարանի մը մէջ պատսպարուելէ եւ իրենց վիճակին յարմար երկարատեւ դարմանումի մը ենթարկուելէ առաջ։

Երկրորդ դասակարգ.— Սուր ու բորբոքման շրջանի մէջ, ջերմատիճանի ամենօրեայ ելուէջներ ներկայացնող հիւծախտաւորներ՝ որոնք չեն կրնար խնամուիլ պէտք եղած կերպով ու պատշաճօրէն իրենց տունը։

Երբորդ դասակարգ. — Առաջացած ու անբուժելի, որով անյոյս ու անբախտ թորային հիւժախտաւորներ, որոնք ախտաշրջանի վերջնակէտին մօտեցած՝ ողորմելի դատաւարտեալ են առ յաւէտ:

Հիւանդանոցներու հիւժախտամեկուսացումի սրահները այսպէս, հակառակ կարգ մը անկատարութիւններու լայն չափերով կարեւոր օգնութիւններ կը հասցնեն Հակահիւժախտային Պայքարի՝ մասնաւորապէս հեռացնելով բընակարանէն հիւժախտաւորները բարբոքման ու վերջնական շրջաններու միջոցին ու այսպէս պաշտպանելով վարակումի դէմ ընտանեկան պարագաներն ու մօտիկ ազգականներն ու բարեկամները, մեծ ու փոքր:

Հիւանդանոցներու Հոգաբարձութեանց մասնաւոր նրկատառման առարկայ պէտք է ըլլան հիւժախտի դէմ պաշտպանութեան ու հիւժախտի տարածման արգելք հանդիսացող այս մեկուսացման սրահներու յարդարումը, կազմակերպութիւնն ու օր ըստ օրէ հոխացումը:

XIII

Ծովահայեաց բուժարաններ

Բրոֆ. Լէոն Պերնարի ցոյց տուած ուղղութեամբ, հիւժախտի դէմ պայքարելու նպատակով ստեղծուած Ֆրանսական հաստատութիւններու դասաւորութիւնն ու գործունէութիւնը ներկայացնելէ վերջ կը մնայ մեզ՝ յիշատակել ու մատնանշել ծովամերձ բուժարաններու կազմակերպութիւնը, անոնց օգտակարութիւնն ու առաւելութիւնները:

Քանի որ մեր մէջ այս օրինակ հաստատութիւններ գոյութիւն չունին դեռ, ստիպուած կ'ըլլանք ցուցադրել ֆրանսական ծովային հաստատութիւններն ալ՝ որոնք երկար տարիներու փորձառութեամբ օրինակելի յաջողութիւններ արձանագրած են անցելոյն մէջ եւ կը տեղեկագրեն ներկայիս ամէն օր իրական նորանոր ֆիզիքական վերածնունդներ, հիւժախտաբուժական մարզին մէջ:

Ֆրանսան երկու կողմէ շրջապատուած ընդարձակածաւալ ծովերէ, սկիզբէն նպաստաւորուած ընտրեցին, աշխարհագրական հիանալի դիրքով, մեծ զարկ մը տուած է ծովաբուժութեան բազմաշարք կայաններու օղակով մը:

Յարդ 10, 360 մահճակալներ, 54 բուժարաններու մէջ բաժնուած կը պատուարենն ու կը խնամեն, թոքերէ դուրս հիւժախտաւորեալ բազմաթիւ մանուկներ:

Ասոնց վրայ պէտք է աւելցնել 240 անկողիններով չորս բարձրադիր լեռնային արեւաբուժական հաստատութիւններ՝ որոնք նուիրուած են վերջիշեալ դասակարգի պատկանող փոքրիկ հիւանդներու դարմանումին:

Ծովահայեաց բուժարանները մեծամասնութիւնով չեն կազմակերպուած զիտական վերջին ու կատարելագործուած:

տուեալներու վրայ եւ յարդարումի ու գործիներու անկատարութիւններ ունին դեռ լրացնելիք:

Յաճախ կ'ընդունին նաեւ այսպիսի հիւանդներ՝ որոնք կը պատկանին զգուշարաններու մէջ դարմանուելու կարօտ դասակարգին:

Այնպէս որ եթէ ասոնք իրենց աւելի պատշաճ ու նրպաստաւոր եղող զգուշարան հաստատութիւններու (բրեւիանդորիոմ) մէջ խնամուէին, ծովափնեայ բուժարաններու մէջ գտնուող պարապ ու տրամադրելի անկողիներու համազուժարը աւելի ստուարաթիւ պիտի ըլլար:

Այս խորհրդածութիւններու եւ մատնանշումներու վրայ հիմնուելով կարելի է յայտարարել թէ՛ վերջին տարիներու մէջ, թօքերէ դուրս տառապող հիւժախտաւորներու խումբը օր ըստ օրէ աստիճանաբար նուազելու վրայ է, ինչ որ կը հաստատեն հիւժախտախնամ մասնագէտ բժիշկներու վկայութիւնները: (1)

Ծովեզերեայ կայաններու աշխարհագրական դիրքին համեմատ՝ կլիմաները կը ներկայացնեն անփոփոխ, կայուն ու որոշակի եւ կամ փոփոխական առանձնայատուկ տեղային մասնայատկութիւններ:

Այս հիման վրայ ֆրանսական ծովեզերեայ հողամասերը դարմանարուժական տեսակէտով կը բաժնուին երեք շրջաններու, որոնց ամէն մէկը գոհացում կուտայ մասնաւոր պէտքերու եւ կը պատշաճի որոշ կարիքներու:

Այսպէս՝ առաջին զօտիին մէջ կը գտնուի Հիւսիսային Ֆրանսայի ծովեզերեայ երկրամասը—Հիւսիսային եւ Մանշի ծովերը— երկարած՝ Չուիդկոդի լայնատարր աւազակոյտ տերով կազմուած ծովափէն մինչեւ Կոդանդենի թերակղզին:

Այս ծովափնեայ ֆրանսական երկրամասերը, յաճախադէպ խստաշունչ եւ մրրկայոյզ բամիներով հողմակոծ

եւ խստամբեր փոթորիկներու ազդեցութեան տակ ստէպ մտրակուած, իրենց խիստ կլիմայով, ամէն կազմի ու հիւանդութեան չեն պատշաճիր եւ չեն յանձնարարուիր:

Երկրորդն է՝ Ատլանտեան շրջանը, որուն մաս կը կազմեն ֆրանսական Բրիտանիոյ (Պրըդաներ) ծովեզերքները՝ հիւսիսէն դէպի հարաւ մինչեւ Հանտայ, սպանիական սահմանագլուխը: Այս ցամաքամասին կլիման կը ներկայացնէ ինքնայատուկ առաւելութիւններ ու մեղմ փոփոխականութիւններ՝ ջերմաստիճանի եւ խոնաւաչափական յարաբերական կայունութիւն: զիշերային անձրեւներ, ծովաշունչ հովեր, վճիտ ու անապակ մթնոլորտ, սակաւափոփոխ օդաչափական ճնշում:

Այս յատկանշական երեւոյթներով ու առաւելութիւններով Ատլանտեան ծովեզերքը հիւսիսային շրջանի հետ քաղդատելով կը ներկայանայ, նուազ խստաբարոյ կամ ջղազրգուեցուցիչ, խիստ հաճելի, հանդարտիկ եւ ուժատու, որով խիստ յարմար ու յանձնարարելի, իբր օդափոխաւայր, մասնաւորապէս հիւանդկախ, փափկակազմ, ուժասպառ այնպիսի մանուկներու՝ որոնք չեն կրնար հանդուրժել հիւսիսային շրջանի խստաշունչ կլիմային:

Այս ծովեզերեայ ընդարձակ երկրամասը իր կարգին զանազան շրջաններու կրնայ բաժնուիլ, Ասոնցմէ ոմանք բնականօրէն լաւ պաշտպանուած են օդերեւութային յոռի եւ աննպաստ փոփոխանակութիւններու դէմ, մինչդեռ ուրիշներ աւելի ենթակայ են օդային խստութեանց: Հիւսիսէն դէպի հարաւ այս շրջանը աստիճանաբար կը մեղմանայ ու քանի առաջանանք դէպի Բեն-Պրոն, Սեն-Դրոժան եւ աւելի վար Արկաշոն, Պիրենեանց լեռնաշղթաներու մօտ, միջավայրը հաճելիօրէն քաղցր, հեռու կը մնայ օդերու անախորժ ու խստաբարոյ տարրերէն:

Երրորդ շրջանը կը կազմէ Միջերկրականի ծովեզերքը, որուն կլիման հանրածանօթ է իր մեղմ ու գեղաժիմար յատկութիւններով, մասնաւորապէս ձմեռուան եղանակին:

1. VIe Congrès de Thalassothérapie, (Berck-Plage, 26—28 Mai 1931).

Աւելցուցէք խոնաւաչափական չոր մթնոլորտ մը, արեւի առատ ու երկար օրական շրջաօտեսութիւն մը, որուն նմանը չկայ հիւսիսային ու կեդրոնական Եւրոպայի ոչ մէկ շրջանի մէջ ու կը մնայ անմրցելի՝ այս վերջին տեսակէտով:

Միջերկրական գօտիին տակ պէտք է խնամուին արտաքին, այսինքն՝ թոքերէ դուրս գտնուող մարմնային ու օրկանային զանազան հիւժախտաւորութիւնները որոնք ոչ կայուն ու թաքուն, այլ՝ ջերմաչափի ելեւէջոտ զիկզակ շարժումներով կը բոլորեն բորբոքումի սուր շրջաններ:

XIV

Մարդկութիւնը ի՞նչ ցանկացաւ ցարդ
 հիւժախտախնամ հաստատութիւններէն

Այժմ Յրանսայի մէջ հիւժախտի դէմ պայքարելու նպատակով հիմնուած կը գործեն 570 խնամակայաններ (տիսբանսեր) եւ 265 հաստատութիւններ այլազան կազմերով ու բաժանումներով, որոնք կը տրամադրեն ներկայիս մօտաւորապէս 38,000 անկողիններ:

Ասոնց մէջ չեն հաշուուած աստիճին՝ հեռակեաց գեղջկական զետեղումի յատկացուած մանկախնամ տուներն ու յարկերը:

Անկողնուակալ ըլլալու համար աւելցնենք՝ ինչպէս ամէն երկիրի մէջ, մեր մէջ ալ կը գտնուին յաճախ զարգացած, փորձառու անհատներ, որոնք տակաւին չեն կրցած ըմբռնել լրջօրէն հիւժախտի տարածականութեան կարեւորութիւնը:

Ասոնք, կոյր ձեւացած, չեն փափագիր տեսնել հիւժախտաւորութեան ահաբեկիչ, կործանարար ու տնաքանդ հարուածները: Չեն ախորժիր երբ կծու եւ լեղի հշմարտութիւններ մերկապարանոց կը ցուցադրուին ու կը գայթակղին երբ հիւժախտի մասին կը խօսուի եւ կամ գրուի յաճախակի:

Սխալ ու տարօրինակ մտայնութիւն:

Այս դասակարգի պատկանողները, երբ հիւժախտախնամ հաստատութիւններու գործունէութեան մասին կը ճառուի, դիտողութիւններ ու հարցումներ պիտի ներկայացնեն անտարակոյս:

Մեծածախս գոհողութիւններով կազմակերպուած այս հաստատութիւնները, միօրինակ յայտագիրով, միեւնոյն

ուղեգրիձով ցրուած՝ երկիրիս չորս կողմերը—անոնք՝ պիտի հարցնեն—բաղաբակրթուած տէրութիւններու մէջ, տուած են դրական ու քաջայերական արդիւնքներ, Պէ՛տք է, կ'արժէ՞ շարունակել սկսուած պայքարը, ընդգրկուած կորովով ու հաստատամտութիւնով:

Ճիշտ է որ կառավարական դրամարկղներէն, բարեգործական հաստատութիւններէ, անհատական պարարտ քսակներէ նորանոր դիմումներով օժանդակութիւններ խնդրելէ առաջ՝ ընկերարան ու հիւծախտագէտ բժիշկներու բերանով անցեալի փորձառութեան ու գործունէութեան ցոյց տուած արդիւնքները պէտք է ցուցադրուին հրապարակով:

Էտիւպուրկի մեծանուն հիւծախտաբան Սըր Ռոպըրդ Ֆիլիպ 1924ին, Լոզանի Միջազգային Համաժողովին մէջ, Սկովտիայի, Անգլիայի եւ Միացեալ Նահանգներու մէջ հիւծախտային մահացութեան վիճակագրութիւնները ներկայացնելով ցոյց տուած է թէ՛ հիւծախտը իր մահերով, վերոյիշեալ երկիրներու մէջ, տարուէ տարի պակսելու վրայ է յամբարար: Վերոյիշեալ հեղինակը ճշգրիտ ու վաւերական թուանշաններու վրայ հիմնուելով կը յայտարարէ բացէ ի բաց թէ՛ հիւծախտաւորութեան նուազումը կը շեշտուի առաւելագէս ու մասնաւորաբար այն երկրամասերուն մէջ՝ ուր հիւծախտային պայքարը կը գտնուի ձեռնհաս անձերու ափին մէջ, նպատակայարմար մատակարարութիւնով մը:⁽¹⁾

Հիւծախտաւորեալներու նուազումը պէտք է վերագրել առողջապահական օրէնքներու հաստատումին՝ որոնք օր ըստ օրէ կը բազմանան ու կը դիւրացնեն հասարակաց ողջապահիկ ապրելակերպը:

1. P.-F. Armand DeHille. L'organisation de la lutte antituberculeuse dans le département du Finistère et ses conséquences économiques et sociales. La Pr. Méd. 4 Juillet 1928, p. 843.

Այս կրճատումը կարելի չէ բացատրել նաեւ առաջացած բաղաբակրթութիւնով ծանօթ ազգերու իւրացուցած ստացական աստագործութիւնով, և ոչ ալ՝ կարգ մը ցեղերու՝ հիւծախտի հանդէպ ցոյց տուած բնածին դիմադրականութիւնով:

Յրանսա դեռ չէ պատրաստած ու հրապարակած ամբողջական վիճակագրութիւն մը, որուն շնորհիւ կարելի ըլլար ճշգրիտ դադափար մը կազմել հակահիւծախտային պայքարի ամբողջական գործունէութեան մասին: Միւս կողմէ պէտք է մոռնալ նաեւ թէ Յրանսայի մէջ հիւծախտի օրինական ու պարտաւորիչ յայտարարութեան դրութիւնը պաշտօնագէս ընդունուած չըլլալով՝ դեռ կարելի չէ հաղորդել ընդհանուր ցուցակագրութիւն մը ամփոփ:

Սակայն ֆրանսական կարգ մը բազմաքնակ բաղաբաններու մէջ դարմանուած հիւծախտաւորներու ցանկերը աչքէ անցնելով կարելի է լուսարանուիլ ու հիւծախտի մահացութեան ելուէջի շուրջ մասնակի, որոշակի եւ վըստահելի տեղեկութիւններ արձանագրել:

Լիոնի 100,000 բնակիչներէն—1900ին—354ը կը մեռնէին հիւծախտէ: Միւնչդեռ վերջին տարիներու շրջանին՝ այս մահացութիւնը իջած է 227ի: Այսպէս մօտաւորագէս կէս առ կէս նուազում մը բսան տարուան մէջ: Լիոնի Համալսարանի բրոֆեսէօրներէն Գուրմոնի յայտարարութիւնով, ինչ որ խիստ յատկանշական է, բազմախիտ թաղերու մէջ, ուր կը գտնուին ու կը գործեն ստուարագոյն թիւով խնամալականներ, հինէն հաստատուած, վարժ ու փորձառու ձեռքերու մէջ, հիւծախտէ մեռնողներու համազումարը նուազած է զգալիօրէն:

Միւնչդեռ Լիոն բաղաբի միւս թաղամասերու մէջ, ուր խնամալականները բաղաբար դեռ գոհացուցիչ կերպով չեն կազմակերպուած, հիւծախտային մահացութիւնը կը մնայ գրեթէ նախկին մակարդակին վրայ: Այս տարբերութիւնը ցոյց կու տայ բացալայտօրէն հակահիւծախտային հաստատութիւններու կարեւորութիւնը, օգտակարութիւնն ու առաւելութիւնը:

Բարիզի մահացանկերու գծաւոր ցուցակներէն կը հասկցուի նաեւ թէ՛ 1880 տարիէն ի վեր, հիւժախտի մահացութիւնը տարուէ տարի խոնարհում մը կը կրէ, սակայն այս նուազումը կանոնաւոր ու աստիճանաւոր շարժումով մը չի կատարուիր, այլ ենթակայ է հակահիւժախտային միջոցներու բարելաւումին ու կատարելագործումին:

Իբր եզրակացութիւն, ամէն կողմ արձանագրուած արդիւնքները քաջալերական ըլլալով, արդարացի յոյսեր կը ներշնչեն ապագայի մասին ու կը մղեն հակահիւժախտային պայքարի առաջապահ մարտիկները շարունակել ձեռնարկուած խիստ կարեւոր ու մարդասիրական գործը աւելի ամուր ձեռքերով, հաստատ քայլերով, պատրաստուած ու զոռած ուղղութիւնով: Բոլոր հակահիւժախտային հիմնարկութիւնները, որոնց ծանօթացանք անցողակի, Սըր Ռոպրզ Ֆիլիպի բառերով կը կազմեն սկզբնաւորութիւն մը, որուն կէտ նպատակն է՝ արմատական եւ սպառ սպուռ հիւժախտաջնջում:

XV

Մտի Գուլէ եւ Սանդորիոմ
Հիւժախտէն տիրեցիլուզ եւ սիւբեկիլուզէն ալ հիւժախտ
ճախ հիւանդութեան անուր որոշեց

Նկատելով որ հիւժախտը օր ըստ օրէ անելու, բազմանալու եւ տարածուելու վրայ է մեր մէջ:

Նկատելով որ աշխարհիս չորս կողմը, քաղաքակրթութեամ երկիրներու մէջ հիւժախտէ վարակումը արգիլելու եւ անոր դարմանումը դիւրացնելու նպատակով հիմնուած են ու կը հիմնուին մասնաւոր հաստատութիւններ:

Նկատելով որ Ետի Գուլէի Ազգ. Հիւանդանոցին մէջ պատասպարուած հիւժախտաւորներու թիւը կ'աւելնայ տարուէ տարի եւ դարուս պահանջները կը պարտադրեն բժշկագիտական, նախազգուշական ու առողջապահական որոշ պայմաններու լաւագոյն մատակարարութիւն մը:

Եւ նկատելով որ ազգային խնամքի յանձնուած հիւանդներու գոյավիճակը կը կարօտի անյետաձգելի բարեփոխութեան, եւ եկած է ժամանակը ցոյց տալու անմիջական բժշկա-առողջապահական կատարելագործուած միջոցներ ձեռք առնելու անհրաժեշտութեան, բարոյական ու նիւթական գործնական զոհողութիւններու աջակցութիւնով արդի Հոգաբարձութեան ժրջան անդամներու խիստ գովելի եւ ծափահարելի մէկ շարժումով որոշուած է սանադորիոմ մը հաստատել Հիւանդանոցի սահմաններուն մէջ¹⁾:

1. Թոնախաւարներու յարկաբաժինը Ազգ. Հիւանդանոցի մէջ. — Ազգ. Հիւանդանոցը անհրաժեշտ պէտք ունի թոքախտաւորներու արդիական յարկաբաժինի մը Գոհութեամբ կ'իմանանք թէ արտասահմանի բարերար ազգայինի մը մօտ իր կատարած զիմուներուն նպաստւոր պատասխան ստացած է Հոգաբարձութիւնը եւ ձեռնարկած է պատրաստելու ծրագիրը: Հիւանդանոցի շրջանակին ամէնէն արեւաշատ ու օդասուն մէկ գետինին վրայ պիտի շինուի այդ յարկաբաժինը:

Վերոյիշեալ նկատումներով եթէ կարելի չըլլայ առաջարկուած ծրագիրն իրականացնել, գոնէ յարկաբաժիններէն մաս մը պէտք է անջատել ու յատկացնել միմիայն հիւժախտաւորներու պատասպարումին՝ արդիական դրութիւնով մը:

Հոգաբարձութիւնը այս բարենպատակ առաջարկութիւնը յղանալէ անմիջապէս վերջ՝ յարմար դատած է բրժիշկներու կարծիքը շօշափել ուղղակի: 26 Յուլիսի 1927 հրաւէրին (1) պատասխանած էին միայն բժիշկներ Էնֆիլէճեան, Թիւլեան, Փեշտիմալեան, հոգաբարձու բժիշկ Կիւլպէնկեան ու այս տողերուն հեղինակը:

1. Ս. Փելիշ
Ազգ. Հիւանդանոց
Եսի Գուլէ

4. Պոլիս 21 Յուլիս 1927

Ազն. Տիար Տօք. Ա. Մ.

Հոգաբարձութիւնս փորձով տեսնելով որ՝ բոխիսաւորաց կասկացուած Մարկոսեան յարկաբաժինը գիսակիւն կերպով չի գոհացներ զվեց, որոշած է որ, Հիւանդանոցիս յարկերէն մեկ յարմարագոյն կողմը երկսեռ բոխիսաւորներու յատկ Սակաբորիովի մը վերածուի:

Արդ՝ տեղոյ ընտրութիւնը կատարելու համար, Հոգաբարձութիւնս առաջիկայ երկշաբթի օրուան համար հրաւիր ուղղեց Հիւանդանոցիս բժշկական մարմնէն զս, նաև կարգ մը ծանօթ բժիշկներու:

Ուստի կը խնդրեմ որ Ձեր ազնուութիւնն ալ բարեհաճի, նոյն օրը, 26 յուլիս, ժամը 10ին ներկայ գտնուիլ Ազգ. Հիւանդանոցը, խորհրդակցութեանց մասնակցելու համար:

Այս առթիւ կանխելով մեր շնորհակալութիւնը

Մնամք յարգանքով

Ի Դիմաց Հոգաբարձութեան

Վ. Ասենադպիբի Վ. Ասենադպեի
Ստեփան Կիւլպէնկեան Հայկ Պ. Ճամուզեան

Հոգաբարձութիւն, ներքին հիւանդութիւններու սպասարկութեան պետ բժիշկ Նահապետեան ու հրաւիրուած բժիշկներ, յարկաբաժինները այցելելէ յետոյ, խորհրդակցաբար կարծիքի փոխանակութիւններ ունեցած եւ բաժնուած են այն յոյսով եւ համոզումով թէ այս առաջին բայլը իր յաջորդները պիտի ունենայ, որոնց շնորհիւ կարելի պիտի ըլլայ մօտենալ իրականութեան աշխարհին:

Երբ ազգը իր տկար ուսերուն վրայ առած է մեծամեծ ճիգերով ու գերմարդկային զոհողութիւններով դժբախտներու, չքաւորներու եւ ախտաւորներու հոգատարութիւնն ու դարմանումը՝ վստահ ենք որ մարդասիրական նոր ճիգով մը կարող է բարեկարգել հիւժախտաւոր անժառանգներու խղճալի կացութիւնը:

Իրաւ է թէ, Հիւանդանոցին մէջ այժմ չեն նշմարուիր փտախտ, նեխատնդ, բժաւոր ժանտատնդ եւ անցեալի մահառիթ տարափոխիկ հիւանդութիւնները, աւելին՝ ներքին հիւանդութիւններու եւ վիրաբուժական ախտերու յատկացուած սրահները զոհացուցիչ վիճակի մը մէջ կը գրտնուին անցեալին հետ բաղդատելով: Սակայն բարեփոխումներ միշտ անհրաժեշտ են:

Բարեկարգութեան ամենակարօտ մասը կը կազմէ ներկայիս, անկասկած, հիւժախտաւորներու տրամադրուած բաժինը: Այս ճիւղը պէտք է կոկել, հաւաքել, մեկուսացնել, արտաքին յարաբերութիւնէ զրկել ու յետոյ ջանալ, իմէ կարելի է, դարմանել ու բժշկել հիւանդները, Նախ մարուր օդ, մարուր անկողին, տեղակեցնել, բաւարար սնունդ, հանգստաւէտ միջավայր, յետոյ խնամք ու դարմանում հաւասարակշռուած:

Առաջին հարց-պատասխանի մը այս առթիւ:

Երբ հիւժախտաւորներ կ'ըսենք, հիւանդներու ո՞ր դասակարգին կ'ակնարկենք:

— Կ'ակնարկենք միայն Քոխի մանրէներու զոհ, չափահաս տարիքի մէջ գտնուող թորքային հիւժախտաւորներուն:

րու, որոնց մէջ չեն երախաները, մանուկները, պատանիները, ոսկրային, աւշախոյլային, որովայնաշնաթաղանթի, աղիքներու եւայլն, հիւժախտաւորութիւնները:

Յետոյ երկրորդ կէտ մը, ախտանունի մասին պէտք է համակարծիք գտնուինք: Արդարեւ տարօրինակ է, երբ ամէն ազգ ու լեզու, մէկ կամ առ առաւելն երկու բառ կը գործածէ հիւժախտը բնորոշելու համար, մենք, ինչպէս յաճախ, բառերու բանակ մը շարժման մէջ դրած ենք այս հիւժանդութեան անուանակոչումին մասնայատուկ:

Ես ընդհանրապէս հիւժախտ կը գործածեմ: Ողբացեալ Բիւզանդ Բէչեան, որ իր վարժ գրիչով գրական ու զիտական ամէն մարզի մէջ ձեռնհասօրէն կը լողար, ինչպէս ծուկը ջուրին մէջ տիրաբար, միշտ հիւժախտ կը գրէր:

Բայց մեր բոլոր գրագէտները, բժիշկներն ու բառագէտները մէյ մէկ բառ կերտած, հագուեցուցած ու գործածած են, եւ դեռ վերջակէտը դրուած չէ, դուռները բաց են:

Քաջաւնի արծանագրած է պալարային հիւանդութիւն, պալարախտ: Մեսրոպ Նուպարեան՝ թուպեռականութիւն, Գ. Բաբանան⁽¹⁾ գնդկախտ եւ թոքախտ:

Լուսինեան՝ աղպախտ, կրծախտ, մաշարայ, մաշարայական ախտ, բարակ ցաւ:

Տաղաւարեան՝ ուռականութիւն:

Բժիշկ Վ. Թորգոմեան կը գործածէ, 1926ին Բարիզ՝ երնդահարութիւն եւ իւժախտ:

Ե. Մինասեանց նոյն տեղ, նոյն թուականին կը հրատարակէ իր թիւ պէրքիւլօզը հայերէն:

Ա. Մելիքեան (Երեւան) 1927ին կը գրէ պալարախտ կամ տիւբերկիւլօզ: Այլուր կը գրուի եւ կը կարդացուի նաեւ երբեմն՝ ուռախտ, ծիրախտ, Քոխի պատիլախտ, տուբերկուլօզ, մաշարայ, հալ եւ մաշ, բարակ ջերմ, ծիրական ախտ, եւայլն:

Բայց ինչո՞ւ հիւժախտ կամ հիւժախտաւորութիւն

1. Տնային Բժշկարան, (Թիֆլիս, 1911):

չգործածենք, որ ժամանակի ընթացքին հետ նուիրագործուած է: Հին ու նոր յոյնը Փթիզիս (հիւժիլ, հիւժախտ) կ'ըսէ, եւ բոլոր ազգերը Ֆրանսացին ունենալով զլուխը, Փթիզի (phtisie) կը գործածեն: Թողունք շատ հինները՝ Տըպով, Պրուարաել, Լանտուզի, Լէոն Պերնար, Սերժան եւ բոլոր հիւժախտագէտները, յաճախ Փթիզի գրած են ու խօսած: Հակահիւժախտային կեդր. Ֆր. Ազգ. Յանձնաժողովի օրկանը կը կոչուի՝ Revue de Phtisiologie Médico-Sociale: Ասոր վրայ վիճաբանիլ տղայական պիտի ըլլար:

Թոքախտ բառը իր կարգին որ մեծամասնութիւնով կը գործածուի, անիմաստ, անորոշ ու սխալ բառ մըն է եւ բնաւ իրականութեան չի համապատասխաներ:

Թոքային ամէն հիւանդութիւն թոքախտ է, թոքախտաւորութիւն է (pneumopathie) եւ բնաւ Քոխի պատիլի առթած հիւժախտը չի բնորոշեր:

Եթէ թոքերու հիւժախտին թոքախտ բանք, այն ժամանակ ոսկրային հիւժախտը պէտք է կոչել ոսկրախտ, ուղեղին՝ ուղեղախտ, եւայլն:

Գալով Ֆրանսացիներուն տիւբերկիւլօզին (tuberculose), անտեղի, աննպատակ է ջանալ գայն բառական թարգմանութեան բովէն անցնել, հայ արմատներու հարստութենէն օգտուելով, նոր նոր անուններ հրատարակ հանել, բռնագրօսիկ ձեռնդարերութիւնով գրելու համար ուռականութիւն, ուռախտ, պալարախտ կամ գնդկախտ որոնք հազարամէկ հիւանդութիւններու կը յարմարին: Ֆրանսացին ուրիշներուն հետ թող տիւբերկիւլօզ գործածէ, քանի որ այս հիւժանդութեան ենթական թոքերու մէջ կամ այլուր մեծ կամ փոքր միօրինակ ու յատկանշական ուռեր, գնդիկներ, պալարներ ի յայտ կը բերէ:

Բայց եթէ Ֆրանսացին տիւբերկիւլօզ կ'ըսէ, կը գործածէ նաեւ Փթիզի, ինչպէս հին ու նոր Յոյնը, Անկլօ-Սաքսոնը, Ամերիկան վերէն վար ու դեռ շատեր: Մենք ալ իրաւունք ունինք հիւժախտ բառը ընդունելով միշտ ու

կանոնաւոր կերպով զայն գործածելու, քանի որ իր արտայայտիչ նշանակութիւնով հարազատ թարգմանութիւն մըն է Հիպոկրատէ ի վեր ժառանգուած եւ որ մէկէ աւելի ռաւելութիւններ կը կրէ նորակերտ բաներու քով:

Ուրեմն Ա.զգ. Հիւանդանոցի մէջ թոքային հիւժախտաւորներու կամ թոքերու հիւժախտէ վարակուած հիւանդներու յատկացուած ու տրամադրելի, կոկիկ, փոքրիկ հիւզ մը պէտք է պատրաստենք:

Արդ, ջանանք գտնել այդ փոքրիկ, կոկիկ հիւզին յարմար, պատշաճ ու սակաւ քննադատելի անուն մը հայերէն:

XVI

Յսի Գուլ: եւ սանադորիւմ.— Հիւժախտաւորներու մեկուսացումին ու դարմանումին յատկացուած մասնաճիւղը
ի՞նչ անուն պէ՞տք է կրէ.— Ռժեհական զաղսնապահուրիւն ու պարսաբանուրիւն:

Այժմ մէկ կողմ թողունք պահ մը թէ՛ Ա.զգ. Հիւանդանոցի քով կամ անոր մէջ հիւժախտաւորներու սահմանուած մասնաւոր նորակերտ շէնք մը պէ՞տք է կառուցանել, մեր նիւթական միջոցները թոյլատրու են, թէ գոյութիւն ունեցող մասերէն ո՞րը նպատակայարմար է, ե՞րբ գործի ձեռնարկելու ենք, մինչեւ նոր ու վերջնական կարգադրութիւն մը ի՞նչ բարեփոխութիւններ կրնան ներմուծուիլ, եւ պահ մը ենթադրենք թէ ամէն ինչ պատրաստ է, մեր հետապնդած նպատակը իրականացած է եւ հիւժախտաւորները փոխադրուած, հաւաքուած, կղզիացումի եւ դարմանումի ենթարկուած են մասնաւոր մաքրածորան ապաստանարանի մը մէջ այս առաւօտ ժամը Տէն սկսեալ — ինչալլահ քիչ ատենէն կ'իրականանայ այս երազը:

Այս ապաստանարանին, ինչ անուն վերապահած ենք այժմէն: Մեր հայկազեան լեզուն, ինչպէս նախորդ յօդուածով պարզեցինք, մեր երեւակայածէն շատ աւելի հարուստ է արմատներով եւ հիւղերով: Արդէն խնդրոյ նիւթախտանունին յատուկ առնուազն քսան բառեր ունինք մեր ձեռքին տակ, ինչո՞ւ երեսուն քառասուն բառ ալ չտրամադրենք այդ հիմնարկութեան ճակատին համար որմէ կ'սպասենք սփոփանք ցաւատանջ մարմիններու:

Հետաքրքրութեան համար յիշատակենք ու թուենք

մէկ քանիներ. — Հիւժախտոսներու յարկաբաժին, հիւժախտաւորներու դարմանատուն կամ դարմանարան կամ խնամատուն կամ խնամարան, ապաստան, ապաստանարան եւ կամ պասսպարան, ապափնարան, հիւժախտաւորներու, հիւժախտաւորան, բուժարան, հիւժախտաբուժարան, առողջարան, առողջատուն, հիւժախտադարմանատուն, հիւժախտաբաժին, հիւժախտանիւղ, հիւժախտակայան, սանադորիում, հիւժախտանոց, եւ այլն:

Այս յորդառատ հոխ բառացանկին դէմ նոր խնդիր մը ծնունդ կ'առնէ եւ կը ցցուի եւ վերլուծուի կը կարօտի խիստ մօտէն:

Ապաստարանի անուան մէջ հիւժախտ բառը պէ՞տք է գտնուի կամ շեշտուի. Հիւժախտաւորներու նուիրուած սրահէն կամ խցիկէն ներս մտնող հիւանդ մը պէ՞տք է զխոնայ թէ հիւժախտաւոր մըն է, թէ հիւժախտաւորեալներէ շրջապատուած է եւ կամ ընդհանուր կերպով դարմանող կամ խորհրդատու բժիշկը հիւժախտաւորին պէ՞տք է հաղորդէ իր ախտաճանաչութիւնը՝ մերկապարանոց ճըշմարտութիւնով:

Այս կէտը շատ կարեւոր է եւ յաճախ պարագաներու բերումով կը մնայ անյոյժ ու դժուարակնծիւ եւ մեր նիւթին հետ ունի սերտ կապակցութիւն մը: Տեսնենք ի՞նչ պէ՞տք է, ո՞ր եւ ի՞նչ պայմաններու տակ: Իրաւ է թէ որ եւ է բժիշկ պէտք չէ տեղեկացնէ իր կարծիքը հիւանդէն դուրս որ եւ է անծի: Բժշկական գաղտնապահութիւնը բացորոշ կերպով կ'արտայայտուի այս մասին: Առնենք ու ներկայացնենք յաճախադէպ առաջին օրինակ մը: Երիտասարդ մին կը դիմէ բժշկութեանս ու ամուսնանալու համար վկայագիր մը խնդրելով կը պահանջէ: Ձինքը կը բննենք ու կը տեսնենք որ թոքին մէկ անկիւնը հիւժախտէ վարակուած է: Ճշմարտութիւնը ըսե՞մ թէ չըսեմ: Երբեմն ըսելը լաւ է, երբեմն չըսելը: Ձինքը մօտէն չեմ հանչար, առաջին այցելութեան համար կը յանձնարարեմ ու կը խրատեմ

որպէսզի առ այժմ չամուսնանայ ու նախ եւ առաջ ինքզինքը լաւ մը խնամէ ու պէտք եղածը Ա. Բ. Գ. Ըն ԵՒ, Օ. Ֆ. կը բացատրեմ. խիղճս հանդարտ է, աւելին չեմ կրնար, ո՛չ ետեւէն վազել, ո՛չ հսկողութեան տակ առնել, եւ ոչ ալ կառավարութեան յանձնել: Այս երիտասարդ մէկը, որ մեր քովէն մեկնած է առանց իր փափագած վկայագիրը ստանալու, յաճախ աւելցնենք դժբախտաբար, երկրորդ բժիշկի մը կը դիմէ, իր հետապնդած թուղթի կտորը ձեռք կ'անցնէ եւ անմիջապէս կ'ամուսնանայ բահաւ յով, կնքահայրով, խունկ ու մամուկ: Ես որ, իր ամուսնութիւնը չեմ յանձնարարած ու ընդհակառակը արգելած եմ, յաչս նորապսակին, տգէտ մըն եմ, անբաղձալի, անյանձնարարելի Եսկիւլապ մը: Մօտաւոր ապագան անշուշտ ցոյց պիտի տայ իր դիւային հայելին, հողին մէջ տարածուած:

Ե՛ս, բժիշկ՝ իրաւունք չունիմ, ո՛չ հիւանդին եւ ոչ ալ կնոջ ու պարագաներուն երեսին պոռալու՝ «սխալ ըրիք, ձեր ամուսինը, ձեր փեսան հիւժախտաւոր մըն է»: Եթէ այսպէս շարունակեմ, բժշկական գաղտնապահութեան, բժշկական պարտաբանութեան դէմ մեղանչած կ'ըլլամ: Հոգ չէ թէ բժիշկէն գտտ ամէն մաբդ ազատ է ճշմարտութիւնը ցանկու եւ տարածելու տունէ տուն, փողոցէ փողոց, իր փափագած ախտաճանաչումով: Օրէնքը զիս չի պաշտպաներ, եթէ փեսան դատարան դիմէ եւ հատուցում պահանջէ: «Սյո՛, կրնայ պատասխանել փեսան, ես հիւժախտաւոր եմ, քեզի ի՞նչ, ես իրաւունք ունիմ ամէնուն պէս ընկերուհի մը ընտրել, ամուսնանալ ու կենակցել»: Եթէ կրնա՞ս՝ զիս բժշկէ, եթէ ամուսնանամ՝ վիճակս պիտի վատթարանայ, աւելին ենթադրենք, պիտի մեռնիմ քիչ ատենէն, ան ալ իմ զիտնալիք բանս է: Ո՞վ ըսաւ որ դուն անմահ ես կամ հիւժախտաւոր չես կամ վաղը միւս օր, մօտերս պիտի չըլլաս: Քանի՞ հիւժախտաւորներ տարիներով ապրած ու առողջ զաւակներ ունեցած են: Օրէնք մը կրնա՞ս ցոյց տալ որ արգիլէ հիւժախտաւորներու ամուս-

նութիւնը: Քանիև նրա քաջառողջ ամուսնացան ու յետոյ հիւժախտէ վարակուած, մեռած են ամուսնութեան առաջին տարիներու մէջ: Հիւժախտաւոր և մ. կրնայ ըլլալ, բայց անկողինի մէջ դեռ չեն պառկած 24 ժամ, փափք Աստուծոյ: Կը հազամ մէկ երկու տարիէ ի վեր, երեք չորս անգամ բերնէս արինն եկաւ. բայց ախորժակս բաց է, կ'աշխատիմ, լաւ կը քնանամ, կեանքիս լծակից ընկերուհի մը անհրաժեշտ է, անհատական ու անձնական ազատութիւնս մարդ չի կրնար ոտնակոխել»:

Այս առողջ-հիւանդը թերեւս իրաւունք ունի, բայց ես ալ անիրաւ չեմ իմ դիրքիս վրայ:

Եթէ ամէն հիւժախտաւոր այս հիւանդին պէս խորհի եւ գործէ, հիւժախտը այսօր ալ կ'աւելնայ, վաղն ալ, տասը տարի վերջն ալ: Արդէն այս մտայնութեան հետեւանքով է որ հիւժախտը ամէն փողոցի անկիւնը թակարդն ու որոգայթը լարած՝ մարդ կ'որսայ ամէն օր:

Առնենք ուրիշ պարագայ մը եւ ուրիշ օրինակ մը: Երիտասարդ այր մը կամ կին մը հիւժախտէ կը տառապի: Խնամող, դարմանող կամ խորհրդակցութեան համար հրաւիրուած բժիշկը բացէ ի բաց կամ բողբոջեալ տխուր իրականութիւնը անոր երեսին զարկած է: Սակայն հակառակ այս ցաւալի մերկացումին՝ հիւանդ ու ծնողք կը ջանան զիրար խաբել, խաբւթել ու աչկապուք խաղալ իրարու հետ: Հիւանդը օր ըստ օրէ կը տկարանայ, կը հալի, կը մաշի եւ ինքնախաբէութիւնները կը շարունակուին սապէս՝ «Մեր հարսը կամ փեսան կը հազայ, պաղ աւեր է, կուրծքի մայասը ունի, օդահոսանքի արդիւնք է, քրտնած ջուր խմեց, կրիփի հետեւանք է, պրոնշիդէն մնաց», եւ այլննրով: Այս միջոցին տնտրները, ազգական, բարեկամ, մեծ ու փոքր մէկտեղ կը նստին ե'ելեն, կ'ուտեն կը խմեն, զէմ դիմաց, բերան բերանի, քիթ քիթի կը շնչեն, կը թըրքենն, կը հազան, իրար կը համբուրեն ու իրարմէ կը բաժնուին «անցած ըլլայ»ներ եւ «նորէն հրամայեցէք»ներ փո-

խանակելով: Բժիշկը ինչ ընէ այս պարագային ալ: Ոչինչ: Անկարող, կրաւորական ականատես մը տխուր եւ ցաւալի բարքերու: Օրէնքը իրեն իրաւասութիւն չէ տուած այս մասին:

Երրորդ պարագայ՝ երրորդ օրինակով: Հիւժախտաւորը բժիշկին հրահանգով մասնաւոր դարմանատունի մը մէջ կը խնամուի: Իր գտնուած սրահին կամ սենեակին մէջ 5—6 հոգի կը հազան, կը թքնեն գիշեր ցերեկ: Պէ՞տք է հաղորդել հիւանդութեան իսկութիւնը: Սյդ ախտաւորներէ շրջապատուած նորեկը ինչ պիտի խորհի: Ոմանք պիտի ըսեն՝ պէտք է հիւանդին բոց՝ «Հիւժախտաւոր ես, բայց լաւ ու կանոնաւոր խնամքով պիտի բժշկուիս»: Ինչ որ մեր կարծիքով ճշմարտախառն ստախօսութիւն մըն է: Այսպէս կը վարուին հիւանդներու հանդէպ եւրոպական կարգ մը հաստատութիւններու մէջ: Ոմանք ալ կ'ըսեն՝ հիւանդութեան անունն ու իրականութիւնը յայտնել անշուշտ իր օգտակարութիւնները ունի, բայց եթէ հիւանդին՝ «Հիւժախտաւոր ես» պուստ երեսին, արդեօք անոր բարոյական ոյժը չ'ս խաթարեր, անոր սիրտն ու միտքը չ'ս թունաւորեր, անոր ապագան, յոյսն ու կորովը չ'ս խորտակեր⁽¹⁾: Բնական է որ հիւանդը պէտք է գիտնայ իր ունեցածն ու չունեցածը, պէտք է ցոյց տալ հիւանդութեան որակն ու քանակը, լրջութիւնն ու կարեւորութիւնը որպէսզի ըստ այնմ ինքզինքը խնամէ ու զգուշանայ ուրիշները վարակելէ: Բայց ամէն հիւանդ ու միջավայր միեւնոյն մտայնութիւնը կրնա՞ն ներկայացնել: Ինչպէս վերեւ տեսանք յահախ հիւանդներն ու ծնողք չեն համոզուիր, չեն ընդունիր հիւժախտաւորութիւնը, չեն հաւատար: Ե՞ս հիւժախտաւոր, աղջի՞կս, տղա՞ս հիւժախտաւոր, բժիշկները չ'հասկցան: Միշտ միեւնոյն յանկերգը՝ «Մեր ցեղին,

1. Paul Braun et Jeanine Frey-Ragu.— L'importance du facteur moral chez l'adulte et chez l'enfant dans l'éclatement de la Tuberculose pulmonaire. La Pr. Méd. 1930, No. 57, p. 962.

մեր գերդաստանին, մեր ընտանիքին մէջ այդ զգուելի հիւանդութիւնը ո՛հ բնաւ, ամենեւին չէ սպրդած»:

Այսպէս բժիշկներէ ոմանք առանց այլեւայլի, ինչպէս Կեսարիներ Կեսարին տալ, նոյնպէս հիւժախտը հիւժախտաւորին յայտնել բացարձակ պարտք մը կը համարեն: Ուրիշներ աւելի պահպանողական կուսակից են քողարկեալ քաղաքականութեան:

Մեր համեստ կարծիքով՝ պէտք չէ ընդգրկել ոչ մէկը, ոչ միւսը՝ բացարձակապետական կանխակալ որոշականութիւնով, այլ հիւանդին ու պարագաներու հոգեբանութիւնն ու մտայնութիւնը նկատի առնելով ուղղուել, ամէն խնդիրէ վեր դասելով, գործնական քայլերու հետեւողութեամբ հիւանդին մեկուսացումն ու շուրջիններու վարակումէ զերծ պահելու կարեւորութիւնն ու կարելիութիւնը:

Այս օրինակները մատնանշելու նպատակնիս յայտնի է:

Ա. Որոշել հիւանդին դիրքը հիւանդութեան մօտ:

Բ. Հիւանդին վարուելակերպն ու ընթացքը ասողջ շուրջիններուն հանդէպ:

Գ. Հիւանդին ուղղութիւնը իր հիւանդութենէն տառապողներու առընթեր:

Դ. Հիւանդին ու բժիշկին յարաբերութիւնները դարմանումի միջոցին:

Երբ հիւժախտաւորներու յատկացուած յարկաբաժին մը պատրաստելու կը խորհինք ու կը ձեռնարկենք, ի միջի այլոց վերոյիշեալ շորս կէտերը պէտք է կարեւորութիւնով նկատառութեան առարկայ ընենք:

Այս նոյն պատճառներով, թէ՛ ընդհանուրին եւ թէ՛ մասնաւորաբար հիւանդներուն շահուն համար, իրականալի հաստատութեան յատուկ՝ պէտք է ընտրել այնպիսի անուն մը, որուն մէջ հիւժախտ բառը չընդունի, չյայտնուի Այս նկատումներով կ'առաջարկեմ *սաղաւար բառը*, որ անորոշ, ընդհանուր, նշանակութիւնով, ախտոժելի հընչումով կը ներկայանայ եւ որուն մէջ հիւժախտը կը լսուի լռիմացիկ:

Ի պահանջել հարկին, քանի որ թորային հիւժախտա-

ւորներու դարմանումին ու պատսպարումին կը նուիրուի տաղաւարը, կարելի է կոչել նաեւ *թոխսաղաւար կամ Թ. Տաղաւար*, ինչ որ պիտի յայտնէր թորերու, թորային հիւանդութեանց մասնայատուկ տաղաւար մը:

Բուժարան բառը՝ զոր կը գործածենք յաճախակի, շատ յաւակնոտ կը թուի մեզ, ինչպէս նաեւ առողջարանը: Սա նադորիումը՝ թողունք որ օտար բառ մըն է, մեզի չի պատշաճիր ու կրնայ վիրաւորել մեծածախս ու հոյակապ եւրոպական ու ամերիկեան համանուն հաստատութիւններու արժանապատուութիւնը:

XVII

Յօթի Գուլէ եւ սանադորիոմ

Ո՛ր հաւաքենք Ա.զգ. Հիւանդանոցի հիւժախտաւորները

Ախտանունի եւ հիւժախտաւորներու ընդունարանի անուանակոչումին մասին մեր համեստ կարծիքը յայտնելէ վերջ կը մնայ որոշել թ. Տաղաւարի վայրն ու յարմար տեղը :

Հիւժախտաւորներու յատկացուած զիտական պայմաններով ապահովուած եթէ բնակարան մը փնտռելու ելլենք Պոլիսի մէջն ու շուրջը, բաւական պիտի յոգնինք, ո՛չ թէ նպատակայարմար բնավայրի մը չգոյութեան պատճառով, այլ ընդհակառակը շուարումի պիտի մատնուինք թէ ո՛ր տեղը նախընտրենք, nous aurons l'ambarras du choix, զի ունել բազում ինչ յընտրութիւն :

Ապրիլէն մինչեւ Նոյեմբեր, ամբողջ Պոլիս, շէնքերէն դուրս եւ փողոցներէն հեռու, սանադորիոմ մըն է աննման : Ոմանք Խասգիւղը պիտի յանձնարարեն կամ Էյուպը, մեծավայելուչ Ոսկեղջիւրի գոհարներէն : Շատերը հիատեսիլ Վոսփորի գեղածիժաղ դրախտավայր ափերը պիտի մատնանշեն, ուր բերազան գեղատեսիլ բլուրներ, պուրակագեղ ջրարբի հովիտներ, պտղառատ պարտէզներ, դրախտային բուրաստաններ, բնատուր վարսագեղ ծառեր իրարու հետ կը մրցին առողջութիւն բաշխելու ցաւատենջ ու քայքայուած մարմնակոյտերու :

Ուրիշներ յարմարագոյն պիտի գտնեն Իշխանաց Կըղզիներու թագուհիները՝ Մեծ Կղզին, Հեյպէլին, Պուրկազն ու Գնալն, որոնց արեգդէմ բարձունքը, կողերն ու լանջերը իրենց մշտադալար եղեւիներով բուրումնաւէտ ու խնկահոտ մթնոլորտ մը կը պատրաստեն հիւանդին :

Ուրիշներ մեզ ցոյց պիտի տան Ֆեներ-Պաղչէի, Գալա-Մըշի, Էրէնքէօյի, ձաւոր Պաստանի կարմիր հողերը եւ աւելի հեռուն երկարող կանանչագեղ բլուրները : Գարթալ, Բենաիք, բարձրադիր Եքրածրքը՝ որ սոքերը խաղողի այգիներու մէջ երկարած, վարդի բուրաստաններով մէջքը շրջապատած, գլուխը արեգակնային պսակով մը պընուած՝ ձեզ կը հրաւիրէ Այազմայի եւ Գորուի արծաթափայլ ջուրերուն կարկաչով եւ սրբարար օղային թեւերը տարածած ժպտագին :

Մէկը Գազը Չէշմէ պիտի գոչէ, ուրիշ մը պիտի յիշեցնէ Եշիլ Բէօյը (Սան-Սդեֆանօ), երրորդ մը Սկիւտարը, Չամլըճան, Բըսըբլըն եւ կամ Ալէմ Տաղին :

Գատըզիւղն ալ իր համակիրները ունի, ինչպէս նաեւ թոփ Գաբուն : Դեռ ո՛րքան, ո՛րքան անկիւններ հրաշակերտ, հոգեպարար, անձանօթ սիրարոյր բոյներ առանց շատ հեռուները առաջանալու : Այսպէս մէկը միւսէն յարմար, գեղածիժաղ, պատշաճ ամէն կերպով իր նպատակին :

Բայց, մեծ բայց մը ունինք պատրաստ՝ այս ամէնուն դէմ : Բայց մեր ոյժն ու կարողութիւնը թոյլ չեն տար որպէս զի մեր խեղճ ու տկար հիւանդները այդ բնական ճոխութիւններուն մէջ պատսպարենք մեր ձեռքով : Նորակերտ, զիտական նորագոյն պայմանները գոհացնող շէնք մը ստեղծող պիւտճէ մը չունինք մեր տրամադրութեան տակ դժբախտարար : Առ առաւելն կառուցուած քէօշկ մը մեր նպատակին յարմարցնելու մասին կրնանք խորհիլ :

Բայց առ այժմ թողունք երեւակայական պտոյտներն եւ իրականութեան աշխարհի մէջ իրապաշտ ու իրատես գաղափարներով զինուած՝ մօտենանք գործնական գետնին, դողդոջուն քայլերով, այլ՝ հաստատ կամքով :

Ինչպէս նախորդ էջերու մէջ շեշտեցինք, չի բաւեր կենսատու բնութեան օրհնութիւններով օժտուած վայր մը ընտրել, այլ պէտք է ջանալ գոհացնել կարգ մը հիմնական ու անհրաժեշտ պահանջներ : Հիւժախտանոցը բազմախիտ

քնակչութիւններէ հեռու ըլլալով հանդերձ՝ պէտք է գրտնուի այնպիսի շրջափայրի մը մէջ՝ ուր հիւանդներու փոխադրութիւնը դիւրատար, դիւրամատչելի եւ հեշտիւ կատարուի, առանց յոգնեցուցիչ ցնցումներու: Ուտելիք, խմելիք կարենան հայթայթուիլ արագօրէն, բժշկական տիւ եւ գիշերային սպասարկութիւն գործադրուի աշխուրջ հսկողութիւնով անթերի: Երբ Ազգ. Հիւանդանոցի հիւժախտաւորներու մասին կը խորհինք, պէտք չէ մտնալ նաեւ թէ անոնք մեզ կը ներկայանան ընդհանրապէս կիսամերկ, անօթի, որով կը կարօտին ամէն բանէ առաջ լուսառատ քնակարանի, կազդուրիչ բաւարար սնունդի, անձնուէր խնամքի եւ գիտական երկարատեւ դարմանումի:

Ազգ. Հիւանդանոցը պէտք չէ ակնկալէ անոնցմէ որ եւ է նիւթական ամենաչնչին օգնութիւն կամ շօշափելի օժանդակութիւն: Ամէն ինչ հասարակութիւնը իր ժրջան Հոգաբարձութիւններու ձեռքով պէտք է խորհի եւ գործադրէ օրը օրին:

Կղզիներու, Վոսփորի, Ոսկեղջիւրի մէջ սանադորիով մը մեծահարուստ բարերարի մը լայնաբաց քսակին կը սպասէ նախ եւ առաջ: Գազը Չէշմէն շատ տխրած, տկարակազմ մանուկներու յատուկ արեւաբուժական ու ծովաբուժական կայան մը կրնայ հիւրընկալել: Դառնանք, դառնանք, նորէն ու դարձեալ դառնանք, նորէն ու դարձեալ Ազգ. Հիւանդանոցի պատերու ներքնակողմը մեզ պիտի հայթայթէ անժառանգ ու կրկնապէս դժբախտ հիւժախտաւորներու դարմանատունը: Մեր բոլոր ջանքերը հոն պէտք է կեդրոնացնենք ժամ առաջ: Ինչ որ մեզմէ շատ աւելի բարեկեցիկ եւ բննւոր զանազան ազգութիւններ չեն կրցած ի յայտ բերել, յիմարութիւն չըսենք, այլ անհեռատեսութիւն պիտի ըլլար սպանիական դղեակներու մասին երազել:

Բայց ինչ որ կրնանք ընել՝ եթէ չընենք, մեղք է, ան-

խորհուրդիւն է: Ժամանակին հետ պէտք է բալնք: Բիչով պէտք է արդի հիւժախտաւորներու վիճակը բարւոքել, եւ այս՝ արժանապատուութեան խնդիր մըն է, խիղճի պարտք մըն է, արժանավայել ողորմութիւն մըն է, անհրաժեշտ բարեգործութիւն մը:

«Եւ արդ չիցէ՞ այն գեհեկին արժանի, եւ ընդ այն զի՞նչ զարմանք իցեն, զմարմին մեռեալ անզգայ՝ որ ո՛չ այնուհետեւ զգայցէ ինչ պատուոյ, բազում անգամ պէսպէս ոսկեհուռ հանդերձիք զարդարես, եւ զողջն որ պաղատիցէ եւ կոծիցի եւ տանջիցի եւ հալիցի եւ մաշիցի ի սովոյ եւ ի ցրտոյ (հիւժախտէն ալ) անտես առնիցես: Եւ բազում ինչ սնապարծութեան շնորհես, եւ ո՛չ երկիւղին»: (Ոսկեբերան):

Հիւժախաաւորին ականջադուրիւնը Լաէճէկէ

Նկար՝ Chartran ի

XVIII

Հիւժ հիւժախս եւ նոր հիւժախս

Phtisie=tuberculose= հիւժախս

Մեծայարգ Տորթլօր Ա. Ն. Մեզպուրեան որ ժամանակէ մը ի վեր «Հիւժախսի դէմ պայքար եւ պաշտպանութիւն» վերնագրով շահեկան յօդուածներու շարք մը կը հրատարակէ Նոր Լուրի մէջ, այս առթիւ գիտական-բանագրական խնդիր մը կը յուզէ եւ կարծիք կը յայտնէ թէ հիւժախս բառը կը բաւէ թէ՛ Phtisie եւ թէ Tuberculoseը բաւարար կերպով թարգմանելու, պէտք չունենալով «բառերու բանակ մը շարժման մէջ գնելու» ինչպէս պատահած է մեր մէջ:

Մենք կը համարձակինք հետեւեալ խոնարհ դիտողութիւններն ընել մեր կողմէ:

Հիւժախս որ ճշդիւ կը բնորոշէ phtisie pulmonaireը ու ոչ թէ phtisie՝ որ հիւժախսը հարումաշն է ընդհանուր տարտամ իմաստով: Սովորութեամբ ընդունուած է գործածել գայն իբր հայ յատուկ հոմանիշ phtisieի (իր սխալ կիրառութեան մէջ): Սակայն ո եւ է կերպով՝ նոյն իսկ գիտական ճշգրութեան համար հայ հոմանիշ մը յատկացնելու է անշուշտ tuberculoseի, մեր ծանօթ հիւժախսի գիտական նոր անուանակոչութեան:

Tuberculeը հիւսուածքի ներքնակողմը գոյացած փոքր կլոր ուռն է, Գոիի մանրէին ախտաւոր արտադրութիւն: Գիտական աշխարհը այլեւս ռամկացած — եթէ կարելի է այսպէս ըսել — եւ pulmonaire ածականով նոյն իսկ չգուգորդուած ատեն սխալ մը կազմող phtisieի առընթեր, որու

չմոռանաք ըսել թէ իրր հայ համանշանակ առհասարակ գործածուած թորախտ հայ բառն ալ կոչոտ սխալ մըն է գիտական:

Tuberculoseի գործածութիւնն ալ պարագային համեմատ անխուսափելի կը համարուի գիտական նոր գիտողութեանց համեմատ: Տօքթ. Մեդ. պուրեան որ իրր գիտուն մը այդ գիտական բառին հայ մասնաւոր համանշանակ մը կերտելու պէտքը չէր կրնար չգալ՝ իր յօդուածի վերջին մասին մէջ՝ «ջանանք գտնել, կը զրէ. յարմար, պատշաճ ու սակաւարժնադատելի անուն մը հայերէն»: Մենք մեր նոր աւարտած ֆրանստեայ ընդարձակ բառարանի մէջ tuberculoseի համար կերտած ենք թուպերախտ, իսկ tuberculeuxի՝ թուպերախտիկ, թուպերախտ եւ թուպերախտիկ կոկիկ ու յատկանշական չն՞ն երեւիր յարգելի բժիշկին:

Մեսրոպ Նուպարեան

«Նոր Լուր», 31 օգոստոս 1927

Մեր «Հիւժախտի դէմ պայքար ու պաշտպանութիւն» յօդուածաշարքի ընթացքին՝ համագօր, համանշան, նոյն հիւանդութիւնը յատկանշող ու բնորոշող ֆրանսերէն tuberculoseի եւ phtisieի դէմ հայերէն հիւժախտ բառը գործածած ենք: Նախորդ յօդուածով մըն ալ թուած էինք կարգ մը բառեր, որոնք բառագէտներու եւ բժիշկներու կողմէ պատրաստուած,

երբեմն կը գործածուին նոյն իմաստով՝ աշխարհաբար:

Մեծայարգ ու մշտադալար Տիար Մեսրոպ Նուպարեան որուն ընդարձակ բառարանին երեւման կը սպասենք անհամբեր, մեզ կը հաղորդէ թէ՝ —Նոր Լուր 31 օգ. 1927— թուպերախտ եւ թուպերախտիկ բառերը դարբնած է tuber-

culoseի եւ tuberculeuxի հոմանիշ, եւ այս առիթով կ'աւելցնէ՝ «հիւժախտը ճշդիւ կը բնորոշէ phtisie pulmonaireը ու ո՛չ թէ phtisieն որ հիւժախտը, հալ ու մաշն է ընդհանուր տարտամ իմաստով: Սովորութեամբ ընդունուած է գործածել զայն իբր հայ յատուկ հոմանիշ phtisie (իր սխալ կիրառութեան մէջ):

Այսպէսով, ինչպէս երկու բառերու մէջ, մեր մէջ ալ փոքրիկ հեռաւորութիւն մը կը նշմարուի Մարսիլայէն Պոլիս:

Եթէ կը ներուի, այս մասին իբր բժիշկ, կարծիք մը յայտնենք ու կարգ մը լուսաբանութիւններ ներկայացնենք մեր ընթերցողներուն:

Մինչեւ 19րդ դարու սկիզբը՝ բժիշկները, յունարէն ֆրիսին, չորցնել, հալումաշեցնել բառէն, ֆրանսերէն՝ phtisie, հիւժախտ կը կոչէին որ եւ է երկարատեւ, մարմինը տկարացրնող, չորցնող հիւանդութիւն: Այդ թուականէն առաջ, հին դարերու ընթացքին, մեր արդի ըմբռնումով հիւժախտը անմանօթ էր ամէնուն, եւ, ո՛վ որ ունէ պատճառով օրէ օր կը նիհարնար, հիւժախտաւոր էր: Ինչպէս որ մեր գիւղացին ու գաւառացին թուրքերէն վերեւը վերան կը գործածէ. «Քա՛ աղջի՛, վերան է աղջի՛» ըսելով որ եւ է տեւական նիհարութեան ենթականերու (1):

Առաջին անգամ Ֆրանսացի մեծանուն բժիշկ Պել ու քիչ յետոյ եւ մանաւանդ այս վերջինին ընկերն ու հայրենակիցը անմահն Թէոֆիլ Լաէնէկ (2) — որուն մահուան հարիւրամեակը տօնուեցաւ փառաւոր հանդիսութիւններով անցած 1926 օգոստոսին իր ծննդավայրն (3) ու դեկտեմբերին

1. Piéry et Roshem. — Histoire de la Tuberculose, Paris, 1931.
2. A. Courcoux, René Théophile Hyacinthe Laënnec (1781—1826) La Pr. Méd. 1926 p. 1553.
3. G. Thibierge. La Célébration du centenaire de Laënnec à Ploaré, le 12 Août 1926. La Pr. Méd. 21 août 1926, p. 1067.

ի Բարիզ ⁽¹⁾—ցոյց տուին անժխտելիօրէն թէ անցեալի հիւ-
ժախտը տարտամ ու անորոշ ախտալիճակ մըն է ընդհա-
նուր եւ թէ բուն, իսկական հիւժախտը կը յատկանշուի
կորեկածեւ, գնդածեւ կամ հատհաւոր ուռիկներէ, պտու-
տիկներէ (tubercules) կազմուած ու արտաբերուած խա-

Լաէնէկ (1781—1826)

թարներով որոնք առաւելապէս երեւան կու գան թոքերու
մէջ: Լաէնէկ ախտաբանութիւնը հնարելով, 1816ին, բազ-
մադարեան բժշկութեան հիմերը սարսեց ու հիմնադրեց
կերպարանափոխեց հիւանդաբանական ու ախտացուցա-
կան կարգ ու սարքը, կարգաւորեց մարդակազմական ախ-
տածին չարափոխութիւնները, դասաւորեց հիւժախտի գա-
նազան ձեւակերպութիւնները ու այսպէսով ձերբազատեց

1. Le centenaire de Laënnec 13—14—15 Décembre 1926, La Pr. Méd. 1926 p. 1585.

ու ծնունդ տուաւ անսուտ ու նշմարիտ հիւժախտին՝ նշգր-
րիտ ու հաստատ սահմաններով:

Այդ շրջանին ամէնուն ուշն ու ուրուշը կեդրոնացած
թոքերուն կողմը, հոն կը փնտռէր ու կը տեսնէր հիւժախ-
տի գոյութիւնը: Սակայն աստիճանաբար զանազան հեղի-
նակ բժիշկներու կողմէ ցոյց տրուեցաւ թէ՛ թոքերու մէջ
նշմարուած հատիճները կամ ախտացոյց հատիկները մարմի-
նին որ եւ է մէկ կողմը կրնան կազմուիլ ու երեւիլ: Այսպէս,
տարուէ տարի հիւժախտը, որ միայն թոքերու հիւանդու-
թիւն մը կը նկատուէր, ցցուեցաւ իբր ընդհանուր տարա-
ծուն, անսահման ախտաւորութիւն մը: Բժիշկներէ շատեր
շուարած՝ թոքերու հիւժախտը սկսան կոչել, Լաէնէկն ալ,
phthisie (thou) tuberculeuse=հատհաւոր հիւժախտ, ոմանք
tuberculose pulmonaire, ոմանք ալ՝ consomption tubercu-
leuse des poumons⁽¹⁾: Այս թուականներուն անուանի բժշ-
կապետ մըն ալ գրած է սա տարօրինակ նախադասու-
թիւնը. «Հիւժախտաւորի մը ամենավատթար վիճակն է
թուպերականութիւնը:» Այսպէսով երկու ախտանուն գոր-
ծածելով միեւնոյն հիւանդութեան համար, ինչպէս եթէ
ըսուէր՝ որովայնածու թիւնը փորհարութիւն է: Ֆրանսացի
ուրիշ բժշկապետ մը Վիլմեն — որուն ծննդեան հարիւրամ-
եակը տօնուեցաւ Բարիզ, 1927ին ⁽²⁾ — 1865ին, երկարատեւ
ու պատմական փորձերով ցոյց տուաւ հիւժախտի փոխան-
ցիկութիւնը (contagiosité) եւ հիւժախտապատկինման
(inoculabilité) կարելիութիւնը: Այսպէս հիւժախտը աստիճան
մը եւս մաքրագործուած շփոթ տակնու վրայութիւններէ եւ
խառնակութիւններէ՝ սկսաւ աւելի որոշ ձեւ մը ստանալ:
Վերջապէս Ռուպեր Բոխ գերմանացին 1882ին, Բաս-
դէօրի ցոյց տուած լուսաւորեալ հանապարհէն առաջնոր-

1. H. Pidoux. Etudes Générales et pratiques sur la Phthisie-
1874, Paris.

2. J. Bieux. La Vie et l'œuvre de J.-A. Villemin. La Presse
Méd. 1927, p. 1272.

դուած, գտաւ ու գտոեց հիւժախտի մանրէն։ Այսպէսով հիւանդութիւնը անվիճելիօրէն ու վերջականապէս մարմին առաւ ու զինքը շրջապատող բոլոր գաղտնիքներէն ձերքազատուած, բազմեցաւ դասաւորուած ծանօթ հիւանդութիւններու շարքին մէջ լուսանաճանչ։

Վ. Իւմեն (1827 – 1892)

Բայց խնդիրը ասով չվերջացաւ։ Դիտուեցաւ թէ՛ Քոխի պատիւը կամ ցպիկը, հիւժախտին մանրէն՝ քիթէն, բերնէն, աչքերէն կամ մորթային որ եւ է արտաքին վէրքէ մը՝ կուրծքի, ստամոքսի կամ աղիքներու մէջ մտնելէ յետոյ շունչը թոքերուն կեդրոնը չ'առնեք, այլ մարմինին որ եւ է մէկ մասին խորերը կրնայ կանգ առնել, երկար ժամանակ անձայն ու անշշուկ մնալ, տեղաւորուիլ, բազմանալ, ուռիկներ կազմել, եւ կամ յա-

ջորդական ախտաբանական հիւսուածային ձեւափոխութիւններով ուտել, քանդել ու ոչնչացնել հիւսկէնները, երեւան բերելով մեծ ու փոքր խոռոչներ, անձաւներ ու պարապութիւններ։

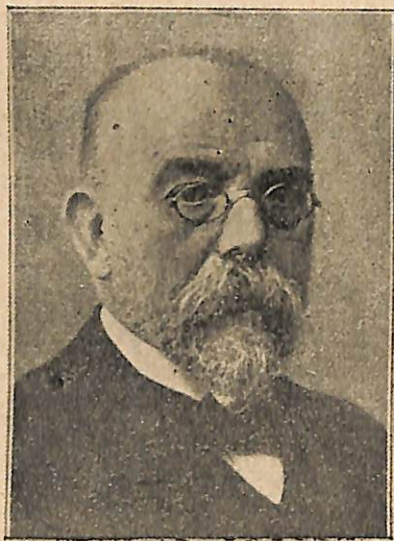

Բասդէօր (1822--1895)

Ուր որ այս հիւժախտածին խաթարները առաւելապէս շեշտուած են, հիւժախտը կը կոչուի՝ ընդերային, թոքային, երիկամնային, փայծաղնային, լերդական, ոսկրա-

յին, աւշակծկային, խոչակային, արիւնային (Bacillémie), եւայլն⁽¹⁾։

Հիւժախտի մանրէն, ցպիկը կամ պասիլը սկզբնապատճառ բոլոր այս դժբախտութիւններու, տուած է նաեւ իր անունը հիւանդութեան, որով հիւժախտը կոչուած է եւս պասիլախտ, ցպախտ կամ ցպկախտ (Bacillose) եւ

Ու. Կոլյա (1843—1910)

հիւժախտաւորն ալ ցպախտաւոր, ցպախտիկ կամ պասիլախտաւոր (Bacillaire)։ Իսկ եթէ ամբողջ մարմինը միեւնոյն շրջանին հատիճներով ողողուի, մանրէներու արագընթաց ու թունաւոր մակընթացութիւնով. ու յարձա-

1. A. Calmette.— Le virus tuberculeux, granulémie prébacillaire et bacillose. Communication Ac. de Médecine, le 18 Mars 1930.— La Pr. Méd. No. 23, 19 Mars 1930, p. 385.

կումով, երեւան կու գայ հիւժախտի քնդհանուր հասնանաւորութիւնը (granulie)⁽¹⁾ որ քնդհանրապէս հիւանդութեան արագընթաց, սուր եւ ամենամահացու ձեւերէն մէկն է⁽²⁾։

Ինչպէս կը տեսնենք, հիւժախտը՝ տեղային, սահմանափակ, մարմնակազմային, միագործարանային հիւանդութիւն մը չէ, այլ ամբողջ մարմնակազմը վարակող, թունաւորող ախտահարութիւն մըն է քնդհանուր⁽³⁾ ⁽⁴⁾։

Դեռ գիտութիւնը բացորոշ կերպով չէ կրցած ցոյց տալ թէ՛ Բոլխի մանրէն ինչպէս մուտք կը գործէ, նախ ո՞ր կը տեղաւորուի. ինչպէս իր կործանարար դերը կ'ամբողջացնէ եւ ժամանակագրական ինչ կարգով ու աստիճանով⁽⁵⁾։

Փորձերը հազարներով կրկնուած, շատ մը մութ անկիւնները թէպէտ լուսաւորուած, բայց դեռ խորհրդաւոր, թարուն անձանութ հանգոյցներ կը մնան անլոյծ⁽⁶⁾։

Ձրանսացի բժիշկ Լուիի կանոնը գրեթէ ճիշտ մնացած է ցարդ՝ «մարմնային ո եւ է մասի հիւժախտաւորութեան պարագային թոքահիւժախտը անպակաս է»։ Բրոնք. Բաւոյի յայտարարութիւնը, որ օրէնքի կարգ անցած է, ի գօրու է միշտ՝ «միջթոքային թաղանթամասի աւշակծիկներու հիւժախտաւորութեան պարագային թոքերը միշտ հիւժախտաւորեալ են»։

1. André Jousset, La Granulie, Paris 1925.

2. Louis Ramond. Granulie. La Pr. Méd. 1929, p. 1535. No. 94.

3. Jaepues Delarue.— Les formes anatomo-cliniques des «granulies» pulmonaires; formes miliaires de la tuberculose pulmonaire. I vol. Paris, 1930.

4. Fernand Bezançon et Jacques Delarue.— Granulie et Granulation tuberculeuse. La Pr. Méd. No. 22, 15 Mars 1930, p. 369.

5. P. Nobécourt.— Clinique Médicale des Enfants. La Tuberculose. La première étape de l'infection tuberculeuse, p. 8.

6. Albert Girand (de Grasse).— La localisation initiale de la tuberculose pulmonaire et la tuberculose hilare. La Pr. Méd. 1929, p. 1341, No. 83.

Ուրեմն՝ առանձին մէկ կէտի վրայ միայն, մէկ գործարանի մէջ մանրէադիտական ու հիւսուածաքննական տեսակէտով հիւժախտ գոյութիւն չունի: Որ կողմը որ դառնանք՝ հիւժախտը կը տնկուի իբր ընդհանուր հիւանդութիւն մը:

Հին դարերու բժիշկներէն ժառանգ մնացած յոռի սովորութեամբ մը՝ ֆրանսացի գրագէտ, վիպագիր, բանաստեղծ ու ժողովրդեան ամէն խաւերու ներկայացուցիչներ phtisie, phtisique կը գործածեն անդէպ ու անտեղի սովորութեամբ, իբր հոմանիշ թոքային հիւժախտի, ինչպէս մենք սխալ նուիրագործումով թոքախտ կը յորջորջենք թոքահիւժախտը, ինչպէս նաեւ ֆրանսացին սխալ գործածութիւնով թոքային հիւժախտաւորեալին tuberculeux կ'ըսէ, առանց շնչառական գործարանին խաթարումը մատնանշելու: Phtisie եւ tuberculose բառերուն հայերէնը ճիշտ ու ճիշտ հիւժախտ է: Հիւժախտը Գոխի պասիլի ազդեցութիւնով կազմուած հիւանդութիւն մըն է: Մարմինին ո՛ր մասը որ առաւել աստիճանով վարակուած կը գտնուի՝ ախտահանչումով պէտք է ճշդակել, որոշել:

Այսպէս ծանօթ են tuberculose pulmonaire, intestinale, osseuse, etc.: Նոյն պարագաներու մէջ միեւնոյն նշանակութիւնով կը գործածուին phtisie pulmonaire, intestinale, osseuse, etc. մենք ալ կը գրենք թոքային, ընդերային, ոսկրային, եւայլն հիւժախտ: Երբ ֆրանսացի կամ ֆրանսախօս բժիշկը tuberculose կ'ըսէ, կը կարդայ, կը գրէ, phtisie իմաստով կը գործածէ զայն եւ փոխադարձաբար: Ֆրանսացին հայրենասիրական հպարտութիւնով ու զգացումէ մղուած նախապատուութիւն կու տայ tuberculoseին, որովհետեւ նախ եւ առաջ ֆրանսացի բժիշկներ tuberculeք գտած, ուսումնասիրած ու այսպէսով ծանօթացուցած են աշխարհի հիւժախտի միութիւնը: Երբ ֆրանսացին phtisiologie (1) phtisiologue, phtisiothérapie, phtisiogène կը գործա-

1. Emile Sergent, les Horizons Nouveaux de la Phtisiologie. Leçon faite à la Charité, parue dans La Presse Méd. du 18 juillet 1928. p. 897.

ծէ, phtisie pulmonaireի իմաստով չ'առնել, այլ ընդհանուր հիւժախտահարութեան իմաստով կ'ըմբռնէ՝ հիւժախտագիտութիւն (2), հիւժախտագէտ, հիւժախտաբուժութիւն, հիւժախտածին բառական նորածեութիւններով:

Հին ու նոր Յոյնը իր ֆիլիսին պահած է ու զայն կը գործածէ գուրգուրանքով ու նախանձախնդրութիւնով՝ ֆրիսիս քոն քնեփեոնոն, քոն քնեքոն, քոն օսոսն:

Մենք ալ հիւժախտը ունինք, ինչո՞ւ ուրեմն չգործածենք բաց նակատով ու երթանք մուրալ աջ ու ձախ եւ ասոր անոր ունեցածին աջք տնկենք: Phtisieն զոր կը թարգմանենք մենք հիւժախտ, «հալումաշը չէ ընդհանուր տարտամ իմաստով»: Այդ հալումաշին տարտամ կ'ըսենք cachexie, որ բուն հալումաշն է տառապահիւժ մարմինին:

Երբ ֆրանսացին իր tuberculoseք գործածելով բժշկական կամ զիտական գետինի վրայ, ճառախօսութեան կամ գրութեան մէջ, կը յոգնի, միօրինակութենէ խրտչելով, օգնութեան կը կանչէ phtisieն:

Մենք ալ երբեմն երկրորդաբար կրնանք հիւժախտէն վերջ ու հետը գործածել նորակերտ բառերէն ոմանք: Ասոնցմէ նախապատուութիւն կրնանք տալ, ի միջի այլոց, հիւժախտին եւ Տիար Մեսրոպ Նուպարեանի նորատիպ թուպերախտին կամ տուպերախտին որ թէ՛ Լաէնէկ կը հոտի եւ թէ՛ հայերէն է: Սակայն բազմահմուտ Տիար Նուպարեան այս նորածին կոկիկ ու յաջող բառով չի կրնար մեզ ամբողջովին գոհացնել: Թուպերախտէն ու թուպերախտիկէն վերջ հետեւեալ բառերուն հայերէններն ալ կ'ուզենք գտնել իր նոր ընդարձակ բառարանին մէջ, որոնք միեւնոյն ընսանիքին կը պատկանին՝ tubercule, tuberculine, tuberculome, tuberculisation, tuberculinique

1. Léon Bernard. De la spécialisation en médecine, la phtisiologie est une spécialité. Leçon inaugurale faite le 14 Nov. 1928 au Dispensaire Léon Bourgeois.

(réaction), tuberculinothérapie, tuberculiser, se tuberculiser, tuberculisant (processus), antituberculeux, pseudo-tuberculose, pseudo-tuberculeux, tuberculide, paratuberculeux (bacille), tuberculophobie, etc. (1)

1. Ուրախստի է որ Տ. Մեսրոպ Նուպարեան, հիւժախտ բառին նշանակութեան ու գործածումին դէմ մեր տեսակէտը չէ մերժած, Ողբացեալ բառագէտին հետեւեալ խիստ չափազանց գնահատական տողերը կը ներկայացնենք, առանց փառատենչիկ սնուպարծութեան, իբր անկեղծ ու պատուաբեր քաջալերական գրութիւն:

«Ուրախ ենք որ Tuberculoseի մասին մեր մէջ ծագած խաղաղ բանավէճը առիթ տուած եղաւ Մեզպուրեան գիտուն բժիշկին այդ ահաւոր ախտի մասին գրի առած ներհուն ուսումնասիրութեան՝ ուր իր մեծ հմտութիւնը ակներեւ կը յայտնուի բժշկական նիւթերու վրայ»:

«Նոր Լուր» 5 Հոկտ. 1927

XIX

Սանադորիում եւ Ազգ. Հիւանդանոց.

Ե՛րբ եւ ի՞նչպէս սանադորիում մը պէ՛տք գգալի եղաւ.

«Փոքրածաւալ սանադորիում մը ո՛րքան ծախսի կը կարօտի

երբ Ազգ. Հիւանդանոցի Պատ. Հոգաբարձութիւնը հրապարակով իր որոշումը հաղորդեց եւ երբ թերթերու մէջ կարդացինք թէ սանադորիում մը պիտի ստեղծուի Ետի Գուլէ, ո՛չ թէ խօսքով եւ գիրով այլ հոգիով եւ մարմինով եւ մանրամասնութիւններով, յիշաւի եւ անկեղծօրէն ամէնքս ալ շատ զոհ մնացինք, ուրախացանք եւ մեծ շունչ մը առինք սփոփարար: Շատերու հետ խորհեցանք ու քսինք. Ազգ. Հիւանդանոցի անձնագոհ, ծանրախոհ եւ փորձառու հոգաբարձու անդամները, այս բարեբաստիկ նոր լուրը հրապարակի վրայ գլեցնելէ առաջ, անտարակոյս մանրակրկիտ ու երկարատեւ հաշիւներով թուանշաններ քաղդատած, զննած, քննած, կշռած են, անպատճառ, անհրաժեշտ գործնական, դրական հեռատես միջոցներ, նորանոր հասոյթներու աղբիւրներ ապահոված, նիւթական մատակարարութեան սահմանները որոշած եւ վերջապէս մասնագէտներու կարծիքը քաղած են խիղճով ու միտքով:

Այս ուղղութիւնով խորհելով շարունակեցինք ու կրկնեցինք. Հոգաբարձութիւնը միշտ հոգածու եւ հոգատար՝ ապահովաբար կրկիկ, որոշ, մաքուր յատակազիծ մը պատրաստել տուած, իր քննութեան արդիւնքը տեղեկագրած, խնդիրը վերջապէս մէկ ծայրէն միւսը լաւ մը ուսումնասիրած, թղթածրարը կրկին ու կրկին վիճաբանութեան ենթարկելէ վերջ՝ միաձայնութեամբ ընդգրկուած աշխատանքը ընդունած, ստորագրած, կնքած ու դրամարկղին մէջ տեղաւորած է, գործադրութեան համար սպասելով նպաստ

տաւոր օղերու: Ոմանք ալ յայտարարեցին՝ սանադորիումի մը ծրագիրը նոր խնդիր մը, նոր ցաւ մը չէ, պատեհ առիթի մը կը սպասուէր զայն հրապարակ իջեցնելու համար, այս առիթը վերջապէս ներկայացաւ ինքնաբերաբար՝ երբ երկու թորիւծախտաւորներ հաստատութեան բժիշկներու ձեռքին տակ բժշկուեցան, եւ այս արդիւնքը լրագիրներու մէջ հրատարակուեցաւ:

Հոգաբարձութիւնը խանդավառուած այս ուշագրաւ, անսպասելի եւ անլուր արդիւնքէն, քանի որ հիւծախտի դարմանուելով բժշկուիլն առաջին անգամ ըլլալով կը լրասուէր եւ կը տեսնուէր Ազգին Տան մէջ, ուր հիւծախտաւորը հոմանիշ էր մահապարտի մը, խանդավառուած կ'ըսենք, որոշեց վաղվաղակի կամ անմիջապէս սանադորիում մը հաստատել՝ որպէսզի տարաբախտ բազմաթիւ հիւծախտաւորներ, առիթէն օգտուելով, կարելիութիւն ունենան բժշկուելու ժամ առաջ եւ գունդագունդ: Օրինակները մէջտեղն էին, որոշումը տրուած էր եւ հաղորդուած ամէն կողմ: Միեւնոյն զսպանակին ազդեցութեան տակ հրաւիրուեցան բժիշկներ, ինչպէս ուրիշ առիթով յիշեցինք, իրենց կարծիքը յայտնելու: Խնդիրը այս կէտին առջեւ, որ վերջակէտ մը չէր անշուշտ, կանգ առաւ:

Արդ՝ առանց Պատ. Հոգաբարձութեան ու անոր որոշումին դէմ ամենաւիտք ստուեր մը բարձրացնելու յաւակնութիւնը ունենալու, ներկայացնենք հակիրճ հաշիւ մը եւ տեսնենք թէ փոքրիկ սանադորիում մը, պզտիկ մոտեւորով, մօտաւորապէս ո՞րքան դրամագլուխի մը կարօտի:

Կ'ուզենք միջարկանի կեդրոնական շէնք մը երկու թեւերով, երեք մուտք ունեցող, մէկը ճակատի մասին վրայ, երկուքն ալ ծայրերէն: Կեդրոնական բաժինը պէտք է ունենայ 5 կամ 6 սենեակ, ուր պիտի տեղաւորուին՝ բժիշկ, հիւանդապահուհի, արձանագրութեան տոմարներ, ուղեղակէնեան գործիք, լանջողային ներարկումներու մասնաբաժին, մանրադիտական աշխատանոց, ընդհանուր եւ ունդա-

Կոկորդային քննութեանց յատկացուած խցիկ, դեղարան, եւայլն:

Շէնքին թեւերէն մէկը այրերու եւ միւսն ալ կիներու պէտք է յատկացնել:

Իւրաքանչիւր թեւաբաժին պիտի ունենայ 30 մահճակալ, որոնց կէսը ընդարձակածաւալ ընդհանուր սրահի մը մէջ, տասնըհինգն ալ բաժնուած առանձին առանձին անհատական մասնաւոր խցիկներու մէջ: Սյուպէս 60 անկողիններով սանադորիում մը առ այժմ մեր գործը կրնայ տեսնել:

Այս շէնքին կառուցումին ու մատակարարութեան համար պէտք է հաշուել առ նուազն միմիայն շէնքին համար 20 000 ոսկի: Մահճակալ, անկողին, վերմակ, ճերմակեղէն, պնակեղէն, խոհանոցի անօթներ եւ պիտոյք, եւայլն՝ 4 000 ոսկի, Ռէժոնդէնեան գործիք՝ 5 000 ոսկի, մանրադէտ, դեղ, բժշկագիտական աշխատանոցի կազմածներ եւայլն՝ 1 000 ոսկի, ընդհանուր ծախք մէկ տարուան սնունդ, պաշտօնեաներու հատուցում, ջեւուցում, եւն՝ 6,000 ոսկի: Գումար՝ 36,000 ոսկի:

Խոհանոցը շէնքէն դուրս անոր մօտիկը պէտք է գրտնուի: Պնակները սանադորիումէն դուրս դէպի խոհանոց պէտք է երթեւեկեն: Խոհանոցէն կերակուրները կը պարպուին մասնաւոր ամանի մը մէջ, յատուկ դուռնէ մը կամ պատուհանէ մը, սանադորիումէն ներս:

Անշուշտ այս դրութիւնով հիւծախտախնամ հաստատութիւն մը կրնանք ունենալ, մեր չքաւոր, — չունեւոր թորիւծախտաւորներու համար, երբ հարուստ հայ բարերար մը նուիրէ առատածեռնօրէն կարեւոր կլորիկ գումար մը: Մնացածը վստահ ենք որ սիրայօժար պիտի ամբողջացրնեն մեր աղքատասէր, բարեսիրտ, կարող եւ բարեկեցիկ ճարտարապետները, որոնք ինչպէս անցելոյն — նախորդ սերունդներու օրինակները դեռ թարմ են — նոյնպէս ներկայիս, միշտ պատրաստակամութիւն ցոյց տուած են նիւ-

թական ու շինարար յատկութիւններով եւ պաշարներով զինուած :

Հոգաբարձութիւնը այս ուղղութիւնով կրնայ լծուիլ աշխատանքի : Մեր կարող նարտարագետները այժմէն , իբր սկզբնաւորութիւն , առանձինն մէյմէկ յատակագիծ կրնան պատրաստել ու ներկայացնել : Կ'ուզենք շէնք մը որ առնուազն 50—60 տարի դիմանայ , հաստատ՝ սկիզբէն , դիմացկուն՝ մինչեւ վերջ :

Սանադորիոմը բարձրադիր կամ տափարակ գետինի վրայ , ողջապահիկ պայմաններով շրջապատուած՝ կլիմայական նպաստաւոր միջավայրի մը մէջ պէտք է նուիրէ եւ հայթայթէ պատսպարուած հիւանդներու առատ մաքուր օդ անխարդախ , վերանորոգիչ կատարեալ հանգիստ եւ պէտք է որ յատկացուած ըլլայ միմիայն բուժելի , սկզբնական վիճակի մէջ գտնուող թոքային հիւժախտաւորներու պատսպարումին :

Եթէ սանադորիոմ մը չկրնանք ի յայտ բերել , տարրեր ինչ միջոցներով կրնանք մասամբ մեր նպատակին գոհացում տալ նուազագոյն գոհողութիւններով :

XX

Վերջապէս ի՞նչ կրնանք ընել Ս.գ.գ. Հիւանդանոցի հիւժախտաւորներու համար.— Նախ առաջացածներու եւ անբուժելիներու մասին խորհիմք

Երբ կը խորհուի , մեր բնակավայրը վարակող , ընդհանուր կերպով հիւժախտի եւ մասնաւորաբար թոքային հիւժախտաւորներու խնամատարութեան ու դարմանումի մասին պատշաճ կարգադրութիւն մը տնօրինել , Հոգաբարձութեան եւ մանուանդ բժշկական դասին աւագ պարտականութիւնը պէտք է ըլլայ , նախնական քայլերէ սկսելով , ամէն որոշումէ առաջ , հիւանդներու դասաւորութիւն մը եւ բաժանում մը , բժշկագիտական ու ախտացուցական կատարեալ ու ճշգրիտ տուեալներու եւ ցուցմունքներու վրայ հիմնուած :

Պէտք չէ կարծել թէ կարելի է լուրջ մէկ ջորով , միեւնոյն լուացարանի մէջ՝ բոլոր հիւժախտաւորները :

Ինչպէս նախորդ յօդուածներու մէջ տեսանք , այսօր քաղաքակիրթ ամէն երկիր , հիւժախտաւորները բաժնած է մասնաւոր դասակարգերու եւ իւրաքանչիւր դասի համար կազմակերպած ու հաստատած է յատուկ ապաքինարաններ եւ ընդունարաններ :

Այսպէս՝ երախաներու , մանուկներու , պատանիներու , չափահասներու , հին կամ նոր , ներքին թէ՛ արտաքին , միակողմանի թէ՛ երկկողմանի թոքիւժախտաւորներու համար , մասնաւոր տարագոյլ եւ ուղղութիւնով հաստատութիւններ , ուրոյն մատակարարութիւնով կը շուային խնամք , հոգատարութիւն , նախազգուշական միջոցներ , դարմանում , եւ այլն :

Մեր Հիւանդանոցի հիւժախտաւորները ընդհանրապէս

կը պատկանին այր թէ՛ կին, երիտասարդ թէ՛ հասուն տարիքի մէջ, թորային հիւժախտաւորներու այն խումբին՝ որուն փոքրամասնութիւնը սկզբնական շրջանի մէջ կը գտնուի, իսկ ստուար մեծամասնութիւնը առաջացած, որով անբուժելի ախտավիճակի մը մէջ:

Պէտք է ոչ այս երկու դասակարգերը ունենան իրենց յատուկ եւ առանձին շէնքերը իրարմէ անջատ կերպով:

Նախ անբուժելիներու մասին պէտք է խորհիլք:

Ստոնք ո՞րպիսի լաւագոյն միջոցներով կրնանք պատրաստարել: Կարո՞ղ ենք զանոնք դարմանել կամ բժշկել: Վերջապէս ի՞նչպէս պէտք է լուծել այս կարեւոր ընկերային բնոյթ ունեցող հարցը:

Հակառակ որ սանադորիոմի մը հաստատումին դժուարութիւնները մատնանշած էինք, դեռ ոմանք իրենց բերնէն չեն ձգած այդ հրաշագործ ենթադրուած ծամոցը եւ օրօրումներով կը տատանին գոհունակ՝ պարագութեան մէջ:

Կր ստիպուինք սանադորիոմի խնդրոյն վրայ անգամ մըն ալ անդրադառնալ, խոստովանութիւն մը հաղորդել, մեր վերջին կարծիքը արտայայտել ու հակիրճ դամբանականով մը այս փշոտ խնդիրը վերջնականապէս թաղել անփառունակ:

Մենք եւրոպական իմաստով եւ տիպարով սանադորիոմ մը չենք կրնար հաստատել, մենք պէտք չէ որ սանադորիոմ մը ունենանք: Դասական ու տեսական հորիզոններէ պէտք է որ վար իջնենք ու աշխատինք գործնական զետիկի վրայ մեր արօրը քշել համեստօրէն ու մեր նպատակին ծառայինք պարգութեամբ, առանց ինքնաթեւադրական պատրանքներու հոսանքէն տարուելու:

Մենք սանադորիոմ չենք կրնար ունենալ, որովհետեւ անհրաժեշտ կլորիկ գումար մը չունինք մեր արամադրութեան տակ: Եթէ երբեք այդ գումարը ունենանք իսկ, այնպէս կը կարծենք թէ՛ աւելի կարեւոր եւ աւելի անհրա-

ժեշտ պահանջներու պէտք է յատկացնենք զայն, դարձեալ Ետի-Գուլէի Հիւանդանոցի շրջափակին մէջ: Յետոյ Ազգ. Հիւանդանոցի դիրքը, շրջավայրի կարգ մը պայմանները չեն պատշաճիր տիպար սանադորիոմի մը կառուցումին ու մատակարարութեան: Սանադորիոմ մը բարձրագիր կամ դաշտավայրային, միմիայն առաջին շրջանի մէջ գտնուող բուժելի հիւժախտաւորներ ընդունող, մաքուր օդի, հոխ ու սննդարար կերութումի, կատարեալ հանգիստի միացումով, կը կարօտի առողջապահական ու գիտական մասնաւոր կազմածներու եւ կարող, մասնագէտ ու լաւ վարձատրուած ներքին բժիշկի մը հսկողութեան:

Կրնանք այս բոլոր պայմանները գոհացնել լիուրի: Ծատ հաւանականաբար ո՛չ: Յետոյ ուրիշ աւելի կարեւոր հարց մը կայ նկատողութեան առնելիք: Ընդհանուր կերպով սանադորիոմներու հանդէպ պէտք չէ չափազանցուած յաւակնութիւններ ունենալ, պահանջներ ցոյց տալ եւ խանդավառուիլ ծայր աստիճան(2):

Այսօր՝ սանադորիոմներու պատմութեան առաջին ժամերու ամենաջերմ պաշտպաններն անգամ վերապահ դիրք մը բռնած են եւ անոնք անցեալի փորձառութեանց եւ քաղմաթիւ վիճակագրութիւններու յենլով՝ կը յայտարարեն թէ՛ այսօրինակ հաստատութիւնները, թողո՛ւնք որ ահագին նիւթական զոհողութիւններու դուռ բացած են, իրականին մէջ, հակառակ իրենց շուրջ հանած աղմուկին, ցարդ արդիւնաբեր եւ խիստ խրախուսիչ չեն եղած, քանի որ հոն պատսպարեալ դարմանուածներէ, արմատապէս եւ տեսականօրէն ապաքինած հիւանդներու թիւը աննշան եղած է համեմատաբար:

Այո՛, իրաւ է թէ շատեր, երկարատեւ վայրակայքէ եւ դարմանումէ մը վերջ կրեւութապէս բժշկուած, մեկնած, կենսապայքարի մէջ նետուած, իրենց նախկին կենցաղավա-

1. Ph. Dally. La station sanatoriale de Passy Plaine — Joux. La Pr. Méd. No. 15, 19 février, 1930, p. 261.

բութիւնը ձեռք առած են, սակայն ասոնք մեծամասնութիւնով կարճատեւ ընկերային կեանքի բնականոն զբաղումներու եւ աշխատութիւններու լծուելէ քիչ վերջ, թաւալագոյր, հիւժախտաւորութեան անդուդին մէջ ինկած են, անգամ մըն ալ ոտքի վրայ չելլելու պայմանով եւ եղած են նորանոր դիւրատար գոհեր աններող ու վրէժխընդիր Բոսի պատիւներուն Սյսպէս այժմ՝ մասնագէտ, փորձաւու բժիշկներու կողմէ, որոնց մէջ կը գտնուին, առաջին տարիներու, եռանդուն կողմնակիցներ, սանադորիումներու դրութիւնը անանկ հռչակուած է. քանի որ անիկա չէ տուած եւ չէ վճարած դրական արդիւնքներով իրմէ սպասուած եւ նախատեսուած ապարիւնումները:

Ուրեմն իբր մեռեալ եւ վախճանեալ տառ թողունք մի անգամ ընդ միշտ ցնոր տնօրինութիւն, սանադորիումի հեռապատկերը, աւելցնելով թէ՛ տարբեր միջոցներով ալ կարելի է երբեմն հիւժախտաւորները դարմանել, բժշկել եւ մեկուսացնել, եւ դառնա՛նք մեր բուն նիւթին:

Ազգ. Հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւնը շատ լաւ խորհեցաւ երբ որոշեց բարեփոխել հիւժախտաւորներու արդի գոյավիճակը, շատ գովելի քայլ մը առաւ երբ հրաւիրեց բժիշկներ կարծիքներու փոխանակութիւնով հիմ մը դնելու նպատակով, բայց ասով պէտք չէ գոհանալ, այլ պէտք է շարունակել, ամբողջացնել սկսուած աշխատները, ձեռնարկուած գործը՝ որ խիստ կարեւոր եւ կենսական է, ոչ միայն անհատական՝ այլ ընկերային տեսակէտով:

Առաջին խորհրդակցական հրաւերին պատասխանող բժիշկները, Հիւանդանոցի ներքնախնամ մասնագէտներու եւ Հոգաբարձութեան ներկայ անդամներու հետ չկրցան որոշ յարկաբաժին մը որոշել, զատել իբր յարմարագոյն շէնք ընդունարանի մը հաստատումին: Երկրորդ խորհրդակցական հաւաքում մը անհրաժեշտ էր ըստ մեզ եւ այս անգամ պէտք էր հրաւիրել ոչ միայն բժիշկներ, այլ նաեւ ճարտարագետներ: Կը յուսանք որ այս կերպով կարելի

պիտի ըլլար, արդէն գոյութիւն ունեցող շէնքերէն մէկը կարգ մը բարեփոխութիւններով վերածել կոկիկ, մաքուր, նպատակայարմար հիւանդանոց-դարմանատունի մը, առաջացած հիւժախտաւորներու յատուկ:

Հակառակ պարագային, այսինքն եթէ դարձեալ կարելիութիւն չըլլար քիչ ծախքով կարգադրութիւն մը ընել, եղածով գոհանալով, այն ժամանակ պէտք էր ձեռնարկել անբուժելիներու պատասպարանի մը, տաղաւարի մը շինութեան, ժամ առաջ եւ պատշաճ վայր մը: Ուրեմն առաջացած, անբուժելի թոքիւժախտաւորները պէտք է կղզիացընել, արտարին յարաբերութենէ բացարձակ կերպով զըրկել: Այսպէս ընելով մեր նպատակը, հիւանդները իբր անբաղձալիներ, բանտարկել եւ մեկուսացնել չէ: Այո՛, անոնք անբուժելիներ են եւ այս պատճառով իսկ պէտք է առարկայ ըլլան մասնաւոր գուրգուրոտ խնամքներու: Ո՛չ մարդկութիւնը, եւ ոչ բժշկութիւնը, հակառակ երբեմն երբեմն այս վերջինիս մասին շրջած գրոյցներու, իրաւունք չունին կրճատել դատապարտեալներու կեանքը, այլ ընդհակառակը պէտք է ջանան մինչեւ կեանքի վերջին վայրկեանը մխիթարել, մեղմել, թեթեւցնել անբուժելիներու տառապանքներն ու ցաւերը:

Այսպէս ամփոփ միջավայրի մը մէջ պարփակուած հիւժախտաւորներ կարելիութիւն չեն ունենար վարակել մասնաւորաբար եւ մանաւանդ երախաներ, մանուկներ, պատանիներ եւ ծաղկատի աղջիկներ, որոնք դիւրավարակ գոհեր են միշտ աջ ու ծախ ցանուած չարաշուք հիւժախտի մանրէներու: Այս միջոցով միայն կարելի է գսպել այդ ամենահաւոր պատուհասը, արգելել անոր տարածումը, մինչեւ որ գիտութիւնը գտնէ միջոց մը, որով կարելի ըլլայ խեղդել այս չարաբաստիկ ու հրէշային հիւանդութիւնը սկզբնական շրջանին մէջ:

Ուրեմն մեզի պէտք է առ այժմ պատասպարան մը, հիւանդանոց-դարմանատուն մը, ուր մեր ինկած, մաշած,

հայած, հինցած հիւժախտակիրները կարելիութեան սահմանին մէջ, գիտական ու արդիական պայմաններու մէջ պատասխարուած անցընեն իրենց վերջին շրջանը՝ առանց թունաւորելու շրջաքնակ եւ մօտակայ ցեղակիցները:

Մեր նպատակն է այսպէս՝ մխիթարութիւն, սփոփանք, մեկուսացում, բարեգործութիւն, նախազգուշական միջոցներ՝ հիւանդութեան տարածումը արգիլող, լաւ մարզուած ձեռքերու մէջ, ներսով դուրսով մաքուր լաւ կազմակերպուած շէնքի մը մէջ, ուր այցելողը այն տպաւորութիւնը ունենայ թէ՛ բժականդիր տանտիրոջ մը խնամքին տակ հագուած ու կահաւորուած հիւրանոցի մը մէջ կը գտնուի:

Երբ այս բոլորը իրականացած տեսնենք՝ այն ժամանակ միայն լրջօրէն պէտք է խորհինք ու զբաղինք սկզբնական շրջանի մէջ գտնուող, բուժելի հիւժախտաւորներու վիճակով:

Այս կը պահանջէ ընկերային ու մարդասիրական պարտականութիւնը եւ մեր ամէնուս շահը:

XXI

Սկզբնական օրջանի մէջ գտնուող հիւժախտաւորներու համար ի՞նչ կրնանք ընել. — Տկարակազմ քեկնածուներն ալ ջնոհանք

Առաջացած ու անբուժելի հիւժախտաւորները, ցոյց տրուած եղանակով, պատշաճ մեկուսացումով կղզիացնելէ յետոյ, լրջօրէն ու սրոշ ուղղութեամբ պէտք է լծուիլ աշխատանքի եւ զբաղիլ նորավարակ հիւժախտաւորներու եւ հիւանդկախ տկարակազմներու վիճակով:

Նախնական ու սկզբնական շրջանի մէջ սուսիկ փուսիկ տառապող աւորջ-հիւանդներու բանակը, մեր ենթադրածէն ու մեր երեւակայածէն խիստ ստուարաթիւ եւ պատկառելի թիւ մը կը կազմէ: Հիւժախտի մանրէն, կեանքի առաջին տարիներէն, ամիսներէն իսկ, մշտապէս յաճախող հիւր մըն է ինքնակոչ⁽¹⁾: Նամանաւանդ բազմամարդ քաղաքներու բազմախիտ թաղերու մէջ, մեծամասնութեամբ մանուկները ներքնապէս ախտաւորեալներ են ծածուկ ու աննշմար, որոնց մէջ երկար տարիներու ընթացքին միմիայն բժշկագիտութիւնը մորթային հակազդեցութեամբ հիւժախտի թաքնութիւնը ի յայտ կը բերէ եւ կը ցուցադրէ ճշգրտօրէն սկիզբէն:

Քոխի պատիւին անդրանիկ այցելութիւնն ու անակնկալ երեսումը մարմինին մէջ, հիւանդութեան հիմնաքարը կարելի է նկատել⁽²⁾:

1. Ribadeau-Dumas. Les débuts de la tuberculose pulmonaire. Paris, 1925.

2. P. Nobécourt. La tuberculose, Paris 1929. La première étape de l'infection tuberculeuse (primo-infection). Les étapes de la tuberculose dans la moyenne et la grande enfance. p. 1.

Հիւծախախ ապագայ շահատակութեանց սկզբնաւորութիւնն է ասիկա պաշտօնական: Այս վայրկեանէն՝ ենթական կէս-քուն, կէս-արթուն, կէս-երաւ, կէս-սուտ հիւծախտաւոր մըն է արդէն⁽¹⁾:

Թշնամին մեր սահմաններուն մէջ կծկուած՝ առաջին քարեպատեհ առիթին կ'սպասէ, որպէս զի՝ պատրոյզը վառէ, վառօդը պայթի եւ բերդը անձնատուր ըլլայ ու գրաւուի ներսէն:

Բարեբախտաբար՝ հիւծախտի մանրէին մուտքն ու ներկայութիւնը, մարմինին դատապարտութիւնը չի նշանակեր անխուսափելիօրէն⁽²⁾: Այդ թուականէն մինչեւ անբուժելիութեան շրջանը, երկար օժապտոյտ նանապարհ մը կայ կարելիք: Այս նանապարհօրդութիւնը, զնացքով ու ընթացքով վտանգալից է, զանազան անհասոյ երեւոյթներով շրջապատուած՝ որոնք կը պարտադրեն ուղեւորին աչալուրջ հսկողութիւն, խնամք ու հոգածութիւն:

Առաջին պարագայի մը, քաջառողջ կազմուածք մը ինքնապաշտպանական միջոցներով կը ձերբակալէ իր հակառակօրդը, կը խեղդէ իր կեղեւին մէջ յանդուգն թշնամին եւ այսպէս կը մարքէ հիւսկէններու ներքին շրջավայրը օտարոտի տարրերէն⁽³⁾:

Իրազննութիւններու միջոցին յաճախակի կը հանդիպինք, մասնաւորապէս թոքերու մէջ, սպիացած ու քարացած հիւծախտային գնդիկներու կամ վէրքերու: Անշընչացած մարմիններու անցեալ կեանքը հարցուփորձով պըրպըտելով երեւան ելած են ապաքինած նախկին հիւծախ-

1. Albert Giraud (de Grasse). La localisation initiale de la tuberculose pulmonaire et la tuberculose hilare. La Pr. Méd. 16 Oct. 1929, p. 1341.

2. Dr. P.-F. Armand-Delille. Les principaux aspects cliniques de la tuberculose infantile. Etiologie générale et caractères évolutifs de la tuberculose chez l'enfant. p. 3.

3. Léon Bernard. Les débuts et les arrêts de la tuberculose pulmonaire, 1931 Paris.

տաւորութիւններ, որոնք վերագրուած էին տարիներ առաջ կռիւի, պաղառութեան, ծխամուրութեան, ցնցղատապի եւ քաղմազան անհանգստութիւններու: Ուրեմն հիւծախտը բուժելի է, քանի որ՝ սրբուած, մարքուած ու բուժուած հիւծախտաւորներ տեսնուած են հազարներով:

Երկրորդ պարագայի մը՝ հիւծախտի հունար որ եւ է կերպով, մարմինին մէջ մտնելէ յետոյ երկար ամիսներ, երբեմն տարիներ — տեւողութիւն մը որ կարելի չէ ճշդել — խաղաղ, անվնաս կրնայ մնալ, անկիւն մը, աշակծիկի մը կեդրոնը — օրինակի համար — առանց իր ներկայութիւնը յայտնի ընելու⁽¹⁾:

Երրորդ ձեւով մը, Քոխի պասիլը, անգործութեան ու չէզոքութեան⁽²⁾ անորոշ շրջան մը բուրբելէ վերջ, յանկարծակի կ'սկսի աճիլ, քաղմանալ, քայքայել առողջութիւնն ու թունաւորել ամբողջ մարմինը, առաջընթաց շարժումով մը, կըք՝ այս վերջինս կորսնցուցած է իր բնատուր պաշտպանողականութիւնն ու տոկունութիւնը, երբ մանաւանդ հրապարակ իջած են՝ սակաւարիւնութիւն, մանկութեան ու պատանեկութեան⁽³⁾ աճումի վտանգաւոր ժամանակաշրջաններ, ախտայաջորդ տկարութիւններ, հիւծախտային կրկնակի եւ իրերայաջորդ աննշմար վարակումներ եւ դեռ մեզ անձանթ ազդակներ՝ աննպաստ միջավայրի մը մէջ, մասնաւորաբար քաղաքներու ապականուած մթնոլորտէ մը շրջապատուած, ուր չարաչար աշխատանք, զեղծումներ ու զրկումներ յաճախադէպ են դժբախտաբար:

Այս շրջանին ալ հիւծախտը բուժելի է, եթէ՝ սկիզբէն սրբնաց ու արագալուր կեպարանք մը չէ առած գարեկիմ:

1. P. Nobécourt. Clinique Médicale. Affections de l'app. respiratoire, 1924. Diagnostic précoce de la tuberculose pulmonaire à début lent chez les enfants. p. 242.

2. Al. Pissavy. Le pronostic de la tuberculose pulmonaire. La Pr. Méd. 1926. p. 35.

3. P. Nobécourt. Loc. Cit. Evolution pubertaire et tuberculose pulmonaire chez les filles, p. 148.

Այս երեք պարագաներուն ալ, մանաւանդ վերջին երկու ձեւերուն մէջ, ծնողք ու բժիշկ պէտք է ջանան հեռացնել ու վանել ժամանակին, բոլոր դժպատեհ ծանրացուցիչ դէպքեր ու պայմաններ եւ ժամ առաջ պէտք է խորհին սանձել թշնամին, վատահելի եւ փորձուած միջոցներով: Բժիշկ ու ծնողք, իրենց ամէն կարելի ջանքերով, կրնան փարատել, ընդհանրապէս, վտանգն ու արմատախիլ բնաջնջել կորիզը հիւանդութեան, սիրտին տալով մահացու հարուածը:

Ուշադրութիւն, հիւանդ-զոհը դեռ ոտքի վրայ շրջուն, անտրտունջ՝ երեկոյեան դէմ թեթեւ մսկոտութիւն մը կը գգայ, ջերմաչափի փոքրիկ ելեւէջներ ունի, բարակ հով մը զինքը կը նեղէ, երբեմն սակայն սկիզբէն հազ ալ չունենար, մարմնակշիռը աստիճանաբար, օր ըստ օրէ, կանոնաւոր անկումով կը կթի, կը նիհարնայ, կը դեղնի, կը կարմրի անցաւորապէս, աչքերը կը փայլին, ախորժակ չունի:

Ուշադրութիւն, փոթորիկը մօտալուտ է, հիւծախտը՝ թեւերը սոթթած, փէշերը հանգրիցած եւ զլուխը առած՝ մեր վրայ կը վագէ ուղղակի:

Խաբուսիկ ժողովրդական դեղերով պէտք չէ ժամավաճառ ըլլալ: Քանի որ, խոստովանի՛նք բացէ ի բաց եւ դժբախտաբար ըսենք, բժշկութիւնը՝ երէկ եւ այսօր չէ կրցած, եւ վաղն ալ դեռ շատ հաւանաբար մէկ կիցով պիտի չկրնայ արմատէն տապալել հիւծախտը, մարդկութեան՝ մասնաւորաբար քաղաքակիրթ աշխարհի մեծագոյն պատիժ-պատուհասը, — այդ սպիտակ ժանտախտը — մասնայատուկ դարմանումով մը, գոնէ՛ դիմենք ու փարինք այն միջոցներուն՝ որոնք յաճախ դրական արդիւնքներ կ'ապահովեն:

Պէտք է ջանանք մարել հրդեհը, երբ դեռ սահմանափակ ու փոքրածաւալ, մեծ համեմատութիւններ չէ ստացած, չէ սաստկացած յարանուն: Մեր մէջ դասակարգ մը,

եւ սակաւաթիւ բարեկեցիկ դասակարգ մը, անշուշտ կարող է աջ ու ձախ վազվզել, ամէն կարելի միջոցներու դիմել, մարելու համար առաջին կայծերը:

Բայց աղքատը, չունեւորը, անառաջնորդը, եւ, հիւանդանոցներու կամ աղքատախնամներու խելակորոյս թշուառ յաճախորդները ի՞նչ ընեն: Սյս դիւրաբեկ առողջութիւնով ներկայացողներու, կասկածելիներու եւ նորավարակներու համար պէտք է տրամադրենք քննարաններ, զննարաններ, ուր անոնք կարենան ներկայանալ եւ ուր արձանագրուին, հետապնդուին, հակակշիռի եւ պարբերական քննութիւններու ենթարկուին ու միեւնոյն ժամանակ ստանան խընամք, քաջ խրատներ եւ դարմանում: Հիւծախտը՝ ընկերային հիւանդութիւն, կը կարօտի ամէնուն շահագրգռութեան: Բժիշկներս ամէն թաղի մէջ հաւաքուած՝ ձեռք ձեռքի, խելք խելքի տուած՝ նախաձեռնարկ հանդիսանալով պէտք է իրականացնենք խնամակայաններու (տիսբանսեր) կազմակերպութիւն մը:

Հիւծախտի դէմ պայքարը Ազգ. Հիւանդանոցի տկար պատերուն մէջ պէտք չէ սահմանափակուի:

Պէտք է ունենանք առ այժմ երեք խնամակայան: Մէկը՝ Ազգ. Հիւանդանոցի մէջ կամ մօտիկը, երկրորդ մը՝ Բերա, Երրորդը՝ Գատրգիւղ՝ Սկիւտարցիներու եւ Գատրգիւղցիներու տրամադրութեան տակ, Խնամակայանը երկու երեք սենեակով շէնք մը, տուն մըն է: Խնամակայաններու կազմին մասին արդէն խօսած ենք. մեր հետապնդածը եւրոպական կամ Ֆրանսական տարազով խնամակայանի մը փոքրիկ մոտելն է: Առաւօտուն՝ երկու ժամ, յետ միջօրէի՝ երեք ժամ, բժիշկ մը անձամբ ներկայ գրտնուելով, պիտի քննէ, արձանագրէ եւ դարմանէ ներկայացողները:

Հոն պէտք է դիմեն տկարակազմներ, կասկածելիներ, ուժասպառներ ու դեռ նոր հազացող ենթադրական հիւծախտաւորներ:

Ի սկզբան կարելի է գործի լծուիլ, առանց ոչօնդէնեան գործիքի:

Այսօրինակ փոքրիկ քննարաններ կը գործեն արդիւնաբեր մատակարարութիւնով՝ երբ ամէն թաղի անձնագոծ արուեստակիցներ յօժարին բերել իրենց օժանդակութիւնը, մարդասիրական զգացումներէ ներշնչուած: Այսպիսի ձեւնարկներու մէջ, պէտք չէ սպասել ամէն ինչ վերին իշխանութիւններէ:

Կառավարութիւնը, Կարմիր Մահիկի վարչութիւնը, վստահ ենք որ, ո՛չ թէ արգելք պիտի հաղիսանան, այլ՝ պիտի խրախուսեն ու պիտի ծափահարեն այս գործը, քանի որ խնամակայան մը, գիտական կեդրոն մըն է, ուր պէտք է խնամուին առանց կրօնքի եւ լեզուի խտրութեան՝ ամէն սեռէ եւ տարիքէ տկարակազմներ եւ ուր մասնաւոր ուշադրութեան առարկայ պէտք է ըլլան յատկապէս դրպրոցականները:

Խնամակայան մը կը մատակարարուի առանձին մասնախումբի մը կողմէ, կառավարութեան ու թաղապետութեան բարձր հովանաւորութեան տակ: Իր նիւթական ու քարոյական զօրութիւնը պէտք է ստանայ Թաղ. Խորհուրդներէ, վարժարաններու Հոգաբարձութիւններէ, Աղքատախնամներէ, Հիւանդանոցի Օժանդակ մարմիններէ, Որբախնամ ու Խնամատարական կազմակերպութիւններէ: Ո՞վ չուզեր տալ ու նուիրել այսօրինակ հաստատութեան մը մէջ դարմանուող աղքատ հիւանդներու եւ տկարակազմ թշուառ մանուկներու՝ ամիսը մէյ մը տասը հաւկիթ կամ կէս քիլօ ձկան իւղ, շաքարեղան օխտ մը կաթ կամ երկու աման մածուն եւ կամ 50 կրամ կարագ:

Ինչո՞ւ մեր բարեկեցիկ ընտանիքները, զիւղազնացութեան եղանակին, չհիւրընկալեն 15 օր կամ ամիս մը մէյ-մէկ աղքատիկ առողջ բայց սակաւարիւն մանուկներ կամ աղջնակներ:

Տկարակազմներ խնամել եւ զօրացնել՝ կը նշանակէ Հիւանդանոցի ապագայ պատասխանատուներու եւ հիւժախօսի քեկնածուներու քիւր նուագեցնել:

Դէպի խնամակայան պէտք է ուղղուին ո՛չ միայն նորավարակներ, կասկածելիներ, հիւանդկախ դպրոցականներ, այլ նաեւ ախտաւորներու մօտիկ ազգականներ, որոնք թէպէտ երեւութապէս քաջառողջ, սակայն կը կարօտին յանախակի քննութեան ու հսկողութեան:

Ուրեմն մեր նպատակը շատ որոշ է եւ յստակ. առողջները պէտք է պաշտպանենք, նորավարակները պէտք է բժշկենք, իսկ անբուժելիները պէտք է մեկուսացնենք:

Հիւծախտի դէմ պայքարող Միջազգային վեցերորդ Համա-
 ժողովը.— Ազգ. Հիւանդանոցի հիւծախտաւորները
 ե՞րբ պիտի խնամուին դարուս պահանջումնե-
 րուն համաձայն.— Մերոպահայերուն յա-
 սուկ սանադորիւմ մը կարելի՞ է հիմնել

Յոյժ մխիթարական է դիտել այն ամենօրեայ ջանքե-
 րը որ կը թափուին քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ, հիւ-
 ծախտի դէմ պայքարելու նպատակով: Նորանոր տընաջան
 հետազոտութիւններ, պատուաստումներ, ինչպէս նաեւ
 բժշկական ու վիրաբուժական դարմանումներ կու գան
 պարզելու ցաւատանջ մարդկութեան վիճակին լուսատու
 եւ զգալի բարելաւումներ:

Ինչպէս ուրիշ առիթներով ալ յայտարարած ենք, կարգ
 մը գիւտեր այն յոյսը կը ներշնչեն ամէնուս թէ՛ մօտաւոր
 ապագայի մը հիւծախտը կարելի պիտի ըլլայ զսպել եւ
 սահմանափակել մեծ չափով:

Նախապէս յիշեցինք Ազգաժողովի ուխտին յարող տէրու-
 թեանց եւ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու -- 28 ազգե-
 րու -- մասնակցութեամբ կազմուած Միջազգային Միութեան
 մը գոյութիւնը: Այդ թուականէն ի վեր ամէն տարի այս
 Միութեան տարեկան համագումարը կանոնաւորապէս տե-
 ղի կ'ունենայ: Անցեալ 1928 տարիի, 24—29 Սեպտեմբե-
 րին, Հռոմի մէջ գումարուեցաւ վերոյիշեալ Միութեան
 վեցերորդ համաժողովը, 35 կառավարութեանց 1200 ներ-
 կայացուցիչներու մասնակցութիւնով⁽¹⁾: Բացումի նիստին,
 նախագահ Մ. Մուսօլինի, բարի գալուստի բառեր արտա-

1. VIe Conférence de l'Union Internationale contre la Tubercu-
 lose, Rome, (24—29 Septembre, 1928).

սանելէ ետք, հիւծախտի դէմ պայքարելու անհրաժեշտու-
 թեան վրայ պնդած եւ կառավարութեանց լուրջ օժանդա-
 կութեան կարելուութիւնը շեշտած է: Ֆրանսայի, Իտա-
 լիայի, Անգլիայի, Ամերիկայի, Գերմանիայի, Սպանիայի,
 Չեխոսլովաքիայի, Լեհաստանի պատուիրակները, ի միջի
 այլոց, խիստ շահեկան հաղորդագրութիւններ ներկայա-
 ցուցած են: Պարբերաբար պէտք է անդրադառնանք այդ
 համաժողովներուն, ուր մեր անհատական ու ընկերային
 առողջութիւնը շահագրգռող նիւթեր կը յարուցուին, պէտք
 է ջանանք օգտուիլ մասնագէտ զիտուներու փորձառու-
 թիւններէն:

Հետեւեալ երեք կէտերու մասին վերոյիշեալ համա-
 ժողովին գրեթէ բոլոր բժիշկները համակարծիք գտնուած են:

Ա.— Առանձնացում եւ կղզիացում հիւծախտաւորնե-
 րու՝ մասնաւոր դարմանատուններու մէջ:

Բ.— Հիւծախտաւորներու դարմանում վերջին տաս-
 նեակ տարիներու մէջ փորձուած միջոցներով:

Գ.— Ընդունիլ թէ հիւծախտը բացառաբար ժառան-
 գական ախտ մըն է եւ այդ պատճառով պէտք է պատ-
 ուաստել⁽¹⁾ նորածինները Գալմեթ-Կերենի պասիւով⁽²⁾: Ա-
 ռաջիկայ Համաժողովը նիստ պիտի գումարէ 1930ին՝ Օսլօ
 (Նորվեկիա)⁽³⁾: Վերոյիշեալ աշխարհածանօթ միջոցները
 դժբախտաբար կը մնան մեր մէջ սաղմնային վիճակի մէջ:

Ազգ. Հիւանդանոցի հիւծախտաւորները չունեցան դեռ
 առանձին ու բարեկարգ յարկաբաժին մը եւ կը մնան միջ-
 նադարեան յետամնաց մթնոլորտի մը մէջ: Արդիական
 լաւագոյն բժիշկը ձեռնութափ կը մնայ երբ աշխատած բա-

1. Documents pour servir à l'étude de la vaccination préventive
 de la tuberculose par le BCG en France (Brochure de 124 p. 2^e
 enquête, Janvier-Mars 1931), Masson et Cie Éditeurs.

2. Paul Strauss. Pour la Vie et pour la Santé, Paris, p. 21.

3. VIIe Conférence Internationale contre la Tuberculose tenue à
 Oslo (Norvège), 13—15 Août 1930.

րեզործական հաստատութեան պատերն ու քսակները ծակ են: Տարին չորս հինգ անգամ հիւժախտախնամ շէնքի մը մասին գրելով — խօսելով անշուշտ խնդիրը չի լուծուիր եւ անոր իրականացումը չի դադրիր երեւակայական ըլլալէ: Միսթարական է սակայն դիտել թէ՛ հիւժախտի աւերներուն մասին գաղափար չունեցողներ կը շարժին ու կ'սկսին հետաքրքրուիլ: Մեր ազն. խմբագիրներէն Տ. Աբիկ Մուպահեան մեզ յանձնեց Ֆրանսերէն գրքոյկ մը: Հեղինակն է Ֆրանսական Վար նահանգի հակահիւժային խնամակայաններու բժշկապետ՝ Eugène Prat-Flottes⁽¹⁾ մասնագէտ բժիշկը, որ հակահիւժախտային պայքարի վրայ ընդհանուր ակնարկ մը նետելէ ետք՝ կ'առաջարկէ Ֆրանսա եւ Եւրոպա բնակող հիւժախտաւորեալ Հայերու պատսպարումին ու դարմանումին յատկացուած սանադորիում մը հիմնել Ֆրանսայի հարաւային կողմը, ի Բրովանս: Սյոմ Ֆրանսա կը բնակին, կ'ըսէ, 70 հազար, իսկ Եւրոպա՝ 200,000 Հայեր: Հիւժախտը մեծ աւերներ կը գործէ ներկայիս՝ հայազգի ընտանիքներու մէջ: Հիւժախտաւոր Հայերը՝ բժշկական խնամքի կամ հիւանդանոցներու կը յանձնուին երբ արդէն առաջացած անբուժելի վիճակ մը ստացած են:

Հայերու յատկացուելիք բուժարան մը պէտք է նկատուի անհրաժեշտութիւն մը: Ֆրանսական Վար նահանգը, Միջերկրականի մօտ, ծովէն դէպի ներս ցամաքամասի մը վրայ, յաւազոյն պայմանները կը գոհացնէ օդի, ջուրի եւ կլիմայի տեսակէտով: Բժիշկ Բրա-Ֆլոթի յանձնարարած աշխարհագրական դիրքին մօտ 25 տարիներէ ի վեր կը գործէ բուժարան մը, ուր կը խնամուին քաջալիրիչ արդիւնքով, Ֆրանսացի հիւժախտաւորներ: Մերձակայ նորակառոյց հայանուէր բուժարան մը անտարակոյս կրնայ օգտուիլ

1. Docteur Eugène Prat-Flottes. Ce qu'il est utile de connaître afin de pouvoir mener une lutte active contre la Tuberculose dans les milieux Arméniens, Toulon.

ամէն տեսակէտով, դրացի բարեգործական հաստատութենէն:

Տօթ. Բրա-Ֆլոթ՝ ոչ միայն ապագայ սանադորիումի մը նպատակայարմար վայրը ցոյց կու տայ, այլեւ իր ծրագրած առաջարկին իրականացումը դիւրացնող անհրաժեշտ ու պիտանի տեղեկութիւններն ու լուսաբանութիւնները կը հաղորդէ մանրամասնաբար:

Նախ պէտք է կազմել, կը գրէ, ամէն դաւանանքէ եւ հոսանքէ անշահախնդիր եւ գթատիրտ հայ անձնաւորութիւններէ բաղկացեալ Կեդրոնական Վարիչ Յանձնաժողով մը:

Ըստ վերոյիշեալ բժիշկին, երկու քուկէս միլիոն ֆրանքով կարելի է հիմնել, 50 անկողիններ տրամադրող արդիական շէնք մը, երկու յարկաբաժինով՝ որուն մէկը պիտի պատրաստարէ անբուժելիները, իսկ երկրորդը՝ պիտի խնամէ բուժելի հիւժախտաւորները: Յետոյ պէտք է պատրաստ ունենալ նաեւ, իբր հիմնադրամ, մէկ միլիոն ֆրանք դրամագլուխ մը, որ կրնայ բերել 60,000 ֆրանք տարեկան հասոյթ մը:

Եթէ 20 ֆրանք հաշուենք իւրաքանչիւր հիւանդի օրական ծախսը, վերոյիշեալ 60,000 ֆրանք եկամուտով ապահոված կ'ըլլանք, մօտաւորապէս 10 աղքատ ու ձրի հիւժախտաւորներու տարեկան ծախսը, իսկ եթէ բարեկեցիկ հիւժախտաւորները օրական 35 ֆրանք վճարեն, այն ժամանակ 20 ֆրանքէն աւելի վճարուած ու խնայուած գումարով կարելի պիտի ըլլայ, համեստ վիճակի տէր ախտաւորներ պատսպարել ու խնամել ձրիաբար:

Սյուպս ուրեմն 50 անկողիններէ 20ը՝ ձրի, մօտակայ աղքատներու, 10ը՝ 35 ֆրանք եւ մնացած 20 անկողիններն ալ օրական 20 ֆրանք վճարումով պիտի տրամադրուին:

Պէտք չէ մոռնալ թէ ֆրանսական եւ զուիցերական բուժարաններու օրական վարձքն է 45-60 ֆրանք:

Ուրեմն երկուքուկէս շէնքի կառուցման, մէկ միլիոն ալ դրամագլուխի, եկամուտ հայթայթող, գումար՝ երեքուկէս միլիոն ֆր. պէտք է հաւաքել եւ տրամադրել իրականացնելու եւ յաւերժացնելու համար 50 անկողիննոց սանադորիոմ մը: Ինչ որ կ'ընէ մօտաւորապէս 145,000 տօլար, կլորիկ հաշիւով, մեր դրամով՝ 300,000 թրք. ոսկի: Եթէ ամբողջովին ձրի, 50 անկողինով սանադորիոմ մը փափաքինք հիմնել, այն ժամանակ 5 անգամ 60 հազար ֆր., այսինքն 5 միլիոն ֆր. դրամագլուխ մը պէտք է կազմ ու պատրաստ տրամադրել, որպէս զի 300,000 ֆր տարեկան ապահով եկամուտ մը հայթայթէ: Գիտական վերջին ընդհանուր վիճակագրութեան վրայ հիմնուելով, համեմատական հաշիւով, կրնանք հետեւեցնել թէ՛ Պրանսայի մէջ ամէն տարի 875 Հայեր կը վարակուին ու զոհ կ'երթան հիւժախտահարութեան:

Ըստ ապահովագրական ընկերութիւններու հաշուեցուցակին, իւրաքանչիւր անհատական մարդկային կեանք 100,000 ֆր. արժէքով դրամագլուխ մը կը ներկայացնէ: Այս հաշիւով պէտք է ընդունիլ թէ Հայութիւնը կը կորսնցնէ եւ բոսական աշխարհամասին վրայ, $875 \times 100,000$, այսինքն 87,500,000 ֆր. արժողութիւնով հարստութիւն մը:

Իտալիայի մէջ, Մ. Մուսօլինիի կողմէ առաջարկուած եւ Իտալական խորհրդարանին կողմէ քուէարկուած է հիւժախտի դէմ ապահովագրական պարտաւորիչ ձեռնտուութեան օրինագիծ մը:

Ըստ այս օրէնքին տրամադրութեանց, ամէն անհատ պէտք է վճարէ կանոնաւորապէս ամսական մէկ ֆրանք: Այս կերպով տարեկան 300 միլիոն ֆրանք հասոյթ մը պիտի ապահովուի: Մ. Մուսօլինիի կառավարութիւնը այս գումարով պիտի հիմնէ նորակառոյց բուժարաններ, 100,000 անկողիններ տրամադրող, Գիտական ամենավերջին կատարելութիւններով օժտուած այս հիմնարկութիւններու մէջ պիտի դարմանուին Իտալիայի հիւժախտաւորները:

Պրանսական Տէրութիւնը 1928ին կը ծախսէր 150 միլիոն ֆրանք իր հիւժախտաւորներուն համար:

Տօքթ. Բլա-Ֆլոթի թելադրութիւններն ու տեղեկատուութիւնները խիստ հրահանգիչ են եւ պատուաբեր՝ հեղինակին:

Մենք միշտ պէտք է երախտապարտ գտնուինք, քաղաքակրթեալ ազգերու այն զաւակներուն հանդէպ, որոնք ֆիզիքապէս անկեանքներու եւ դժբախտներու վիճակով կը հետաքրքրուին:

Մեծերու եւ փորձառուներու օրինակելի կեանքէն միշտ ջանանք օգտուիլ:

**Ֆուսից կառավարական ձեռնարկերու մասին՝ Հայերը արդիական
սահայտութիւն մը չեն կրնար հիմնել**

Մէկ քանի տարիներէ ի վեր հայերէն թերթերը պարբերաբար կը գրեն թէ ետի Գուլէի Ազգ. Հիւանդանոցի մէջ սանադորիոմ մը պիտի կառուցուի. թորային հիւծախտաւորներու խնամատարութեան յատկացուած:

Ազգ. Հիւանդանոցի Պատ. Հոգաբարձութիւնը երկու տարի առաջ խանդ ու եռանդով, ոգեւորիչ կարգ մը քայլեր առնելու ձեռնարկեց: Բժշկական խորհրդակցութիւններ սարքուեցան, մասնաւոր բացառիկ նիստեր տեղի ունեցան ու հրապարակային յայտարարութիւններ ալ կատարուեցան: Դժբախտաբար այս մեղրալուսնային շրջանը խիստ կարճատեւ եւ վաղանցուկ կեանք մը բոլորեց եւ նիւթական լաւագոյն օրերու ակնկալութեամբ՝ խնդիրը թաղուեցաւ անձայն ու անշուշտ եւ այսպէս շատերու սընուցած յոյսերը յօդս ցնդեցան անվերադարձ: Կարծեմ գործին ձեռնամուխ եղող անձնաւորութիւնները՝ լիակատար համոզում գոյացուցին թէ սանադորիոմի մը իրականացումը կը պահանջէր լրացնել տնտեսական, շինարարական, օդերեւութական, աշխարհագրական ու մատակարարական կարգ մը պայմաններ... բայց Պանդորի տուփը բաց թողուած էր եւ յոյսն էր միայն մնացած ի խորս տփոյն:

Մենք եւս մեր կարծիքը յայտնեցինք այն ժամանակ եւ ցոյց տուինք թէ 50-60 անկողինով, արդիական իմաստով համեստ սանադորիոմ մը գոնէ 35,000 թրք. ոսկի կը կարօտէր, չմոռնանք՝ միայն շէնքը: Միւս կողմէ ցուցադրեցինք բժիշկ Բլա-Ֆլոթի ծրագիրը, որուն համաձայն, 50 անկողինոց, երկսեռ տիպար բուժարան մը, հաշուելով շէնքը

իր ապահով ու հաստատ եկամուտին հետ 300,000 թրք. ոսկիով միայն կրնար իրականանալ: Ինչպէս կը տեսնուի, երկու ծրագիրները իրարմէ շատ հեռու են, դրամական գետինի վրայ:

Սանադորիոմ մը ունենալու համար մեր ձեռքին մէջ ի՞նչ ունինք պատրաստ: Կարծեմ մէկ երկու նուիրատուներ, տարբեր տարբեր ժամանակներու մէջ, հիւծախտաւորներու խնամքին ու դարմանումին յատկացուելու նպատակով գումարներ տրամադրած են: Աւելցուցէ՛ք անոնց վրայ, իր բարեսիրական նուիրատուութիւններով ծանօթ Տիգրան խան Քէլէկեանի վերջերս յանձնած 10,000 ոսկին՝ վերոյիշեալ նպատակին յատուկ, Ազգ. Հիւանդանոցի 1929ի Տարեցոյցին մէջ ալ կարդացինք՝ Կալիաթայաբնակ Տիկ. Ժ. Չրաճեանի կողմէ, իր հանգուցեալ ամուսինին անուամբ հիմնուելիք սանադորիոմ յարկաբաժինին առաջին մասնավրճար՝ 1393 թրք. ոսկի:

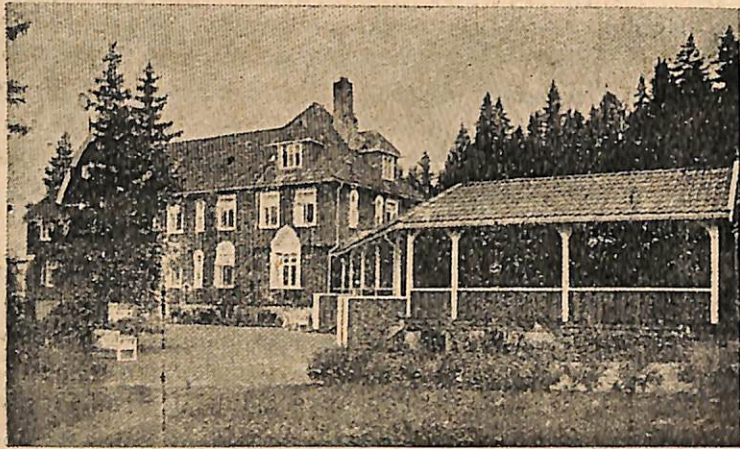
Այս գումարներով կարելի՞ է հիւծախտաբուժարան մը մէջտեղ հանել եւ ոտքի վրայ կեցնել: Դժբախտաբար ո՛չ:

Թերթերու մէջ ծանուցումներ հրատարակելով եւ աքքերու վրայ փոշի ցանելով սանադորիոմ մը կը ծնի՝ — Դժբախտաբար ո՛չ: Փորձառու հիւծախտաբաններու կարծիքով, առանց կառավարութիւններու նիւթական ու բարոյական աջակցութեանց՝ հիւծախտի դէմ պայքարն ու հիւծախտախնամ հաստատութիւնները չեն կրնար երկարատեւ կանգուն մնալ եւ արդիւնաւոր գործունէութիւն մը ցոյց տալ (1): Տօքթ. Բլա-Ֆլոթ անշուշտ շատ լաւ գիտէր այս նշմարութիւնը, երբ՝ Եւրոպահայերուն հրաւէր կը կարդար իր գրքոյկով Փր. Վար նահանգին մէջ սանադորիոմ մը հիմնել: Միւս կողմէ, եթէ մեր շրջավայրին վրայ ակնարկ մը նետենք, կը տեսնենք թէ Հայերէս շատ աւելի բազմաթիւ եւ նիւթական լաւագոյն դիրքի մէջ գտնուող

1. G. Poix. — Le Congrès de Palerme et la Lutte Antituberculeuse en Italie. La Presse Médic. 23 avril 1930. N° 33.

հասարակութիւններ չեն կարողացած ցարդ սանադորիոմ մը հաստատել ու մատակարարել: Որով ընդարձակ ու տիպար սանադորիոմի մը մասին խօսիլ ու գրել զուր ժամավաճառութիւն մըն է, աւելո՛րդ:

Ուրեմն ի՞նչ կրնանք իրագործել ներկայիս: Ազգ. Հիւանդանոցի Պատ. Հոգաբարձութիւնը պէտք է որ կազմէ նախ եւ առաջ Յանձնաժողով մը: Այն մնայուն Յանձնաժողովին անդամակցելու են երկու բժիշկներ (նախապատ-

Հիւծախտաւորներու տուն մը (Նորվեգիա)

ուութեամբ Պոլիսի կողմը բնակող), երկու ճարտարապետներ եւ երկու Հոգաբարձու անդամներ: Յանձնաժողովին ուղղութիւնը պիտի ըլլայ Ետի Գուլէի Հիւանդանոցի գետնին վրայ պատշաճ վայր մը որոշել, ծրագիր մը պատրաստել եւ փոքրիկ ու կոկիկ տաղաւարի մը եւ կամ հիւծախտաւորներու տունի մը⁽¹⁾ շինութեան ձեւնարկել:

1. G. Poix. — La Tuberculose et la Lutte Antituberculeuse en Norvège. — Maisons de tuberculeux, La Presse Médic. N° 94. — 22 Novembre 1930, p. 1595.

Թերեւս Ետի Գուլէէն դուրս տեղ մըն ալ կարելի ըլլայ փնտռել: Եթէ 50—60 անկողիններով բուժարան մը 30—35 հազար ոսկիով կը կառուցուի, ուրեմն 20—25 անկողիննոց փոքրիկ բուժարան մը, տաղաւար մը՝ 15—20 հազարով մէջտեղ կ'ելլէ: Կարծեմ այս գումարն ալ պատրաստ է, վերոյիշեալ նուէրներով:

Ով որ փիլաւ չի կրնար պատրաստել, լափայով պէտք է որ գոհանայ: Քիչով սկսինք, նախ փոքրիկ տիպար մաքուր տաղաւար մը ցոյց տանք, յետոյ աստիճանաբար երկրորդ, երրորդ տաղաւարներ կարելի է քով քովի շարել, եթէ պարագաները պարտադրեն: «Սկսիլը վերջացնել է»: Եթէ կամք ու աշխատութիւն ձեռք ձեռքի ընթանան:

Բարեբարներու նպատակն ու փափաքը պէտք չէ որ ոտնակոխ ընենք:

«Նոր Լուր», Մարտ 1929

1. Հիւանդանոցի Հոգաբարձութեան անդամները երէկ իրիկուն Պատրիարքարան գալով, ի ներկայութեան Պատր. Փոխանորդ Տ. Սմբատեպուկի, տեսակցեցան Ս. Պատրիարքին հետ եւ կարգադրութիւններ եղան թորախտաւորներու յատուկ տաղաւարի մը շինութեան մասին: Հոգաբարձութիւնը ծրագրած է թորախտաւորներու համար առանձին առանձին տաղաւարներ շինել, նուիրատու բարերարներու անունով եւ 10 15 անկողինով, բայց այդ մասին դեռ վերջնական կարգադրութիւն մը չկայ եւ շինուելիք վայրն ալ չէ որոշուած, բժշկական խորհրդակցութեան կարօտ ըլլալով այս գործը:

«Պոլիսի թերթեր», Օգ. 1929

XXIV

Ազգ. Հիւանդանոցի հիւծախտաւորներու մասին գրածներուս վերջին մասը. — Խօսակէն ու գիրէն յետոյ գործի կրճակ

ՆԵՐՈՒԹԻՒՆ

Ազգ. Հիւանդանոցի մէջ պատուարուած կամ ընդունելու եւ պատուարուելու կարօտ հիւանդ դասակարգին՝ Ֆիզիքական, նիւթական ու բարոյական վիճակը բարւոքելու նպատակով մեր ներկայացուցած գաղափարներն ու թելադրութիւնները կարելի է ամփոփել մէկ քանի տողերու մէջ:

Ա. — Անբուժելիներու յատուկ տաղաւարի մը շինութիւն:

Բ. — Եթէ նիւթական կամ այլ պատճառներով, այս շինութիւնը անկարելի է առ այժմ, նոյն նպատակին յատկացնել ներկայ շէնքերէն յարկաբաժին մը՝ որ անջատ ելք ու մուտքով, առանձին պաշտօնէութիւնով պէտք է ներկայանայ անկախ ու ինքնազուխ հաստատութիւն մը, Հիւանդանոցի միւս մասերուն հետ առանց որ եւ է յարաբերութիւն մշակելու:

Գ. — Խնամակայան մը՝ սկզբնական ու բուժելի շրջանի մէջ գտնուողներու, ինչպէս նաեւ կասկածելիներու եւ տրկարակազմներու՝ դեղ ու սնունդ տրամադրող:

Այս երեքն ալ կարելի է գործադրել եւ իրականացնել նիւթական համեստ միջոցներով, եւ այս համեստ զոհողութիւններու փոխարէն կարելի է քաղել այնպիսի անհատական գնահատելի արդիւնքներ ու ընկերային տեսակէտով այնպիսի առաւելութիւններ՝ որոնք չեն կրնար ստացուիլ անհամեմատօրէն բազմաձախ մսխումներով մարմին առնող տիպար սանաթօրիոններու օժանդակութեամբ:

Հիւծախտաւորներու մեկուսացումի մասին վերջին երկու խօսք եւս:

Երբ ընդհանուր առումով, հիւանդանոցներու մասնաւոր յարկաբաժիններու կամ տաղաւարներու մէջ հիւծախտաւորներու կղզիացումին կարելորութիւնը մատնանշելով՝ կրկին ու կրկին կը պնդենք, մեզմէ շատեր կը ծիծաղին ու անգործադրելի կը նկատեն այս գիտական միջոցը, այն իմաստով ու առարկութեամբ որ հազարաւոր հիւծախտաւորներէն մէկ քանի տասնեակներ մեկուսացնելով, հիւծախտը կարելի չէ սանձել, զսպել ու անոր տարածումը արգելիլ:

Ճիշտ է թէ բոլոր հիւծախտաւորները, ծանօթ թէ՛ անծանօթ, ախտորոշուած թէ՛ ո՛չ, ծածուկ, թաքուն կամ անբերելոյթ, եթէ պէտք ըլլար հաւաքել մասնաւոր հաստատութիւններու մէջ, Կ. Պոլսոյ կարելոր ու ընդարձակ մէկ թաղամասը պէտք էր տրամադրել իր բոլոր շէնքերով, իբր դարմանատուն: Այս պարագային ալ, դարձեալ չէինք կըրնար վստահ ըլլալ անխոհեմաբար թէ՛ մեր նպատակին ծառայած ենք ամբողջութեամբ ու մաթեմատիքական ճշդութիւնով:

Բայց այս կղզիացումը անպատճառ մասնաւոր սանաթօրիոնի մը կամ ընդունարաններու չի կարօտիր: Եթէ ամէն մարդ կամ հաւաքականութիւն՝ անհատական, ընտանեկան ու ընկերային առողջութեան պահպանումին ու պաշտպանումին համար անկեղծօրէն փափաքի նախանձախընդրութիւն ցոյց տալ, խիստ դիւրին միջոցներով ո՛ր եւ է հիւծախտաւոր կղզիացումի կ'ենթարկուի իր բնակարանին մէկ անկիւնը, առանձին սենեակի մը կամ խուցի մը մէջ: Այսպէս՝ առանց մեծ ծախսերու, առողջապահական ու նախազգուշական կարելորագոյն միջոցները յարգելով, հիւծախտաւորը թէ՛ կը խնամուի, թէ՛ կը դարմանուի, թէ՛ կը մեկուսացուի եւ թէ՛ այսպէսով տնեցիներուն եւ օտարներուն վարակումը արգելելով՝ պաշտպանուած կ'ըլլայ անոնց քաջառողջութիւնը:

Ուրեմն մեկուսացումի, բարեգործութեան սահմանուած հասարակաց հաստատութիւնները, ինչպէս եւ մեր Ազգ. Հիւանդանոցը պէտք է ընդունին այն հիւժախտաւորները՝ որոնք չեն լրացներ առտնին մեկուսացումի եղանակով դարմանուելու անհրաժեշտ պայմանները: Ինչ որ կը նշանակէ, մեր կարծիքով, թէ՛ պէտք չէ ընդունիլ մեր Հիւանդանոցէն ներս այն հիւանդները՝ որոնք իրենց տունին մէջ մասնաւոր, առանձին սենեակի մը մէջ կրնան խնամուել, ի պահանջել հարկին, հակակշռուել Աղքատախնամի մը կամ մօտակայ ծանօթ բժիշկի մը պարբերական ու պարտադրեալ այցելութիւնով, փոխանակ ամիսներով, երբեմն տարիներով աւելորդ բռն մը ըլլալու Ազգ. Հիւանդանոցի տկար ողնաշարին վրայ:

Որով Հիւանդանոց դիմողներէն, ընդունելու համար նախապատուութիւն պէտք է տալ միմիայն այն դասակարգին՝ որ մէկ սենեակի մէջ ընտանեօք կը բնակի, մեծ ու փոքր իրարու վրայ սեղմուած, եւ ուր մեկուսացումը հիմնովին անկարելի է:

Երկու խօսք ալ անոնց համար, որոնք երկար կը գրտնեն հիւժախտի մասին մեր գրածները:

Այսօր բոլոր բժիշկներս համակարծիք ենք յայտարարելու թէ՛ հիւժախտը բաղդատմամբ բոլոր հիւանդութիւններու, խիստ յանախապէս ախտ մըն է, որ կը հարուածէ նախապատուութեամբ եւ շարապատեհութեամբ մանկութիւնը, պատանեկութիւնն ու երիտասարդութիւնը:

Որքան ատեն հիւժախտը մեր մէջ կ'ապրի, մեր շուրջ կը սլքտայ եւ զոհեր կը խլէ, պէտք է անոր մասին խորհինք, անոր դէմ պաշտպանուելուն վրայ խօսինք, ինքնապաշտպանութեան զէնքերով դիմադրենք ու պայքարինք անոր դէմ:

Անոր մասին որքան գրենք, ո՛րքան պոռանք՝ քիչ է, որովհետեւ հիւժախտը միշտ կա՛մ մեր տունին, կա՛մ մեր դուռին ետեւ դարանակալ-կեցած, է կա՛մ մեր բնակարանին

մէջ մտած է եւ կամ մեր մարմինին մէկ կէտին վրայ կըծկուած տեղաւորուած է, անելու, բազմանալու եւ մեզ խեղդելու կազմ ու պատրաստ, սպասողական գիրքով:

Անտարբեր, կրաւորական, ճակատագրական համակերպութեամբ զլխիկոր, աչքերն ու ականջները խցել, պապսել ու զոհուելի չարաչար, անխելութիւն չէ, այլ կատարեալ տխմարութիւն: Մեր առաջին ու վերջին խրատն է ուրեմն յանձնարարել մանաւանդ մանկութեան, պատանեկութեան ու երիտասարդութեան, մարմինը զօրացնել ամէն կարելի միջոցներով: Պէտք է ուտել, դարձեալ ուտել, նորէն ուտել: Առողջապահիկ, առատ ու սննդարար կերութեամբ, բացօթեայ կենցաղավարութիւն՝ առաջին պայմաններն են բաջառողջութեան: Չրի օդ ու արեւ, յանախ ձրի ջուր, նաեւ ողջապահիկ սննդաբուծիւն, պարզ ու աժան՝ ընդդէմ անկերպարան, անկանոն, անճաշակ խանակերութեան եւ շատակերութեան: Ծնողներուն առաջին պարտականութիւնն է ասոնց գործադրութիւնը կէտ առ կէտ ու յարատեւօրէն:

Երկու խօսք՝ Հիւանդանոցի բարձունքէն բարեկամի մը կողմէ արձակուած՝ «Խօսքով եթէ փիլաւ կ'ըլլայ, ծովի չափ իւր ինձմէ» բացազանչութեան առիթով:

Առաջին՝ այդ կասկածը յայտնող մեր բարեկամը, բարեբախտաբար ըստնք, առանց ծովածաւալ իւղերու փոխադրութեան ձեռնարկելու, վտանգ ենք որ շաբաթը առնուազն երկու երեք անգամ փիլաւ կերած է Հիւանդանոցին մէջ, երբ հո՛ն կը խնամուէր: Եւ այդ փիլաւը կը պատրաստուի, որովհետեւ մենէ շատ առաջ, շատ կարեւոր ու կարող գրիչներ ու քսակներ մատնանշած են ծրագիրներով սննդարար ճաշկերութեան ու՛ փիլաւի առաւելութիւնները, նախ պէտք է «ծրագիր յղանալ», այո՛, գրիչը ձեռքին մէջ հաշուել ու կշռել իւղը, բրինձը, աղը, աժուխը եւ հուսկ ուրեմն փիլաւը եփել ու ճաշակել: Առանց ծրագիրի ո՛չ հիւանդանոց կ'ըլլայ, ո՛չ բժշկութիւն, ո՛չ դեղագործութիւն, ո՛չ խնամք, ո՛չ պաշտօնէութիւն, ո՛չ Հո-

գաբարձութիւն, ո՛ր փիլաւ եւ ոչ ալ հիւժախտաւորները դարմանելու համար մասնաւոր տաղաւար մը:

Պէտք է ուրեմն, ծրագիր պատրաստել, խնդիր մը, նիւթ մը ներկայացնել, ծեծել, որպէս զի բարեկեցիկը, ունեւորը գիտնայ, հասկնայ, համոզուի եւ ըստ այնմ որոշեալ նպատակի մը համար իր նուէրը յօժարակամ յանձնէ առատածեռութիւնով:

Այժմ որպէս զի խօսքէն ու գիրէն գործի անցնինք, Հիւանդանոցին մօտ հիմնուելիք ապագայ հիւժախտախնամ խնամակայանի մը մէջ գործածուելու նպատակով կը տրամադրեմ բոլորովին նոր մանրադիտակ մը, Բարիզի Բասդէօրեան հաստատութեան մէջ գործածուած մոտելով:

Նմանապէս փոքրիկ հանրօգուտ ձեռնարկ մը ընելու դիտումով կը նուիրեմ երկու շիշ, անունը Գ. գիրով սկսող, մետաղները փայլեցնելու համար պատրաստուած հեղուկէն Հիւանդանոցի տնօրէնութեան սենեակի դէմ յանդիման գտնուող դրան ետեւ գետեղուած գունակորոյս ծորակին պղնձամետաղային իսկական փայլ մը տալու նպատակով:

Կը նուիրեմ նաեւ կէս քաշ արջասպ վերոյիշեալ ծորակին յարակից մարմարեայ եւ քարուկիր գոգաւոր ու ծակաւոր ամենահարկաւոր մասերը, շարաթը գոնէ երկու անգամ մաքրելով ճերմկցնել տալու համար:

Ի վերեւ յիշուած մեր սկեպտիկ բարեկամը, շատ լաւ պիտի ընէր եթէ իր եռօտանիէն արծակած դիտողութիւնները, փիլաւէն առաջ վերոյիշեալ վայրերէն սկսելով արծակէր:

Հիւանդանոցը մեծ փոթորիկներ ու հզնաժամեր անցուցած է, եւ իր քննադատները սկիզբէն ի վեր անպակաս եղած են: Սակայն վստահ ենք որ այս վերջին ժամանակներու դժուարութիւններն ալ պիտի հարթուին բարեւէր, զթասիրտ եւ աստուածավախ անձերու լիաւատ նուիրատուութիւններով, մեր վերմակին երկարութեան համեմատութեամբ ծախսերը կրճատելով եւ ամենակարօտ արժանաւորները միայն պատսպարելով:

XXV

Քրտ. Լէոն Պերեարի բելադուսիւններն ու յանձնարարութիւնները Ազգ. Հիւանդանոցի Հոգաբարձուներուն

Երբ Ազգ. Հիւանդանոցի Պատ. Հոգաբարձութիւնը պաշտօնապէս որոշեց «Հիւանդանոցիս յարկերէն մէկ յարմարագոյն կողմը երկսեռ-թոքախտաւորներու յատուկ սանադորիումի մը վերածել»⁽¹⁾ եւ երբ ասոր տեղին ընտրութիւնը կատարելու համար «Հրաւէր ուղղեց Հիւանդանոցի բժշկական մարմինէն գատ նաեւ կարգ մը ծանօթ բժիշկներու», ի սկզբան մենք լման լուրջ նկատեցինք այս գրաւոր կոչը:

Հարկաւ, ըսինք, հրաւիրող Մարմինը ձեռնարկուած շինութեան անհրաժեշտ պահանջներուն զօհացում տալու սահմանուած բոլոր դրական պայմանները ապահոված է:

Ուրեմն միայն անորոշ վայրին որոշումը կը մնար, անմիջապէս գործի լծուելու համար:

Ժամանակին ու օրին, պատուաբեր հրաւէրի մը պատասխանելով, մեր տեսակէտը պարզեցինք եւ Հիւանդանոցիս ո՛ր եւ է մէկ մասը սանադորիումի վերածելու յարմարութիւն չունենալը վճռապէս յայտնեցինք տեղին:

1. Տե՛ս էջ՝ 70:

Միեւնոյն օրերուն, այս նիւթին շուրջ, մէկ կողմէ գի-
րով եւ թուանշանով սանադորիումի մը կառուցումը ո՛րքան
ծախսի կարօտ ըլլալը ցոյց տուինք եւ միւս կողմէ մեր
հեղինակաւոր բժիշկներուն կանթիքը ջանացինք շոշափել:

Մեր ստացած գրութիւններէն, ի միջի այլոց ստորեւ
կը ներկայացնենք հիւժախտագէտ ծանօթ ֆրանսացի
Բրոֆ. Լէօն Պերնարի պատասխանը եւ այս պատասխանին
ընկերացող գիտական անհրաժեշտ տեղեկութիւններն ու
ցուցմունքները:

Վստահ ենք որ մեծանուն մասնագէտին հաղորդագ-
րութիւնը իր օգտակար ու հրահանգիչ պարունակութիւ-
նով քաջ ուղեցոյց մը կրնայ հանդիսանալ դարմանատու-
ներու ծնունդ տալու փափաք յայտնող ժրաջան Հոգարար-
ծութիւններու ձեռքին մէջ:

Նիւթին առաւելապէս բժիշկական ու մասնագիտական
բնոյթը նկատի առնելով՝ նոյնութիւնով կը ներկայացնենք
ֆրանսերէն բնագիրին պատճէնը:

*
* *

MINISTÈRE DU TRAVAIL

de l'Hygiène, de l'Assistance
& de la Prévoyance Sociales

OFFICE NATIONAL
d'HYGIÈNE SOCIALE

26, Boulevard de Vaugirard

PARIS (XVe)

Téléph: Invalides 28 - 54

Séguir { 48-21
48-22

(Pièces jointes)

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

Paris, le 14 Octobre 1927

Monsieur et Honoré Confrère,

*Le Professeur LÉON BERNARD de re-
tour de vacances ainsi que d'un long voyage
de mission dans le centre de l'Europe, me
charge de répondre à votre lettre et de vous
adresser les renseignements que vous avez
bien voulu lui demander.*

*Il me prie également de vous présenter
ses excuses pour le retard bien involontaire qu'il
a été obligé d'apporter dans la réponse à votre
demande.*

*Veuillez agréer, Monsieur et Honoré
Confrère, l'expression de ma considération très
distinguée.*

Dr. Mazères

Monsieur le Dr. A. MEZBOURIAN

337, Grande Rue de Péra

Constantinople

Turquie

*
**

Référence Bibliographique

Lang (M.) Contribution au problème de l'hôpital pour tuberculeux.— (Zeitschrift für das gesamte Krankenhauswesen, t. XXII, f. 9, 1926, p. 260—69)

A l'aide de plans et de schémas, l'auteur donne la description des hôpitaux pour tuberculeux. Il attire l'attention sur le fait que, si certaines installations nécessaires au bon fonctionnement d'un hôpital ordinaire sont superflues, d'autres, par contre, doivent être ajoutées dans le but de satisfaire les besoins spéciaux de la lutte anti-tuberculeuse. Au point de vue de l'aération, de la tranquillité à assurer aux malades, etc... Une série de mesures demande l'avis de techniciens, guidés par les phthisiologues. Il est à retenir que, pour une utilisation rationnelle de l'hôpital, il faut envisager une hospitalisation d'environ 400 tuberculeux comme minimum.

(Revue de Phthisiologie—Juillet-Août 1927)

*
**

Extrait

De la note sur les constructions hospitalières, éditée par le Ministère Français de l'Hygiène

Services des tuberculeux

L'isolement des tuberculeux sera réalisé, suivant l'importance des établissements, par la construction d'un pavillon spécial ou l'aménagement d'un service entièrement séparé des autres.

Les locaux seront exposés le plus possible au midi et largement aérés; les salles communes ne contiendront qu'un petit nombre de lits (4 à 6; 10 au maximum), séparés par des cloisons vitrées formant boxes de 1 m. 75 à 2 m. de hauteur. Il y aura des chambres à 1 et 2 lits, disposition qui permet de séparer les personnes atteintes à des degrés différents, tout en évitant d'affecter d'une façon permanente certaines pièces aux plus gravement malades. Ces locaux seront aisément et complètement désinfectables.

A proximité du service, seront aménagées des terrasses abritées ou des galeries pour la cure d'air et de repos.

L'installation de ces galeries ne devra pas avoir pour effet restreindre l'éclairage et l'aération des salles.

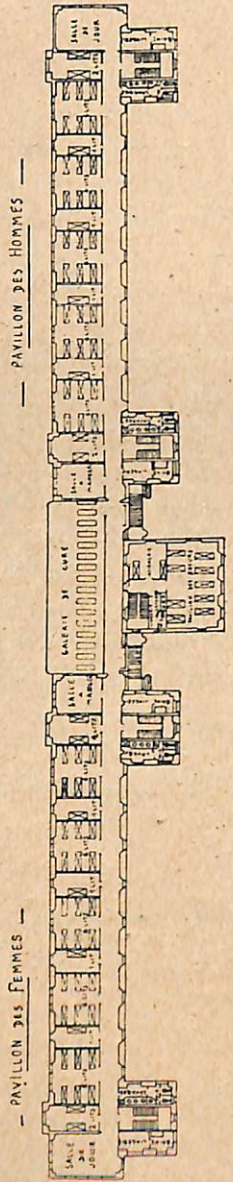
Les annexes seront les mêmes que pour les services de médecine; il y a lieu d'insister toutefois sur l'importance des réfectoires et locaux de jour, ainsi que du laboratoire où se fera l'examen bactériologique des expectorations.

Le service des hommes sera entièrement distinct de celui des femmes, sauf en ce qui concerne certaines annexes.

Des cours ou lieux de promenades distincts seront affectés aux tuberculeux.

*
**

L'Hospitalisation des Tuberculeux
Hopital-Sanatorium Villemin (Comm. adm. des Hospices de Nancy, France).

PLAN GENERAL DE L'ETABLISSEMENT

1:1000

Տիպար Սանատորիոսի մը յատկագիծը

XXVI

Ինչպէս Սանատորիոսէ Տաղաւար եւ Տաղաւարէն ալ
Կինեռուն Յարկարաժիներ

Ինչպէս նախապէս տեսանք, 1927ին Շտի Գուլչի Ազգ. Հիւանդանոցի մէջ հիւժախտաւորներու յատուկ սանատորիոս մը հաստատելու գաղափարը յղացուեցաւ եւ գործնական գետինի վրայ փափաք յայտնուեցաւ քայլեր առնել այս ուղղութիւնով: Սակայն երբ առաջին քայլերէն իսկ ցոյց տրուեցան այս ծրագիրին դէմ ցցուած խոչընդոտները, Հոգաբարձութիւնը անմիջապէս նահանջեց եւ հեռատես հկունութիւնով մը, 1929ին առաջ քշեց Տաղաւարի մը շինութեան կարեւորութիւնն ու անհրաժեշտութիւնը:

Գծրախտաբար այդ թուականէն ի վեր տաղաւարի մը ետեւ դիրք բռնած էինք սպասողական:

Երկրորդ նահանջ 1931ի վերջերք, Այժմ տաղաւարի գաղափարն ալ լքուած, վերջնականապէս որոշուած է բարեկարգել թոքային հիւժախտաւոր կիներու սրահները:

Երբ աշխարհիս ամենայնոքին անկիւններն անգամ ջանք կը թափեն քաղաքակրթական լաւագոյն պտուղները քաղելու նպատակով, անտարակոյս ցանկալի էր որ մենք եւս հիզ մը թափէինք, առողջապահական կենսական մարզին մէջ, յետամնացներու շարքէն քիչ մը հեռանալով:

Մեր փափաքածը սանատորիոս մը չէ անշուշտ, քանի որ մեր հասողութենէն ու կարողութենէն շատ վեր է այդպիսի վայելք մը բնծայել մեր խեղճուկ հիւժախտաւորներուն: Մեր կարծիքով, անբուժելիներու, այսինքն խիստ առաջացածներու յատկացուելու նպատակով ներկայ յարկը պահելով, ինչ ինչ նպատակայարմար փոփոխութիւններով,

հիւժախտաւորներու առանձին տուն մը պէտք է հիմնենք, դարմանի կարօտ եւ բուժումի յոյս ներշնչող հիւանդներու յատուկ, Այո՛, Հիւժախտաւորներու Տուն մը, Ազգին Տունին առընթեր ու բոլորովին անջատ, որուն մէկ նմոյշը ներկայացուցինք նախորդ էջերու մէջ:

Ներկայիս Ազգ. Հիւանդանոցը օժտուած է, իր պաշտօնին ու պարտականութեան գիտակից, բժշկական լաւ Մարմինով մը: Ռէժոնդկենեան գոհացուցիչ ու աստիճանաբար բարելաւումի հակամէտ կազմած մը կը գործէ փորձ ու ժիր մասնագէտի մը մատներուն տակ:

Մանրադէտ կարող մասնագէտ մըն ալ ունինք: Հիւժախտադարմանումի լաւագոյն մեթոտները կը գործադրուին խղճմտօրէն, յաճախ աննպաստ պայմաններէ շրջապատուած:

Սակայն հեղինակաւոր բժշկապետներու կարծիքով, ամենագլու դարմանումներէ գեր ի վեր պէտք է դասել հիւանդներու բնակարանի եւ զուտ առողջապահական պահանջներու հարցը:

Որով կրնանք հետեցնել թէ՛ բժշկութենէ բարւոք արդիւնաբերութիւն մը ակնկալելու համար, մասնաւորաբար հիւժախտի պարագային, պէտք է անոր տրամադրենք մաքուր — մաքուր բառին գիտական ու առտնին ամբողջական առումով — սրահներ կամ սենեակներ, արեւոտ դերասներ, առատ անուղ, եւ այլն:

Կ'ընդունինք որ ժամանակները խոր դժնդակ են եւ դրամը հազուադէպ է անհատական քսակներու մէջ:

Պէտք է խոստովանինք նաեւ որ հիւանդանոց մը մասակարարել դժուարագոյն աշխատանք մըն է ներկայիս:

Երբեք չենք խորհիր կորովագուրկ որակել մեր Հոգաբարձուները, երբ չեն յաջողած մարմին տալ իրենց առաջադրած սանադորիովին կամ տաղաւարին:

Տոյց տալու համար թէ՛ անոնք ո՛րքան դժուարին պայմաններու տակ յանձն առած են կիներու յարկաբաժինին:

մաքրագործումը, ստորեւ կը ներկայացնենք գաղափարէն պահանջք, պահանջքէն ալ գործադրում առաջնորդող փշոտ ճանապարհին դժուարութիւնները:

Օրաթերթերու մէջ հրատարակուող այդ հակիրճ ու յուզիչ պաշտօնական հաղորդագրութիւնները խտացնող տողերուն մէջէն կը նշմարուին Ազգ. Հիւանդանոցն ու բարեգործական հաստատութիւնները մատակարարող ազգայիններու մեծամասնութեան մշտատեւ անձնուիրութեանց ընկերացող խաչակրութիւնն ու նահատակումը, այո՛, չենք չափազանցեր:

Մինչ այս մինչ այն, Ազգ. Հիւանդանոցի անտէրունչ պատասպարեանները եւ մասնաւորաբար հիւժախտաւորները, մեծ ու փոքր քսակներու մոգական ուժին ապա ինձ՝ լաւագոյն օրերու յոյսով կ'օրօրին:

* *

Ազգ. Հիւանդանոցի Հոգաբարձութեան անդամները ճարտարապետական քննութենէ մը անցընել տուին թոքախտաւորներու կանանց յարկաբաժինը, որու երկու մեծ սրահները եւ հտեւի կողմի 7—8 անկողիննոց փոքր սենեակը բոլորովին արդիական ձեւով մը պիտի նորոգուին, 10 հազար ոսկիի չափ ծախքով մը: Սրահներուն եւ սենեակին հին տախտակամածները ամբողջովին քակուելով յատկը պէթոն առմէ պիտի շինուի եւ վրան չիմի պիտի գետեղուի: Սենեակներուն եզերքներն ալ սպիտակ չիմիէ պիտի զարդարուին եւ առաջին սրահին առջեւը գտնուող դեռասն ալ արդիական եւ նպատակայարմար ձեւով մը պիտի վերաշինուի, միւս յարակից մասերուն հետ, առողջապահական եւ գիտական մաքրութեան բոլոր պայմանները նրկատի առնուելով: Որոշուած է անմիջապէս ձեռնարկել շինութեան, որուն համար ըլլալիք 10000 ոսկիի չափ ծախքին վեց հազարը Հոգաբարձութիւնը իր միջոցներով եւ կատարե-

վեր կարգ մը դիմումներով պիտի հոգայ, իսկ մնացեալ չորս հազարն ալ վերջէն պիտի վճարուի: Այր թորախտաւորներու յարկաբաժինին ալ արդիական ձեւով մը վերաշինութիւնը ձգուած է աւելի վերջի:

Ամերիկայի Պոլսահայոց Միութիւնը ասկէ առաջ փափաք յայտնած ըլլալով որ իր անուամբ եւ ծախքով մաս մը թորախտաւորներ պահուին Հիւանդանոցի մէջ, Հոգաբարձութիւնը մտադիր է 7—8 անկողիննոց այս փոքր սենեակը յատկացնել այս նպատակին, գոհացում տալու համար Պոլսահայ Միութեան, որ ամէն կերպով կ'աշխատի օգտակար հանդիսանալ բարեսիրական այս Հաստատութեան: (14 Հոկտ. 1931):

*
**

Ազգ. Հիւանդանոցի հիմնովին նորոգելիք եւ բարեփոխուելիք թորախտաւորներու յարկաբաժինին մէջ յատուկ բաժանումներով պիտի անջատուին թորախտի զանազան աստիճաններու մէջ գտնուողները: (15 Հոկտ. 1931):

*
**

Ազգ. Հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւնը նախընթաց օր նիստ գումարելով՝ զբաղեցաւ նաեւ կանանց թորախտաւորներու յարկաբաժինին վերանորոգութեան խնդրով, ժողովը հաւանութիւն յայտնեց իր պատուիրակութեան կարգադրութեանց, Հինգ-եօթը հազար ոսկիի գոհողութենէ մը աւելի պիտի չկրնայ ընել Հոգաբարձութիւնը, որով այս անգամ կանանց յարկաբաժինին բարենորոգութիւնը միայն պիտի կատարուի, Հոգաբարձութիւնը որոշեց Հիւանդանոցի բժշկական մարմինին կարծիքը ստանալ թէ ո՞ր յարկաբաժինը յարմար կը տեսնեն թորախտաւորներուն համար, Հոգաբարձութիւնը այս երեկոյ բացառիկ նիստ ունի: (20 Հոկտ. 1931):

*
**

Ինչպէս գրած էինք, Ազգ. Հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւնը որոշած է կանանց թորախտաւորներու յարկաբաժինը նորոգել գիտական պայմաններուն յարմարցնելու համար: Այս առթիւ ճարտարագետներու պատրաստած յատկագիծը եւ ծախքերու նախահաշիւը որոշուեցաւ զրկել Տնտեսական Խորհուրդին եւ անկէ զալիք պատասխանէն վերջ պիտի ձեռնարկուի շինութեան: (18 Նոյ. 1931):

*
**

Ինչպէս գրած էինք, Ազգ. Հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւնը որոշած է կանանց թորախտաւորներու յարկաբաժինը նորոգել գիտական պայմաններուն յարմարցնելու համար: Այս առթիւ ճարտարագետներու պատրաստած յատկագիծը եւ ծախքերու նախահաշիւը որոշուեցաւ զրկել Տնտես. Խորհուրդին եւ անկէ զալիք պատասխանէն վերջ պիտի ձեռնարկուի շինութեան: (18 Նոյ. 1931):

*
**

Տնտես. Խորհուրդը իր ճարտարագետ անդամ Տիար Հրանտ Գարեօյանի յանձնեց Ազգ. Հիւանդանոցի կանանց թորախտաւորներու յարկաբաժին վերաշինութեան յատկագիծին եւ 6200 ոսկիի ծախսը նախահաշիւին բրննութիւնը: (21 Նոյ. 1931):

*
**

Կը լսենք թէ անժամբար յետաձգուած է Ազգ. Հիւանդանոցի թորախտաւորներու կանանց յարկաբաժին հիմնական նորոգութեան ծրագիրը, 6-7000 ոսկիի անհրաժեշտ գումարը գտնելու դժուարութեան պատճառաւ: (30 Նոյ. 1931):

* *

Յետածգուած է Ազգ. Հիւանդանոցի կանանց թոքախտաւորներու յարկաբաժինին շինութիւնը դրամական պատճառներով, քանի որ անհրաժեշտ է ունենալ նախ 6-7 հազար ոսկի: (30 Նոյ. 1931):

* *

Քաղաք. Ժողովը հարկ դատած է հարցնել Հիւանդանոցի Հոգաբարձութեան թէ ի՞նչ միջոցով պիտի հայթայթուի կանանց թոքախտաւորներու յարկաբաժինին շինութեան ծախքը որ 6000 ոսկի գնահատուած է եւ որուն կէսը միայն պատրաստ է: (4 Յունվ. 1932):

* *

Քաղաք. Ժողովը ինչպէս գրած էինք, արտօնեց Ազգ. Հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւնը, նորոգելու կանանց թոքախտաւորներու յարկաբաժինը, հաստատելով Տնտես. Խորհուրդին տեղեկագիրը եւ քննելով ներկայացուած ճարտարապետական տեղեկագիրն ու յատկագիծը, Միայն թէ Վարչութիւնը հարկ տեսած է հարցնել Հոգաբարձութեան թէ ի՞նչ միջոցով պիտի հայթայթուի շինութեան ծախքը որ 6000 ոսկի գնահատուած է, քանի որ 3000 ոսկին միայն պատրաստ է, Համբարձման տօնին առթիւ գոյացած եւ որ կը մնայ անձեռնմխելի: (4 Յունվ. 1932):

* *

Ազգ. Հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւնը խնդրած էր Ամերիկայի Պոլսահայ Միութենէն որ բարի ըլլայ ստանձնել թոքախտաւորներու յարկաբաժինին նորոգութեան ու արդիական վիճակի վերածման ծախքը, 6000 ոսկի: Միութիւնը բարեացակամ պատասխան տուած ու փափաքած

էր տեսնել յաասակագիծը եւ ճարտարապետական տեղեկագիրը: Հոգաբարձութիւնը որոշեց իսկոյն զրկել: Որոշուած է Միութեան նուիրատուութեամբ սոյն վերանորոգութիւնը կատարուած ըլլալուն յիշատակարան մը զետեղել նոյն յարկաբաժինին վրայ: (18 Յունվ. 1932):

* *

Ազգային Հիւանդանոցի թոքախտաւորներու բաժինին շինութիւնը պիտի սկսի ճիշտ Մարտ 1ին եւ պիտի տեւէ մէկ ամիս: Այժմէն գնուած են պէտք եղած նախանիւթերը: (8 Փետր. 1932):

* *

Ազգ. Հիւանդանոցի երեք Հոգաբարձուները երէկ Հիւանդանոցին մէջ ճշդած են կանանց թոքախտաւորներու յարկաբաժինին վերաշինուելիք մասերը: Նիւթերը պիտի զրկուին հետզհետէ եւ այս օրերս պիտի ձեռնարկուի նորոգութեան: (17 Փետր. 1932):

XXVII

ՌՐԲԱՆ ԻՐԺԱԽՍՏԱՆՈՐ ՈՒՆԻՔԸ

Հիւժախտի դէմ պայքարող Ընկերակցութեան Վարչ. Ժողովը առջի օր նիստի գումարեց եւ ճշդեց իր ծրագիրը: Ընկերութիւնը գրքոյկներ պիտի հրատարակէ եւ ատենաստիճաններ պիտի կազմակերպէ: Պիտի խնդրուի նաեւ մամուլէն որպէս զի հիւժախտի պայքարին ի նպաստ յօրուածներ հրատարակէ:

Պոլիսի քերքեր (Հոկտ. 1927)

Քաղաքակրթութեան մասամբ ոսկեհամուկ եւ մասամբ պատառատուն փէշերուն կը հետեւի միշտ հիւժախտը աստանդական:

Աշխարհաւեր Ընդհանուր Պատերազմէն ետք նիւթականու Ֆիզիքական սպառումներու այս տխուր ժամանակաշրջանին, հիւժախտի յարածուն գոհերուն եւ ասոնց պարզած վրդովիչ համեմատութիւններուն հանդէպ, գիտական աշխարհը կառավարութեանց ու մարդասիրական միութեանց օժանդակութիւնով անդադար կը հնչեցնէ ահագանգր: Կանոնաւոր ու մեթոտիկ պայքարը իր նետերը սկսած է արդէն արծակել ահռելի վիշապին դէմ:

Կազմակերպուած ինքնապաշտպանութիւն, ահա՛ կարգախօսը բժշկութեան ձեռնհաս ու մասնագէտ իշխաններուն:

Պաշտպանել քաջառողջները, բայց նաեւ զօրացնել ու հեռացնել վարակումի ենթակայ մատղաշ էակները, վերջապէս դարմանել ու խնամել վարակուողները:

Այս ուղղութիւնով մղուած պայքարը լաւ արդիւնքներ տուած է ցարդ:

Իւրաքանչիւր անհատի վրայ կը ծանրանայ նաեւ պարտականութիւն մը, սրբագան պարտականութիւն մը...:

Ո՞վ չէ ունեցած հիւժախտաւոր մը իր մօտ, իր ամենախրեւի շրջանակին մէջ:

Այսօր բժիշկներու խնամած հարիւր հիւանդներէ՝ կէսէն աւելին վարակուածներ են, աւելի կամ նուազ աստիճանով, մանաւանդ բազմամարդ քաղաքներու մէջ:

Մատնանշուած կազմակերպեալ նախազգուշական պարտականութեանց կիրարկումին ընթացքին, պարտաւոր ենք նմանապէս դասուորել, կշռել, չափել ու չափչափել թշնամիին զանգուածը, հասողութիւնն ու թուական ուժը:

Ամէն երկիր ո՞րքան հիւժախտաւոր ունի:

Վիճակագրութիւնը այս մասին մեզ կրնան լուսաբանել: Իրաւ է թէ՛ ուրքան ատեն որ հիւժախտի պարտաւորիչ յատնութիւնն ու յայտարարութիւնը օրէնքի կարգ չէ անցած, հրատարակուած բոլոր ցանկերն ու թուանշանները կը մնան անկատար ու անբաւարար: Այո՛, ճիշտ է թէ վիճակագրութիւնները միշտ իրականութիւնը ցոյց չեն տար յստակօրէն եւ բոլոր վիճակագրական ուսումնասիրութիւնները կէտ առ կէտ իրարու չեն համապատասխաներ, բայց եւ այնպէս անոնք իրականութեան մասին օգտակար գաղափարներ կը մատնանշեն ու հրահանգիչ թելադրութիւններ կ'ստեղծեն:

Ֆրանսական Քննիչ Յանձնաժողովներու տեղեկատուութեանց համաձայն, Ընդհ. Պատերազմի յաջորդող վերջին տարիներու միջոցին, եւրոպական երկրամասին վրայ, հիւժախտը կ'սպաննէ ամէն տարի մէկուկէս միլիոն հոգի: Միայն Ֆրանսա կը կորսնցնէ տարին 150,000 հպատակ, ըստ ռմանց 175,000 հոգի:

Հիւժախտի դէմ պայքարող կազմակերպութեանց ժողովրդագրական տեղեկագիրները ցոյց կու տան թէ Ֆրանսան կը կորսնցնէ 10,000 հոգիէ 15.8 համեմատութիւնով, իսկ Անգլիան՝ 10.3 միշտ 10,000էն: Ուրեմն Ֆրանսան Անգլ-

լիայի հետ բաղդատելով, մէկ երրորդ անգամ աւելի կորուստ ունի հիւժախտէ։

Ուրբանիայի վիճակագրութիւններուն համաձայն, 1923ին տասը հազար հոգիէ 21—22 անձեր մեռած են հիւժախտէ։ 1926ին այս մահացութիւնը եղած է 16—17։ Վերջին տարիներու ընթացքին տարափոխիկ հիւանդութիւններէ մեռնողներու կէսէն աւելին հիւժախտաւորներ եղած են։ Իսկ ընդհանուր մահացութեան հարիւրին տասը հիւժախտի զոհեր կը նկատուին։

Մենք ս'ըբան հիւժախտաւոր ունինք։

1911ին Տօրթ. Ն. Տաղաւարեանի հրատարակած Թուրքիոյ նրեֆ մեծ հիւանդութիւնները գրքոյկին մէջ կը կարգանք. «Առողջապահական Վարչութիւնը չկրցաւ ինձ պահանջուած թիւերն ու ցուցակները տալ, ուստի ինձ կը պակսին հաստատուն տարրեր, կորստեան քանակը գատելու համար։ Ասկէ անկէ առնուած հատակոտոր տեղեկութիւններով կը հաշուեմ տարեկան քանի մը հարիւր հազարի, զուցէ կէս միլիոն անձի կորուստ այս անագորոյն հիւանդութեան երեսէն, յորմէ կրնայինք զերծ ըլլալ, եթէ Առողջ. Վարչութիւնը, մարդասիրական ընկերութիւնները եւ կառավարութիւնը հոգածու գտնուէին ժողովրդեան խոնարհագոյն դասին համար»։

Կը կարծենք թէ՛ վերոյիշեալ կէս միլիոն մահացութիւնը շատ հաւանականաբար ճշմարտութեան չի համապատասխաներ եւ թերեւս յոռետես ակնոցով մը արծանագրուած է ժամանակին։

14 Յուլիս 1926ին «Ազգամ» կը գրէր. «Մեր միջավայրին մէջ Առողջապահական Տնօրէնութեան պատրաստած վիճակագրութեանց համաձայն՝ հիւժախտի դէպքերը կ'աւելնան Պոլիսի մէջ։ Այս սոսկալի հիւանդութիւնը ամէնէն աւելի ճարակած է Ֆաթիհի, Թօփանէի, Բերայի թաղամասերը։ Կ'աշխատուի թորախտաւորներու համար երկրորդ դարմանատուն մը եւս բանալ, Հիւժախտի դէմ

Պայքարող Մարմինը թէեւ ամէն ջանք կը թափէ, բայց դրամի եւ այլ զանազան միջոցներու չբոյութեան պատճառով, դժուարութիւն կը կրէ եւ չի կրնար հիմնական քայլեր առնել»։

1927 Փետրվարին Պոլիսի թերթերու հրատարակութեանց յայտարարութիւնով ամբողջ Թուրքիայի մէջ մէկ տարուան շրջանին հիւժախտէ մեռնողներու թուագումարը եղած է 30,952։ Թէ՛ հիւժախտի դէմ Պայքարող Մարմինը որոշած է մեծ համաժողով մը գումարել, թէ՛ այս տարի գարունին, Կղզիներու մէջ՝ չորս, Մօտա՝ երկու, Եշլիքէօյ՝ մէկ, ամէնքը եօթը սանադորիոմներ պիտի հաստատուին։ Սանադորիոմներէն երկուքին մէջ դարմանումը ձրի պիտի ըլլայ։ Դժբախտաբար նիւթական արգելիչ պատճառներու բերումով, առ այժմ կարելի չեղաւ վերոյիշեալ ծրագիրը իրականացնել։

Առողջապահական Վարչութեան, Հիւժախտի դէմ Պայքարող Միութեան, Թէվֆիք Ազիմ փաշայի, Սէրվէթ Գեամիլ պէյի յայտարարութեանց համաձայն, Պոլիսի մէջ 20,000 հիւժախտաւորներ կը գտնուին, որոնցմէ ամէն տարի կը մեռնին 5—6000 անձեր։ Ամբողջ Թուրքիայի մէջ 300,000 հիւժախտաւորներ կան եւ տարին ասոնցմէ երկուքը կը կորսնցնէ 40,000 հոգի։

Եթէ այս թուանշաններուն վրայ հիմնուելով վիճակագրական ցուցակ մը պատրաստել պէտք ըլլար, վերջին մարդահամարի համաձայն Թուրքիայի 14 միլիոն բնակչութենէն միամեայ հիւժախտին կորուստը եղած է, միշտ տասը հազարի վրայ հաշուելով՝ 28,5։ Ինչ որ երոպական երկիրներու վիճակագրութիւններու ցոյց տուած համեմատութեանց հետ բաղդատելով՝ գերազանց պիտի նկատենք։

Ուրեմն միշտ ցոյց տրուած թուահատուցութեանց հետեւողութիւնով, տասը հազարէն 214 անձեր հիւժախտէ վարակուածներ են։

Եթէ 100,000 հաշուենք թրքահայերու ամբողջութիւնը,

վերոյիշեալ համեմատութեանց միշտ հետեւելով, 2143 Հայեր հիւժախտէ վարակուած վիճակի մը մէջ կը մնան եւ մէկ տարուան ընթացքին՝ 285 Հայ թրքահպատակ հայրենակիցներ կը մեռնին հիւժախտէ:

Միւս կողմէ, ըստ ֆրանսացի բժիշկ Էօժէն Բրա-Յորթի, Եւրոպայի մէջ կը բնակին 200,000 Հայեր: Եւրոպական տէրութեանց 10,000ի վրայ հաշուուած միջին մահացութիւնը՝ 18.72 եթէ նկատողութեան առնենք, Եւրոպահայերը ամէն տարի հիւժախտէ կը կորսնցնեն մօտաւորապէս 375 անձեր:

Թրքահայերու եւ Եւրոպահայերու ընդհանուր կորուստը կ'ըլլայ այս հաշիւով 660: Ուրեմն միայն Թուրքիայի եւ Եւրոպայի մէջ Հայերու նման փոքրաթիւ ժողովուրդ մը ամէն տարի հիւժախտէ կը կորսնցնէ 660 հոգի:

Այս պերճախօս թուանշաններուն վրայ խորհիլը ո՛չ միայն կտրելու է, այլ յոյժ կենսական անհրաժեշտութիւն մըն է: Հիւժախտը ո՛չ ազգութիւն եւ ոչ ալ կրօնք կը զանազանէ, ամէնուն վրայ կը յարձակի անխտրականօրէն: Ամէնքս թէ՛ անհատապէս եւ թէ՛ խմբովին, համագործակցական ըլլոր կարելի միջոցներով պէտք է որ հոգածու ըլլանք, որպէս զի այս թշուառական ախտին վարակումի եւ փոխանցումի պայմաններն ու ազդակները զոնէ մասամբ նուազեցնենք:

Այս կերպով միայն հիւժախտի զոհերուն վրդովիչ համեմատութիւնը կրնայ կտորակուիլ: Բան մը որ արդիական գիտական ու առողջապահական միջոցներով կարելիութիւն մըն է:

Հիւժախտը բացառաբար ժառանգական, իսկ գրեթէ միւս փոխանցիկ ու ստացական հիւանդութիւն մըն է.— Սակայն հիւժախտի ժառանգականութեան հարցը վերջնականօրէն լուծուած չէ

Ո՛ւր որ ազրինք, ո՛ւր որ երթանք եւ ո՛ւր որ փախչինք՝ հիւժախտը մեզ կը հալածէ: Բժիշկներն ալ իրենց կարգին հիւժախտաւորութիւնը կը հալածեն:

Մեզմէ շատեր, իրենց անխնամ, թոյլ ու անհեռատես ընթացքով հիւժախտը իրենց մօտ կը հրաւիրեն: Այս շարունակական հալածանքին ու անհոգութեան կը յաջորդեն հարիւր հազարաւոր զոհեր, ամէն տարի:

Վերջին տարեշրջաններու վիճակագրութիւնները ցոյց կու տան թէ՛ քաղաքակրթուած եւ կէս-քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ, հինգ մահերէն մէկը հիւժախտի հետեւանք է: Ֆրանսայի մէջ յետ պատերազմեան շրջանին, 1918—1926ին, մօտաւորապէս մէկուկէս միլիոն ֆրանսացիներ հիւժախտէ մեռած են:

Ինչ որ պատահած է ի Ֆրանսա, այն չափով եւ նոյն համեմատութիւնով, եթէ ոչ աւելի, բազմաթիւ երկիրներու մէջ եւ մեր մէջ ալ հիւժախտը զոհեր կը խլէ ամէն օր: Քաջայայտ ենք որ հիւժախտը, մօտ ապագայի մը մէջ, պիտի նուազի եւ պիտի անհետանայ, ինչպէս զսպումած են, բժշկագիտական միջոցներով՝ բժաւոր տենդը, փտախտը, ժաւախտը, քոլերան, ծաղկախտը, եւ այլն, լաւ սպասարկուած երկիրներու մէջ: Մինչ այդ՝ հիւժախտը, հակառակ ձեռք առնուած նախազգուշական ու դարմանաբանական զօրաւոր ու յարատեւ միջոցներու, իր աւերները պիտի սփռէ ընդարձակ սահմաններու մէջ:

Մինչեւ 1865 թուականները, հիւժախտը նկատուած էր զուտ ժառանգական ախտաւորութիւն մը, գրեթէ անխուսափելի, որուն ճնշումին պէտք էր համակերպիլ անտրտունջ՝ ստոյիկեան համբերատարութիւնով⁽¹⁾:

1. Léon Bernard. — Tuberculose et Héritité. Conférence faite au Val-do-Grâce, le 14 Février 1928.

Վիլմեն առաջին անգամ, Ֆրանս. Բժշկական Ակադեմիայի բնմէն (1) ցոյց տուաւ անհերքելի փաստերով հիւժախտի միութիւնն ու փոխանցկութիւնը, պասիլին Բոխի կողմէ ծանօթացումէն(2) շատ առաջ(3), միեւնոյն ժամանակ դասաւորեց հիւժախտաւորութիւնը պատուաստումով փոխանակելի հիւանդութիւններու շարքին:

Նախ քան այդ թուականը, հիւժախտը ժառանգականորէն հօրմէն ու մօրմէն զաւակին փոխադրուող ախտ մըն էր: 1865էն վերջ, Վիլմենի հետ, հիւժախտը յետ ծննդեան հիւրընկալուած ստացուածք մը հանդիսացաւ: Այս հայեցողութիւնը, օր ըստ օրէ հաստատուն հիմերու վրայ ընդարձակուած դասական ու պաշտօնական վաւերաթուղթերով նուիրագործուեցաւ եւ այս պատճառով վերջին տարիներու ընթացքին մասնաւոր քարոզութիւնով, հիւժախտաւոր մայրերու նորածինները սկսան հեռացուիլ առաջին օրէն, ընտանեկան վարակումէ զերծ կացուցանելու նպատակով:

Նոյնամիտ վիճակագրութիւններ, անցեալի փորձառութիւններէ քաղուած, ցոյց տուին թէ՛ հիւժախտաւոր ծնողներու ընդ խնամուող երախաներու մահացութիւնը հարիւրին 25 - 30 եւ ըստ ոմանց մինչեւ 70—80 համեմատութեան շուրջ կը տատանի: Մինչդեռ ծննդեան թուականէն հիւժախտակիր մօրմէ հեռու, բաժնուած ծծկաններու հագիւ հարիւրին մէկ կամ երկուքը հիւժախտէ կը վարակուին եւ ա՛յս մասնաւորաբար առողջապահական տեսակէտով լաւ կազմակերպուած կեդրոններու մէջ, խընդիրը այս տուեալներով, մարտուած եւ վերջնականապէս դասաւորուած էր, երբ՝ վերջերս նորագոյն յայտնութիւններ եկան մասամբ յեղաշրջել անգամ մըն ալ ընդունուած կարգն ու սարքը:

1. 5 Դեկտեմբեր 1865.
2. Բժիշկ Ռուպեր Բոխ հիւժախտի մանրէն գտաւ 24 Մարտ 1882ին: Այս տարի — 24 Մարտ 1932— կը տօնուի այդ գիւտին յիսնամեակը:
3. A. Calmette. Le cinquantième anniversaire de la découverte du bacille tuberculeux. La Presse Médicale, 9 Mars 1932.

Այսպէս գիտուններէ ոմանք եկան յայտարարել թէ՛ հիւժախտի մանրէն մօրմէն իր զաւակին կրնայ անցնիլ, յղութեան շրջանին՝ արգանդային կեանքի տեսողութեան միջոցին: Այսինքն հիւժախտաւոր մօր մը զաւակը, նախ քան ծնունդը վարակուելով՝ հիւժախտաւոր աշխարհ կրնայ գալ: Այս գիտունները չեն պնդեր բացարձակօրէն թէ՛ ամէն հիւժախտաւոր մայր իր պտուղը կը թունաւորէ կամ կը վարակէ, Բոխի պասիլը ներթափուցուածնոր, այլ՝ կը յայտարարեն թէ՛ հիւժախտի մանրէն իր սովորական ու ծանօթ ծնէն ու կաղապարէն գատ, կերպարանափոխուած, ձեւափոխուած երեւոյթ մը կ'ստանայ երբեմն՝ մաղանցիկ (filtrant), անտեսանելի եւ խիստ նրբածե(1): Այս վերջին ցեղային տարբեր կազմով կը համարողէ մօրը արիւնէն դէպի սաղմընկեր եւ անկէ դէպի սաղմը — փառանցիկ կամ փառանցական (transplacentaire) կերպով — եւ այս եղանակով մայրը կը հիւժախտաւորէ իր զաւակը յղութեան մէջ: Բայց երկար փորձարկութիւններէ եւ դիտողութիւններէ ետք, յայտնի եղած է այժմ, բարեբախտաբար, թէ՛ այս չարաշուք փոխանցումը բացառութիւն մըն է իրականին մէջ: Բայց գիտութիւնը իր վերջին վճիռը չէ արձակած դեռ այս մասին(2):

Բժիշկներէ ոմանք նաեւ առաջ կը քշեն ուրիշ ենթադրութիւն մը կամ կարելիութիւն մը: Բանի որ, կ'ըսեն, հիւժախտի մանրէն, մաղանցորդ ու նրբածե կերպարանով, մօրմէն իր զաւակին կ'անցնի, յղութեան շրջանին, եւ քանի որ անվիճելիօրէն դիտուած ու հաստատուած է, հիւժախտային անժխտելի խաթարումներու ներկայութիւնը նորածիններու մօտ, այն ժամանակ, շատ հաւանականաբար՝ առաջին, երկրորդ կամ երրորդ մանկութեան շրջանին երեւան ելած հիւժախտաւորութիւնները կարելի է նկատել նախածննդեան սկզբնաւորութիւնով

1. Paul Hauduroy, Etat actuel de la question des formes filtrantes du bacille tuberculeux. La Pr Méd. 1926, p 227.
2. A. Calmette, J. Valtis et M. Lacomme, Transmission intra-utérine du virus tuberculeux de la mère à l'enfant. La Pr Méd. 1926, p 1409.

հիմ դրած թաքուն ախտահարութեան մը վերակենդանացումը կամ վերածնունդը:

Բայց եթէ հիշտ ըլլար այս տեսութիւնը, այն ժամանակ, հիւժախտաւոր մայրերու նորածինները, տիպերկիւլիինի մորթային հակազդեցութեան պէտք էին պատասխանել բացայայտօրէն դրական արտայայտութիւնով: Մինչդեռ գրեթէ միշտ հակառակը կը դիտուի:

Միւս կողմէ, ինչպէս տեսանք, հիւժախտաւոր մայրերու յարկէն անմիջապէս հեռացուած նորածինները ստուար մեծամասնութիւնով զերծ կը մնան հիւժախտային վարակումէ:

Ուրեմն ընդունինք որ հիւժախտի մանրէն բացառաբար եւ հազուադէպօրէն յղի կնոջ արիւնին միջոցով սաղմին մէջ կրնայ տեղաւորուիլ⁽¹⁾:

Գալով միայն հայրենի սերմով հիւժախտային մանրէի գէպի ապագայ սաղմ փոխանցումը, անիրականելի կը թուի ըստ ոմանց: քանի որ հիւժախտաւոր այրերու սերմին մէջ ցարդ չէ նշմարուած ախտատու պասիլը որ եւ է ձեւով:

Սակայն կ'ենթադրուի թէ՛ թոքիւժախտաւոր հօր սերմը, հակառակ անմանրէակիր ըլլալուն, ստուար մեծամասնութիւնով, խաթարուած ամորձիքի արտադրութիւն, բջջային անբնականոն կազմաւորութիւնով կը ներկայանայ: Որով հայրենի մանրէակիր հիւժախտաբաշխ ժառանգականութիւն մը ժխտելով, կ'ընդունուի առանց Քոխի պասիլի հօրենական փոխանցիկ ախտածնունդ տկարակազմութիւն մը⁽²⁾:

Այսինքն՝ հիւժախտաւոր այրը սաղմին կրնայ փոխանցել միմիայն հիւժախտաւոր անբնական բաղադրականութիւն մը⁽²⁾: Այս վատասեր վիճակը կրնայ ստեղծել յետծննդեան

կա՛մ հիւժախտական ենթակայութիւն մը եւ կամ ընդհակառակն հիւժախտի դէ՛մ՝ օրկանային ու կազմախօսական դիմադրականութիւն մը:

Ոմանք ալ կը յայտարարեն թէ՛ Քոխի պասիլը հօր սերմին հետ կամ մօր ձուիկով սաղմին մէջ եթէ տեղաւորուի իսկ, օրինակի համար՝ աւշակծիկներու խորը կամ այլուր, սաղմնային բջիջներու յարձակումին տակ կը կորսընցնէ իր ժանտածին յատկութիւնը եւ կ'ստանայ անանտեսանելի, անվնաս ու մաղանցիկ ձեւ մը:

Այս նրբածեւ մանրէներուն մէկ մասը կը ջնջուի եւ կ'անհետանայ սաղմնական մաքրագործ բջջակերութիւնով, իսկ վերապրողները նորածինին ու մանուկին բնատուր ինքնապաշտպան միջոցներուն շնորհիւ բանտարկուած կը մնան հիւսկէներու ցանցին մէկ անկիւնը երկար տարիներ, իբր անվնաս հիւրեր եւ իբր չէզոքացուած ու անագոցեցիկ մակարոյծներ:

Սակայն երբեմն այս մաղանցիկ մանրէիկները ներքին միջավայրի տկարացումի մը պարագային, յանկարծակի կրնան վերստանալ ձեւափոխութիւնով իրենց նախկին դասական կերպարանքն ու եղծիչ ժահրականութիւնը⁽³⁾:

Նպաստաւոր գետին պատրաստող ու օրկանիզմի տուժունութիւնն ու դիմադրական ուժը կոտորակող պատճառներ են՝ խուսափելի եւ անխուսափելի պատահական ախտեր, ներծոր զեղծերու խանգարումներ, հակառոջապահիկ բնակարաններու մէջ կենակցութիւն, յոռի եւ անբաւարար աննդառութիւն, չարաչար ու չափազանց աշխատանք, բարոյական ցնցումներ ու հարուածներ եւ մասնաւորաբար ալքոլամոլի արեցութիւն:

Այսպէս ուրեմն ժառանգականութեան հարցը մասամբ լուսաբանուած, դեռ մասամբ քօղարկուած կէտեր կը պարունակէ եւ ենթադրութիւնները իրենց վախճանին չին հասած տակաւին:

1. P. Nayrac et A. Breton. De l'Hérédité paternelle en matière de Tuberculose. La Pr. Méd. 1934.— N° 63, p. 1181.

2. Hérité tuberculeuse de graine de Landouzy.

1. Auguste Lumière. Tuberculose-Hérédité, 1930, Lyon.

Սակայն պէտք է ընդունինք առ այժմ թէ՛ ընդհանուր առումով հիւժախտաւոր հորմէ կամ մորմէ նորածին մը կը ծնի՝ անհիւժախտաւոր եւ եթէ ծննդեան օրէն հեռացուի ծնողքէն, ծծկանը կրնայ անվախ ու քաջառօղջ մեծնալ, անիլ ու բազմանալ⁽¹⁾։

Վարակումը տեղի կ'ունենայ առ հասարակ հիւժախտաւոր մօր, հօր կամ ազգականի մը հետ բնակակցութիւնով⁽²⁾։

Ուրիշ հարց մը, որ երկար վիճաբանութիւններու եւ տարակարծութիւններու դուռ բացած է՝ ընդունակութեան, նախատրամադրութեան, ենթակայութեան կամ նպաստող գետինի խնդիրն է⁽³⁾։

Հինէն ի վեր բազմաթիւ հեղինակ բժիշկներ կ'ընդունին ժառանգականօրէն, սերունդէ սերունդ հիւժախտաւոր ընտանիքներու գոյութիւնը։ Եթէ ոչ նոյնանման ժառանգութիւն մը, հիւժախտէ հիւժախտ, գոնէ կ'ընդունուի շատերէ, հիւժախտահրաւէր ենթակայութիւն մը, փոխադրական ու անվրէպ⁽⁴⁾։

Այս կէտն ալ կը մնայ վիճելի՝ գիտական մանրագնին վերլուծումի հանդէպ⁽⁵⁾։ Այնպէս որ այժմ, ո՛չ միայն ենթակայութիւնը, այլ նախահիւժախտային ենթադրեալ շրջանը եւս անգոյ կը նկատուի շատերէ։

Ընդհակառակն ոմանք կ'ընդունին ժառանգական ու ստացական դիմադրականութիւն մը, հիւժախտաւորներէ փոխանցուած իրենց յաջորդներուն։ Որով հաստատապէս

կը յայտարարուի թէ՛ մասնաւորաբար բազմամբոյ բաղաձայնութիւն մէջ, բնիկ անհատներ, հակառակ անոր որ մշտատեւօրէն հիւժախտաւորներէ շրջապատուած են, մասնաւոր դիմադրականութիւնով մը կարծես պատուաստուած Քոխի պատիլի դէմ, անհաղորդ կը մնան հիւժախտի հանդէպ։

Այս տեսութիւնով կը բացատրուի, երախաներէ ոմանց թեթեւընթաց հիւժախտաւորումներու յաջորդող քաջառօղջ վիճակի մէջ դիմադրականութիւնը՝ վարակուած միջավայրերու մէջ։

Բայց դժբախտաբար անհատական այս բնատուր ինքնապաշտպանողական միջոցներն ու պատուաստումները հազուադէպ են եւ ընդհակառակն, առաջին տարուան մէջ, երախաներու հիւժախտավարակումը խիստ յաճախադէպ եւ մահացու է։

Ուրեմն հիւժախտի ժառանգականութեան հարցը ընդհանուր գիծերով կը ներկայանայ ներկայիս, այս կերպով, ժառանգական՝ ո՛չ, ստացական՝ այո՛։

Այս իսկ պատճառներով, ամէն ժամանակներէ աւելի պէտք է ջանանք պաշտպանել մանկութիւնը հիւժախտի յարձակումին դէմ, ամենազգուշաւոր խնամքներով եւ աշաւուրջ հսկողութիւնով։

Այս իսկ պատճառներով նաեւ, հակահիւժախտային պայքարի յատկացուած հաստատութիւնները, որոնց մասին մի առ մի խօսեցանք նախորդ յօդուածներու մէջ, որոնք են՝ խնամակայանները, մանկապաշտպան հիմնարկութիւնները, գիւղագետեղումներու դրութիւնը, զգուշարանները, բուժարանները, կազդուրուած հիւժախտաւորներու յատկացուած արհեստուսոյց վարժարանները, հիւանդանոցներու մէջ հիւժախտաւորներու մեկուսացումի մասնաշարկերը, ծովահայնաց բուժարանները կը պահեն միշտ իրենց կարեւորութիւնն ու անհրաժեշտութիւնը։

Ամէնուն պարտականութիւնն է ուրեմն առողջապա-

1. P. Nobécourt, La Tuberculose, 1929 Paris, p. 445.

2. Armand-Delil e. Loc. cit. p. 6.

3. Hérité de terrain, héréd. dystrophie tuberculeuse (Landonzy, Mosny), terrain héréd. tuberculeux.

4. A. Ravina.— Tuberculose et terrain. La Pr. Méd. 1929, No. 9 p. 140.

5. M. Sacorrafos.— L'Hérité de la Tuberculose. La Pr. Méd. No. 76, 1929, p. 12-1.

հական պարզուկ ու ղիւրատար միջոցներով արգելք հան-
դիսանալ հիւժախտի փոխադրութեան ու տարածումին:

Հիւժախտի սկզբնական փաստացի կամ կասկածելի
արտայայտութեան մը պարագային, միշտ արթնամիտ ու
սթափ, պէտք է ջանալ ոչնչացնել թշնամին, տեղին
վրայ, իր սաղմին ու պատեանին մէջ:

Ժառանգականութեան հարցին մասին արտայայտուած
քոյր փորձառական կարծիքներն ու տեսական ենթադրու-
թիւնները կրկնումով խտացած ներկայացնենք հետեւեալ
տողերով:

Բախտորոշ ու հակատագրական ուղղակի ժառանգա-
կանութիւնը կը մնայ կղզիացած, վիճելի եւ մաքրագոր-
ծումով անհետեւանք:

Սերնդագործումի միջոցին փոխանցուած ու ներարկը-
ուած հիւժախտային ժառանգականութիւնը բարդ հարցա-
նիշի մը հանդէպ կը գտնուի:

Սերնդագործումի նախորդող ու յաջորդող ժառանգա-
կանութիւնները միեւնոյն վաւերականութեան կնիքը չեն
կրեր:

Յետձննդեան բացարձակ ու տեւական առողջապա-
հիկ կանոններու հետապնդումը լաւագոյն ապահովութիւնն
է հիւժախտի դէմ պաշտպանուելու համար:

XXIX

ՄԵՆՔ Ի՞Նչ քրտ ե՞նք հիւժախտի տարածումին դէմ պայքարելու
նպատակով.— Յարց մե՞նք ի՞նչ քրի՞նք ի նպաստ ելու-
ծախսաւարին:

Նոր քաղաքակրթութեամբ լուսաւորուած երկիրներու
մէջ հիւժախտի դէմ մղուած նախապատրաստուած պայ-
քարին որոշակի ուղղութիւնն ու գործունէութիւնը երբ
կ'ուսումնասիրենք, ինքնաբերաբար սիրտերնուս խորերէն
դէպի լեզուին ծայրը հարցում մը կը սպրդի դառնակակիծ:
Մենք ի՞նչ ըրինք հիւժախտին, այդ ահաւոր ընկերային
ախտին տարածումին դէմ:

Իրողութիւնն այն է որ մենք Արեւելքի ժողովուրդ կամ
համայնք, մեզի յատուկ մտայնութիւնով, միշտ զգուշաւոր
եւ կասկածոտ, Արեւմուտքի մասնաւորաբար գիտական
նորութիւններն ու կատարելագործութիւնները կ'ըւացը-
նենք, ընդհանրապէս ժամձմուք վարանումներէ եւ եր-
կար ու թերահաւատ խորհրդածութիւններէ ետք:

Ինչ որ շահաւէտ, ինչ որ օգտակար եւ ինչ որ բանա-
ւոր է՝ կ'ընդունինք մեր մէջ, առհասարակ մեծ ու փոքր,
զարգացած ազգերէ վերջ:

Թիրևս այս ախտաւոր անվճռականութեան շուրջ, ի
միջի այլոց, մեր նիւթական տկարութիւնը կարեւոր դեր
մը ունի:

Բայց մենք ի՞նչ կ'ընենք հիւժախտի զոհերը նուազե-
ցընելու համար:

Հիւժախտի դէմ պայքարողներու առաջին զիծին վրայ
պէտք է յիշատակենք նախ մեր թուրք, հայ, յոյն եւ հրեայ
բժշկները, որոնք անձնուիրաբար եւ աներկիւղ կը խնա-
մեն վարակեալները եւ կը պայքարին աղէտին դէմ, թու-
նաւոր մանրէներէ շրջապատուած:

Հիւժախտի դէմ Պայքարող Թուրք Միութեան ձեռնարկներուն շնորհիւ տարուէ տարի գրքոյկներ կը հրատարակուին եւ նորանոր խնամարաններ կը բացուին:

Մեր բժիշկները գնահատելի յարատեւութիւնով նպատակայարմար, օգտակար եւ հրահանգիչ յօդուածներ կը հրատարակեն օրաթերթերու, Բուժանգի եւ զանազան պարբերաթերթերու մէջ: Խոստմնալից երիտասարդ թորախտաւորի մը մահուան առթիւ ո՞ր բժիշկը զգայուն յօդուած մը չէ գրած՝ արթնութիւն եւ զգուշաւորութիւն բարոզող:

Այս նպատակով գրքոյկներ ալ կը հրատարակուին յաճախ:

Մեր տրամադրութեան տակ գտնուածներէն կրնանք յիշատակել՝ բժիշկ Մ. Կ. Մալաքեանի Թոֆախսը, Կ. Պոլիս 1921, Տքթ. Ե. Մինասեանցի Թիւպէրֆիւլոզը, Բարիզ 1926 եւ Տօթթ. Պ. Քօլօլեանի Թոֆախսաւորները, Բարիզ 1929:

Ասոնք հիւժախտի դէմ պայքարի տեսական ճակատը կը յարդարեն: Իսկ գործնական ու ընկերային գետնին վրայ մխիթարողի եւ խնամողի դերեր ստանձնած են Խալք Կուսակցութեան բժշկական կայանները, Կարմիր Մահիկը, թաղային Աղքատախնամները, որոնք ո՛չ միայն բժիշկ, դեղ, կերակուր, ձկան իւղ, եւայլն կը տրամադրեն, այլ նաեւ նեցուկ կը կանգնին՝ թշուառ թորախտաւորներու դէպի հիւանդանոց մուտքը դիւրացնելով:

Այս ուղղութիւնով ջանքեր կը թափեն նաեւ Բարիզի Աղքատախնամը եւ Բժշկ. Միութիւնը:

Նիւ-Եորքէն Գարակէօզեան Արշակ եւ Միհրան անզուգական եղբայրներու կողմէ 5-6 տարիներէ ի վեր երեք-չորս հազար տոյար կը տրամադրուի Բարեգործականի խոշորակով եւ Տիկնանց Օժանդակ Յանձնախումբի ձեռքնտուութեամբ բաշխուելու համար Յունաստանի հիւժախտաւորներուն եւ կարօտեալներուն՝ դեղ, դրամական օգնութիւն, ուտեստեղէն, ճերմակեղէն, եւայլն:

Անհատական յոյժ գնահատելի մարդասիրական ձեռնարկ, որ եթէ հիւժախտը չի գարմաներ, գոնէ օրհնութիւն-

ներով եւ գոհունակութիւններով կը մխիթարէ ժամանակի մը համար թշուառ բախտազուրկները:

Անցեալ տարի Քոթլինոյի մէջ 40, Լիբազմայի եւ Բիրէայի մէջ 55, Իսկ Ֆիքսի, Սինկրուի, Ամարուսիի եւ Բերիսթերիի մէջ 65 հիւժախտաւորներու նպաստներ բաշխուած են:

Ասոնցմէ ետք, իբր հիւժախտահալած զօրաւորագոյն գործիներ, յիշատակութեան արժանի են Ետի Գուլէի Ազգ. Հիւանդանոցի թորախտաւորներու յարկաբաժինը եւ Մամլիթէյնի թորախտաւորներու հիւանդանոցը:

Ազգ. Հիւանդանոցին մէջ պատասպարուած հիւժախտաւորները զատուած են միւս հիւանդներէն, վերջին տարիներու ընթացքին, բայց դժբախտաբար կարելի չէ եղած սկզբնական շրջանի մէջ գտնուողներու համար մասնաւոր բաժին մը յատկացնել: Գիտական աչքաուս կայունութիւն կամ յետամնաց կացութիւն, որուն պատասխանատուն, ինչպէս այլուր, հոս ալ նիւթականի մեր նիհարութիւնը եղած է:

Հիւանդանոցին բնուր շատ ծանր է: Անշուշտ մեր հիւժախտաւորները լաւագոյն պայմաններու տակ կարելի է խնամել, բայց ցաւ ի սիրտ, հասոյթի աղբիւրները պակասած են, ինչպէս սովոր է կրկնել:

Նախ՝ Հիւանդանոցի պիւտճէն դարմանումի եւ կազդուրման կը կարօտի, որմէ ետք Պոլսահայ հիւժախտաւորներու կարգը պիտի գայ: Այս մասին Ազգ. Իշխանութիւն, Հոգաբարձութիւն, Բժշկ. Մարմին եւ պատասպարեալներ պարագաներով համակարծիք կը գտնուին: Իրենց պաշտօնին նուիրուած եւ իրենց պարտականութեան զիտակից ազնիւ, խղճամիտ ու անշահախնդիր բժիշկներ ունինք, բայց հիւժախտի դէմ պայքարելու սահմանուած նախագաւազական եւ առողջապահական հիմնական միջոցներէ զրկուած ենք: Ծէնք շնորք չէնք մը չունինք:

1930ի Հիւանդանոցի Տարեցոյցին մէջ հրատարակուած

վիճակացոյցին համաձայն, Ս. Փ. Ազգ. Հիւանդանոցը ընդունած է, վերջին չորս տարուան ընթացքին, 530 թոքախտաւորներ: Ասոնցմէ քսանը ենթարկուած են արուեստական բնէօմոթորաքսով դարմանումի, առաւել կամ նուազ յաջող արդիւնքներով պսակուած:

Մեզ կը յայտարարեն թէ՛ 14 թոքախտաւորներ առայժմ փրկուած են: Ինչալլահ, ըսենք:

Ուրեմն չորս տարուան շրջանին՝ 530ներէն 516 հոգի մնած են եւ կամ անվերաքննելիօրէն դատապարտուած: Արդարեւ, խիստ ցաւալի վիճակ, որուն դէմ անտարբեր մնալն ալ ո՛չ միայն ցաւալի, այլ՝ տեսակ մը ցաւագարութիւն է, ամէնուհամար:

Այս խիստ խղճալի վիճակին դէմ անտարբեր մնալը անտարակոյս անխղճութիւն է նաեւ, բայց բոլորովին լուռ մնալն ալ ո՛չ նուազ պախարակելի անխղճութիւն մըն է: Վերը յիշուած անմխիթարական մահացութիւնը արդարացնելու համար, կ'առարկուի միշտ 1930ի Ազգ. Հիւանդանոցի Տարեցոյցի մէջ թէ՛ մեր հիւժախտաւորները բազմաթիւ ձեռքերէ անցնելէ վերջն է որ Ազգին Տան համբան կը բռնեն: Անշուշտ պիտի հարցուի թէ՛ սակաւաթիւ ձեռքերէ միայն անցած վարակեալ մը ընդունելու, պատրաստարելու եւ դարմանելու խցիկ մը ունի՞նք տրամադրելի:

Ինչո՞ւ սկզբնական շրջանի մէջ ներկայացող հիւժախտաւոր խեղճ երիտասարդ մը կամ օրիորդ մը — օրինակի համար — ստիպուած ըլլայ մեկնիլ, սարսափահար հոգեվարներու հռչակներէն հալածուած:

Շիտակը, մեր բժիշկները անսահման համբերականութիւն մը ցոյց կու տան, ինչո՞ւ չխոստովանինք, այս դժոխային միջավայրին մէջ վատնելով եւ սպառելով անչափելի գթասիրութիւն մը եւ միջազգային բժշկական աշխարհէն գնահատուած գիտութիւն մը:

Հիւժախտախնամ Մամրլթէյնի հայ բոֆախսաւորներու հիւանդանոցը հիմնուած է Լիբանան, 1923 Յուլիս 1ին,

նախաձեռնութիւնով Պէյրութի երեք հայ հոգեւոր պետերուն, որոնք իբր խնամակալ մարմին կը վարեն այս Հաստատութիւնը, իրենց կողքին պահելով Պէյրութցի Տիկիններու Օժանդակ մասնախումբը:

Մամրլթէյն օդատուն մէկ վայրն է Լիբանանի, ուրկէ կարելի է դիտել լիաթոք, Պէյրութը, Ճիւնիյէն եւ կապտագեղ ու պատմական Միջերկրականի ծովը:

Ներկայիս դարմանատունը երկու սրահ ունի 8 եւ 12 մահճակալներով: Այս յարկին տակ կը դարմանուին բնէօմոթորաքսով՝ դասակարգ մը հիւանդներ:

Վերջին մէկ տարուան շրջանին, 108 հիւանդներ պատրաստուած ու խնամուած են, մեծամասնութիւնով Թրքահայեր:

Մամրլթէյնի հիւանդանոցի ծախքերը կը հոգան ու կը վճարեն Բըլիֆը, Հ. Բարեգոժական Միութիւնը, Ամերիկահայ բարեսէրները, Գանիական Միութիւնը: Ասոնց վրայ աւելցուցէք «Բահնիւմա» շաբաթաթերթին հանգանակած գումարներն ու բազմաթիւ անհատներու նուիրատուութիւնները:

Վերջին տարեշրջանին՝ հիւանդանոցին մուտքն եղած է 7570 սուրիական ոսկի, իսկ ելքը, 7560 սուրիական ոսկի: Հիւժախտի դէմ պայքարող Մամրլթէյնի հիմնարկութիւնը եթէ ոչ տիպար, գոնէ Հայերու կողմէ անտեսուած լուազոյն կոկիկ խնամատունն է:

Անիկա իր թերի շատ մը կողմերը ունի անտարակոյս, սակայն վերէն դատելով, իր բուն նպատակին՝ կարօտեալներու յատկացուած, որոշ ծրագիրով, արդիական գիտական պահանջումներուն մեծ մասով գոհացում տուող, կլիմայական լաւ պայմաններու տակ, որով եւ այս պատճառներով եւ ամէն կերպով քաջալերութեան ու լայն օժանդակութեան արժանի կորիզ մեկուսարան մըն է: Եւ իր օրինակելի տեղեկագիրէն դատելով՝ աղէկ ալ մատակարարուած է:

Հիւժախտի դէմ պայքարելու նուիրուած վերոյիշեալ եղանակները, անշուշտ, իրենց քննադատելի կողմերէն դուրս, խիստ գնահատելի եզրեր ունին:

Ասոնք դողդոջուն առաջին քայլեր են, որոնք վստահ ենք որ յամրաբար եւ ապահով կերպով պիտի զօրանան եւ պիտի հասնին իրենց իսկական նպատակակէտին, ուր հիւժախտի աւերներու տխուր հետքերը կը մաքրագործուին, եթէ ոչ ամբողջովին՝ զոնէ մխիթարիչ համեմատութիւնով:

«ՆՈՐ ԼՈՐ» 4 Ապրիլ 1930

XXX

Պեմպարակ գիւղը հիւժախտի դէմ ամենագօրուոր պատուար մըն է.— Գիւղէն դէպի բաղաբ եւ փոխադարձաբար բաղաբէն դէպի գիւղ տեղափոխուած ու բնակուիլու առողջապահական մասնայատուկ կանոններու պէտք է հպատակիլ:

Ներկայիս՝ ընկերային առողջապահութեան նաւատորմիդ ղեկավարող կառավարութիւններն իրենց լաւագոյն զէնքերն ու զրահաւորները տրամադրած են մանուկներու եւ երախաներու ֆիզիքական պաշտպանութեան (1), Մանկապաշտպան առաքելութիւնը, իր հոգատարութիւնը ամուսնութեան սեմէն սկսելով տարածած է, հանգրուանէ հանգրուան սերնդազործութեան, յղութեան ու որդեծնութեան շրջաններու վերեւ, մղելով իր խնամատարական հսկողութիւնը՝ առաջին, երկրորդ եւ երրորդ մանկութիւններու սահմաններու շուրջ:

Մանկութեան դէմ ցցուող նախադարձակ թշնամիներէն — փորհարութիւն, տկարակազմութիւն, շնչառական զործարաններու ախտեր, եւայլն.— Բոխի պատիլը՝ հիւժախտը առաջին դիրքի մը վրայ կը գտնուի:

Նրբազնին գիտութիւնը գտած է հիւժախտը դիմակագերծ ընելու միջոցը. տիւպերքիլինի մորթային հակազդեցութիւնով, կեանքի առաջին քայլերէն սկսելով:

Բայց հիւժախտը բացարձակապէս ժառանգական հիւանդութիւն մը չէ, այլ ստացական, Հազիւ 600 նորածիններէ մէկը հիւժախտաւոր մօրմէ կամ հօրմէ սերած, Բոխի պատիլով գտնուած է ծննդաբերութենէ անմիջապէս

1. A. Calmette, A. Bouquet et L. Nègre.— L'infection bacillaire et la tuberculose chez l'homme et chez les animaux; processus d'infection et de défense; étude biologique et expérimentale; vaccination préventive.

ետք։ Ուրեմն ստուար մեծամասնութիւնով, ծննդեան յաջորդող կեանքի սկզբնական շրջանին, մանաւանդ բազմախիտ քաղաքներու մէջ, հիւժախտի մանրէները դուրսէն դէպի ներս մուտ կը գործեն անպատկառօրէն մանկական մարմինին մէջ, միեւնոյն ժամանակ ջանալով տեղաւորուիլ անդ թափթփածութիւնով։

Եւրոպացի մասնագէտ հեղինակներու նորագոյն հետազոտութիւններու համաձայն, հետեւեալ համեմատութիւնով նշմարուած է Քոխի պատիւր մանուկներու մէջ.

Ծնունդէ մէկ տարեկանին՝ 12 առ 100		
2-4	»	13-51 »
5-1	»	17-66 »
8-10	»	35-71 »
11-14	»	55-94 »

Հարաւային Ամերիկայի հեղինակաւոր բժիշկներու վիճակագրութիւնները կ'արձանագրեն իրենց կարգին հետեւեալ թուանշաններն ու խորհրդածութիւնները այս մասին՝ Հիւժախտը, սպիտակ ժանտախտ, մարդկութիւնը կոտորակող հիւանդութիւններէն ամէնէն տարածականը, յաճախադէպն ու մահացուն է։

Գրեթէ բոլոր չափահասները առաւել կամ նուազ աստիճանով այդ հիւանդութենէն վարակուած են։ Հինգ վարակուածներէ մէկը այդ ախտէն կը մեռնի։ Ընդհանուր մահացութեան լման ցանկին մէկ հարիւրին քսանը հիւժախտը գրաւած է։ Հիւժախտի մեծագոյն ու առաջնակարգ զօհը մանուկն է։ Մանուկները կը վարակուին առաջին տարուան մէջ հարիւրին 5, մէկէն երկու տարեկան շրջանին՝ 100ին 10, երկուքէն չորս տարիքին 100ին 25, հինգէն տասնին 100ին 50, եւ տասնըմէկէն տասնըհինգին 100ին 75 համեմատութիւնով։ Չափահաս հիւժախտաւորներու շատերը մանկութեան շրջանէն վարակուած են (1)։

1. Prof. Dr. L. Morquio.— Sobre tuberculosis infantil (Sur la tuberculose infantile). Montevideo, 1930.

Սակայն այս թուանշաններէն չուսահատինք։ Հիւժախտի մանրէները ակամայ հիւրընկալող բոլոր մանուկները անպատեհաւ հիւժախտաւոր ըլլալու դատապարտուած՝ դէպի վաղահաս կորուստ չեն դիմեր։ Ընդհանրապէս ամէն անհատ իր բնածին ուժերով եւ ինքնապաշտպանումի բնատուր միջոցներով եւ կամ հակաթոյներով (2) կը դիմադրէ քաջաւոյջութեան հակառակորդ բոլոր ներքին ու արտաքին տարրերուն եւ մասնաւորապէս Քոխի մանրէներուն արտադրած տիւբերկիւլինի եւ ծանօթ ու դեռ անծանօթ թոյներուն ախտածին ազդեցութիւնը չէզոքացնելով (3)։

Կեանքի անողոք ու տեւական պատերազմ ու մարտընչում։ Հիւժախտի երկուր մանրէները կազմաւորութեան նրբահիւս խորութիւններու մէջ բանտարկուած ու շղթայակապ, երկար տարիներ կրնան մնալ անվնաս, զսպուած բայց կենդանի։

Այս վիճակին մէջ ենթական կրնանք անուանել՝ ծածուկ, թաքուն կամ հանդարտ հիւժախտաւոր։

Ինչպէս տեսանք նախապէս, հիւժախտի պատիւր առժամապէս կամ տեւականօրէն հիւրընկալող մանուկ մը կամ երիտասարդ մը անվրէպ լրջօրէն հիւժախտաւոր ըլլալու դատապարտուած չէ՝ նմանապէս ո եւ է օրկանով մը միայն հիւժախտաւոր անհատ մը կրնայ դարձանուիլ։ Երկար տարիներ ապրիլ եւ կատարելապէս բժշկուիլ, առանց թոքերէն հիւժախտաւորուելու։

Քրոֆ. Մարֆան 1886ին առաջինն ըլլալով նշմարեց ու հաւաստեց թէ՛ աւշակծիկներու եւ մորթային հիւժախտով — զայլցաւ կամ լիւրիւս — վարակուած հիւանդները

1. Jules Auclair.— Essai sur la cause de la chronicité de la tuberculose et de quelques autres particularités de cette maladie. La Pr. Médicale, N°. 12, 8 février 1930, p. 193.

2. Jean Albert-Weil.— Allergine et tuberculine. La Pr. Médicale, N°. 40.— 20 Mai 1931.

Թոքային վարակումի չեն ենթարկուիր: Ինչ որ կը նշանակէ թէ՛ Թոքերէ դուրս եւ հետու թաքուն ու պարփակ հիւժախտաւորութիւնները Թոքային ախտազերծ վիճակ մը կ'ստեղծեն այդ հիւանդութեան հանդէպ: Եւ ինչ որ նոյնը ըսելէ՛ Քոխի պատիւները միեւնոյն մարմինի պատկանող աւշակծիկներու մէջ եւ կամ մորթին տակ կրնան տեղաւորուիլ ու ախտագործել, բայց Թոքերուն մէջ չեն կրնար հաստատուիլ ու Թոքային հիւժախտի մը հիմը չեն կրնար դնել: Բազում հեղինակ մասնագէտ բժիշկներ ընդարձակելով Մարֆանի այս ըմբռումն ու տեսութիւնը, երկար տարիներու փորձառութիւններու վրայ հիմնուելով՝ ներկայիս կ'ընդունին թէ՛ մորթի, խնածագանթի կամ հուզաթաղանթի, աչքերու, խոյլախտութեան կամ խուլատապի, այսինքն վիզի, անութային, ցայլական կամ անուկի աւշակծիկներու, ինչպէս նաեւ ոսկրային, յոդային եւ ծննդամիզային օրկաններու հիւժախտականութիւններու պարագային՝ Թոքերը ընդհանրապէս զերծ կը մնան վարակումէ: Միայն այս հիւանդութիւններու երկարատեւ լուրջ ու վատ պարագաներուն՝ Թոքերը վերջ ի վերջոյ կ'ընկնուին պատիւներու հեղեղանման յարձակումներուն տակ (1):

Ըսել է, վերոյիշեալ օրկանային հիւժախտներու սկզբնական ու ախտաշրջանի միջոցին Թոքերու վարակումը հազուադէպ բարդութիւն մըն է, իսկ այդ հիւանդութիւններէ կատարելապէս բուժուելէ ետք, Թոքային հիւժախտի երեւումը հազուադէպէն աւելի յոյժ բացառիկ դէպք մըն է:

Սակայն ինչպէս բոլոր օրէնքներն իրենց բացառութիւններն ունին, նմանապէս Մարֆանի կանոնը պէտք չէ նկատել զերծ բացառութենէ:

Այսպէս անգամ մըն ալ ցոյց կը տրուի հիւժախտի այլազան ձեւափոխութիւնները, բազմակերպութիւններն եւ անկանոն ու տարօրինակ նուաճումները որոնց հետեւան-

1. E. Rist. Questions Cliniques d'Actualité, 2e série, 1930. p. 296.

քով արմատական դարմանումը ընդհանրապէս կը բախի անհամեմատօրէն յժուարին խոչընդոտներու:

Ամէն պարագայի՝ կեանքի նախամիտներէն, առաջին տարիներէն սկսելով պէտք է ջանանք հետու վանել բնածին ոյժերը կոտարակող ախտահրաւէր բոլոր պարագաները, կարելի ամէն միջոցներով: Այս նպատակին հասնելու լուազոյն ու ամենակարճ ճանապարհը՝ զիւղական բացօթեայ կենցաղավարութիւնն է:

Բրոֆ. Կրանշէի եւ Լէոն Պերնար—Ռոպեր Տրպրէի մանկապաշտպան քոյր կազմակերպութիւններն այս ուղղութիւնով կը թափեն իրենց բոլոր զիտական ու նիւթական ջանքերը:

Վերջին վիճակագրութիւններու համաձայն, Կրանշէի Հիմնարկութիւնը իր 20 տարուան գործունէութեան միջոցին, զիւղերու մէջ տեղաւորած է չորս տարեկանէն սկսելով 3000 մանուկներ, Յարդ 7 պաշտպանեալներ միայն մեռած են, որոնցմէ երկուքը ուղեղամաշկատապէ, որդեգրուելէ երեք շաբաթ ետք, ըսել է նախապէս վաճակուած: Հարիւրին 0.2 մահացութիւն: Իսկ Լէոն Պերնարի, Ռոպեր Տրպրէի եւ Տիկին Սելիկմանի վարած Փոքրիկներու Ձեւտեղումի Հաստատութիւնը պատուաբարձ, խնամած ու տեղաւորած է զիւղերու մէջ, 1920էն ի վեր, հիւժախտաւոր մօր կամ հօր պատկանող 1,141 մանկիկներ, ծնունդէն երկու տարեկան: Ասոնց մահացութիւնը եղած է հարիւրին 3-4:

Ուրեմն զիւղական առողջ բնակարաններու, մաքուր օդի եւ խնամոտ ձեռքերու մէջ, ո՛չ միայն տկարակազմ ու սակաւարիւն մանուկները դէպի կատարեալ առողջութիւն կը դիմեն, այլ նաեւ հիւժախտաւոր ծնողներու նորավարակ փոքրիկները կը բժշկուին՝ հիմնապէս: Բայց չմոռնանք աւելցնել թէ դարմանաբանական ո եւ է միջոց, անգոհացուցիչ արդիւնքներու ծնունդ կու տայ, եթէ թողուած է սանձարձակ, առանց զիտական հսկողութեան ու հակա-

կըշռի՝ Որով գիւղազնացութիւնն ⁽¹⁾ օդափոխութիւն, ծովագնացութիւն, արեւաբուժութիւն, ծովալողանք ⁽²⁾, լեռան օդ, լոյս, հառազայթաբուժութիւն, եւայլն... այո՛, բայց՝ հակակշռուած, չափաւորուած, իւրաքանչիւրին անհատական խառնուածքը, կազմուածքը, տարողութիւնը առողջական ու ախտաբանական վիճակը լուրջ նկատողութեան առնելէ ետք։ Ներքին ու արտաքին ուժերը կազմող բոլոր տարրերը միշտ դէմ առ դէմ, փոխանակութեան ու հաւասարակշռութեան մասնաւոր օրէնքներու հլու հպատակ գոյաւիճակ մը կը պարզեն։ Այս բարերար հաւասարակշռութիւնը պէտք չէ խանգարել յարափոփոխ՝ օդային, ջերմային, խոնաւաչափական, մթնոլորտային ցնշումի, ցրտաբեր, լուսաշող հոսանքներով, նամանաւանդ երբ մարմինը դիւրաբեկ, տկարակազմ կամ հիւանդկախ վիճակի մէջ կը գտնուի։

Առանց մասնագէտ բժիշկի մը կարծիքը ստանալու, (բայց ոչ փողոցին մէջ), մի՛ դիմէք քաղաքէն դէպի գիւղ, դէպի լեռ, դէպի ծովեզերք, աւազ կամ արեւ։

Ծովը, լեռը, արեւը կամ գիւղը փոխանակ հիւանդը բժշկելու, յաճախ նորանոր ախտահարութիւններ կ'ստեղծէ եւ կրնայ ըստմաստակել փոքրանիստ Ֆիզիքական խաթարումներ։

Ինչպէս ջերմուկները այցելելէ առաջ, նմանապէս քաղաքէն դէպի բացօթեայ կեանք կամ ամարանոց տեղաւորուելէ առաջ, բժիշկիդ կարծիքը շօշափէ՛, անոր հաւանութիւնը քաղէ։

Այս առիթով կրնանք աւելցնել եւ պէտք է որ աւելցնենք թէ՛ փոխադարձաբար գիւղէն ու մաքուր միջավայրէ մը դէպի բազմախիտ քաղաք փոխադրուելէ առաջ, նմա-

1. Robert Joudon.— Contre-indications des Ecoles de plein air. La Pr. Méd. 13 Juillet 1929, p. 921.
 2. Dr. G. Barraud (de Châtel—Aillon-Plage).— La sursaturation en puériculture hélio-marine. (Archives de Médecine des Enfants, 1928, p. 224).

նապէս գիտական կարգ մը պահանջներու գոհացում տալ անհրաժեշտութիւն մըն է։

Եւրոպայի եւ Ամերիկայի բազմամարդ քաղաքներու Բոխի պասիլը կատաղի եւ խիստ թունաւոր է, որով՝ գիւղէն, գաւառէն, Պոլիսէն իսկ գաղթողներ, նախապէս մաքուր օդի մը մէջ բնակողներ դիւրաւ զո՞նք պիտի ըլլան անոր։

Անկողինը, վերմակը, ճերմակեղէնը, անցազիրն ու տոմսակը, ինքնութեան թուղթերու ստացումը չեն կրնար պաշտպանել գաղթականին անձն ու ընտանիքը, եթէ ուղղակի հիւժախտի զոհներով վարակուած միջավայրի մը մէջ հաստատուին։

Հիւժախտի մանրէին եւ անոր արտադրած թոյներուն ⁽¹⁾ հետ վարժուելու, բարեկամանալու, զայն սիրաշահելու լաւագոյն միջոցն է բազմախիտ ու ապականուած քաղաքներու մերձաբնակ գիւղաքաղաքներու կամ գիւղերու մէջ նախ բնակութիւն ու բացօթեայ զբաղումներով քիչով գոհացում։

Այս կերպով նիւթականէն առաջ առողջութեան դրամագլուխը ապահոված կ'ըլլանք։

Աստիճանաբար դէպի քաղաք պարբերական այցելութիւններով մեր մարմինը պէտք է վարժեցնենք, պատշաճեցնենք թունաւոր մթնոլորտին։

Արեւելեան առողջութեան փոխառնկումը արեւմտեան երկիրներու մէջ՝ այս կերպով կրնանք յաջողցնել։

Հիւժախտի զոհներուն թիւը այս միջոցներուն շնորհիւ կարելի է, եթէ ոչ բոլորովին ջնջել, գոնէ ապահովապէս նուազեցնել մեծ համեմատութիւնով։

Վերոյիշեալ վիճակագրութիւնները այս եզրակացութիւնը կը հաստատեն։

1. André Jousset.— Traitement de la tuberculose par l'allergine. La Pr. Méd. 1929.— N°. 22, p. 351.

Հիւծախարհ երեւոյթն եւ կամ Ռոսի պատիկներու գործունէ-
ութիւնը սասկացնող երեւոյթիւններ եւ գանազան
վաս ազգակներ

Ախտաբանական երեւոյթներով; իրապէս. ըսե՛նք խօ-
սուն ու ցայտուն կերպով, հիւծախտաւոր պիտի ըլլայ այն
անձը՝ որ հակառողջապահիկ կենցաղովարութիւնով յոռի
ու անբաւարար սննդառութիւնով, չարաչար յոգնութիւնով,
ինչպէս նաեւ կրկնակի եւ յաւելուածական վարակումներու
հետեւանքով, մարմինը գրեթէ անպաշտպան թողած է,
առանց կանոնաւոր բանակի եւ թնդանօթներու, դուռները
ամբողջովին բաց թշնամիներուն առջեւ:

Հիւծախտի երեւումին եւ անոր աւերիչ գործունէութեան
նպաստող ազդակներ են նմանապէս առհասարակ մարմինը
տկարացնող, անոր կազմային դիմադրական զօրութիւնը
քայքայող կարգ մը հիւանդութիւններ, որոնցմէ են՝ հար-
սանիթը, կապուտ հագը, կարմրախտը⁽¹⁾, թիֆոն, թորա-
տապը, թորացնղատապը, իսկական, համատարած ու
լուրջ կոիփը, ժառանգական սիֆիլիսը, եւ այլն:

Հիւծախտի մարմինին մէջ տեղաւորումին, անելուն
եւ կամ անոր սաստկացումին ու ծանրանալուն նպաստող
դրդապատճառներու կարգին կարելի է յիշատակել հետեւ-
եալ ախտայարոյց պատահարները.

Յոգնեցուցիչ ու արիւնաքամ պայմաններու տակ ա-
ռաջ եկած ճննդաբերութիւնները, անխնամ թողուած բախ-
տազուրկ աղացկանները, անբաւարար սննդառութիւնով

յուսարժուած կաթնտու մայրերը հիւծախտահրաւէր գետին
մը կը պատրաստեն յաճախակի, Կարծուածէն աւելի ստէպ
յղութիւնը կ'արթնցնէ թաքուն ու հանդարտ վիճակի մէջ
հիւսկէններու խորը թաղուած պատիւները եւ կը բոցավա-
վառէ հիւծախտաբնակ ու հանդարտակեաց բունիկները:

Դիտումնաւոր, յաճախադէպ ու կրկնակի վիժումները
կը նպաստեն իրենց կարգին հիւծախտի այցելութեան ու
տեղաւորումին:

Հիւծախտը գլուխ կը ցցէ նաեւ ամբողջական ու երկ-
կողմանի ձուտութիւններէ ետք: Հիւծախտի գործունէու-
թեան գետին յարդարող, որով վտանգաւոր ու յոռի համ-
բաւ վայելող կը նկատուին արքնբազարթումի եւ դաշտա-
նադադարի շրջանները, ինչպէս նաեւ երջանկապարգեւ
մեղրալուսինի հիմնեան կուսապիղծ համբորդութիւն-
ները⁽¹⁾:

Օրաթերթերու եւ պարբերաթերթերու մէջ ոճաբանա-
կան խանդավառ յայտարարութիւններով հրատարակուած
ու հրատարակուած այս անցուդարձերը, բարեբախտաբար,
վերջերս նուազելու դատապարտուած են նիւթական սեղ-
մումներով:

Իբր հիւծախտի յանկարծակի երեւումին, տարածու-
մին կամ սաստկացումին օժանդակող յոռի ազդակներ
կ'ընդունուին եւս լայնաբաց ու օրկանիզմը ամբողջովին
ցլցող վիրաբուժական գործողութիւնները:

Անզգայացուցիչ բլորակերպի եւ եթերի ազդեցութեան
տակ ընդհանուր զգայազրկումով որովայնաբացումի են-
թարկուող՝ տկարակազմ, կասկածելի եւ կամ թեթեօրէն
վարակուածներ հիւծախտային վատթարացումի կը դատա-
պարտուին: Այս պատճառով փափկակազմ հիւանդներու
կը յանձնարարուին նախապատուութիւնով տեղական ու
ողնայարի ծակումով արուեստական զգայազրկումները,
երբ ասոնք վիրաբուժական գործողութեան ենթարկուելու

1. Dr O. Millian. La tuberculose, facteur de malignité dans la
scarlatine. Arch de Médecine des Enfants. Mars 1932.

1. E. Rist. Questions Cliniques d'Actualité, 2e Série, 1930, p. 299.

ստիպողականութեան մը հանդէպ կը գտնուին: Տարօրինակ բան սակայն որ ընդհանուր զգայազրկութիւնով կըրծահատական ընդարձակ ու երկարատեւ գործողութիւններու շնորհիւ ներկայիս՝ թորային հիւժախտաւորութիւններ կը դարձանուին եւ կը բուժուին երբեմն յաջող արդիւնքներով:

Անբացատրելի հակասութիւն:

ՆՈՐ ՕՐԻՈՐԴ

(բարեգեան նկարահանողէսէ մը քաղուած)

Հիւժախտի սահուն թեկնածուներու ցանկին մէջ կըրնանք դասաւորել նաեւ սննդագուրկ, սակաւակեր, բարեձեւութեան (?) ու նորածեւութեան խիստ մօտէն հետեւող շնորհալի եւ մշտադալար հարսնցունները:

Ինչո՞ւ մտացի նոր սերունդը, բազմապատկուած զոհեր նուիրէ միշտ մարդակեր վիշապին ու ի՞նչ մարմինը տրամադրէ իբր հանգստաւէտ բնակարան տնաքանդ պասիւններուն:

Ինչո՞ւ չուտելով եւ չխմելով մեր երիտասարդները արիւննին գունատեն եւ շրթունքնին ներկեն կարմիրով: Ինչո՞ւ հաց չուտեն սնունդի առատութեան այս շրջանին եւ դրամ ուտեն, ոսկեդրամին սովի այս հագուազիւտ ատենին:

Ինչո՞ւ իզական բնապարգեւ շնորհները չբացնեն ու չէզոքացնեն շարունակաբար:

Ինչո՞ւ ստամոքսն ու աղիքները օղային դատարկ խողովակի մը վերածնն:

Ինչո՞ւ կծու եւ վտանգալից սիրաբանութիւններով, եւրոպական ու ամերիկեան բարբերու միմասական հետեւողութիւնով ուժասպառ ու ջղասպառ միջավայր մը պատրաստեն:

Եսասէր կենցաղավարութիւն, պիտի ըսուի ոմանց կողմէ:

Անկասկած ամէն անհատ կեանքի առաջին վայրկեաններէն, թերեւս սերնդագործումի սկիզբէն հաշուելով, իր անձին տէրն է եւ իրաւունք ունի ազատօրէն ու անկախօրէն ապրելու իրեն հաճոյ եղանակով:

Սակայն անկողմնակալ ըլլալու համար պէտք է աւելցընել թէ՛ իրա՛ւ, ամէն անհատ ազատ է, բայց ազատութիւնն ալ իր սահմանները ունի, այսպէս անկասկածօրէն ամէն անհատ իր անձին ու հոգիին պատկանելուն հետ հաւաքականութեան մը մէկ մասը կը կազմէ եւ ընդհանուր ամբողջութեան մը մէկ մասնիկն է: Որով ամէնքս նուիրական պարտականութիւններ ունինք մեր ընտանիքին, մեր միջավայրին եւ մէկ խօսքով՝ մարդկային ընկերութեան հանդէպ: Մեր մանկավարժները եւ ուսուցիչները անշուշտ ամէն օր կը շեշտեն այս խիստ կարեւոր կէտը: Ուրեմն իբրողութիւն է որ հակառողջապահիկ կերուխումով եւ այլազան վատասերող զուարթաբանութիւններով դէպի Քի-

գիրական անկում առաջնորդուող անհատ մը, թո՛ղ ուսումնական ըլլայ, հիւժախտի տարածումին սատարող ու նպաստող խելակորոյս չարագործ մըն է: Տրամաբանօրէն, այդ անգիտակից անձը ո՛չ միայն իր առողջութեան քայքայումին ականատես անձնասպան մը կը հանդիսանայ, այլ նաեւ իր անխորհուրդ ընթացքով կը վարակէ ընդհանրապէս բազում անմեղ էակներ:

Հիւժախտային վարակումի մասնաւոր կերպով ենթակայ են եւս — այսինքն հիւժախտին հացին վրայ իւր քսողներ— կարգ մը արհեստաւորներ, չարաչար աշխատող գործաւորներ ու գործաւորուհիներ, արշարոյսէն կէս գիշեր արտասովոր մաքրասիրութիւնով օճառ մսխող եւ աւել մաշեցնող յոգնատանջ կիներն ու աղջիկները, դպրոցական ու համալսարանական քննութիւններու պատրաստութեանց շրջանին չափազանց մարմին ու միտք չարջրկող աշակերտները, ծայրայեղ մարզանքի (Ֆուդպոլ, հեծելանիւ, վագր, ըմբշամարտութիւն, պար, եւայլն.) անձնատուր այրերը եւ վերջապէս անհոգ ու անպիտոյթ բժիշկները (1):

Ծովային երկաւասեւ նամբորդութիւններ կրճան բժեկել րոբային հիւժախտաւորներ

Վերջին տարիներու մէջ, աշխարհիս բոլոր ծովերը գիտնական, պրպտող եւ առաջդիմասէր բժիշկներու սեղանին վրայ փոխադրուած, կը չափչփուին ու հրապարակով կը ծեծուին եւ միեւնոյն ժամանակ օրուան առատ նիւթ կը հայթայթ են առողջաբաններու:

Ո՞ր հիւանդութիւնները կրնան դարմանուիլ յաջող արդիւնքով ծովային մթնոլորտի մէջ: Ո՞ր ախտաւորներու եւ տկարակազմներու դասակարգը պէտք է հետու մնայ ծովեզերքներէ: Ո՞ր ուկիանոսներուն եւ կամ ծովախորշերուն պէտք է նախապատուութիւն տալ: Ո՞ր տարիքն ու կազմերը կրնան օգտուիլ ծովահայեաց գիրքերէն:

Ծովարուժութիւնը կը ջանայ տարուէ տարի, անցեալի փորձառութիւններէն աւելի հարստացած ու հոխացած, կարգ կանոնի դնել եւ դասաւորել վերոյիշեալ հարցումներուն ճշգրիտ ու գործնական պատասխանները: Արդարեւ, ծովերու օդին շնորհիւ բանինէ՛ր բժշկուած ու քանինե՛ր կազդուրուած են:

Այո՛, գիտենք թէ՛ բազմաթիւ ծովային բարձրաստիճան սպաներ եւ ծովակալներ ապրած են ու կ'ապրին 80 90 եւ 100 գարուններ:

Բայց քանի՛ քանի նաւազներ, համեստ ծովայիններ, շոգեհաւաններու մէջ սպասարկող՝ գրագիր, հնոցպան, եւայլն, անարեւ ննջասենեակներու ծոցը, միգամած, խոնաւ երկինքի տակ, երկարատեւ նամբորդութիւններու տեւողութեան շրջանին՝ հալած, մաշած, կորսուած են թաւալազոր: Ծովային միջավայրի ազդեցութիւնով դարմանումի

1. Jaquered (de Leysin). — L'infection tuberculeuse des internes en médecine. La Presse Médicale, 1929, p. 83.

գործունէութեան դէմ հիւժախտը կը ներկայանայ իբր առաջնակարգ յաճախորդ:

Հիւժախտաւորը, մասնաւորապէս թոքային հիւժախտաւորը, ծովերու վրայ ապրելով, կրնա՞յ օգտուիլ եւ առողջանալ: Եթէ ո՛չ բժշկուիլ հիմնապէս, գոնէ կրնա՞յ հանգըստանալ, զօրանալ, կազդուրուիլ եւ ամօքել այսպէս իր ֆիզիքական ապերջանիկ դառնութիւնները: Ո՞ր եղանակին, ո՞ր գօտիներու եւ ի՞նչ պայմաններու տակ ⁽¹⁾:

Մէկ կողմէ հիւժախտաւորները կը ճամբորդեն ամէն ուղղութիւնով երկրի շուրջ, միւս կողմէ բժշկութեան իշխանները կը հետեւին անոնց, հեռուէն կամ մօտէն, աչալուրջ հսկողութիւնով, փոխադրական այլազան միջոցներու մէջ:

Առաջին լուծուելիք խնդիր՝ թոքախտաւորը շոգենաւո՞վ թէ առազաստանաւո՞վ պէտք է որ ճամբորդէ: Ինչպէս ամէն զիտական խնդիրներու շուրջ, նմանապէս այս մասին ալ թեր ու դէմ կարծիքներ պէտք է ունկնդրել:

Մասնազէտ բժիշկները մեծամասնութիւնով, հիւժախտաւորներու շոգենաւային ճամբորդութեան դէմ կ'արտայայտուին հետեւեալ պատճառաբանութիւնով: Թոքախտաւորները պէտք է որ ապրին կ'ըսեն, խոնաւաչափական տեսակէտով, կարելի եղածին չափ անփոփոխ եւ կայուն բարեխառն միջավայրի մը մէջ եւ պէտք է որ վարեն խաղաղ եւ հանգիստ կեանք մը: Ընդհանրապէս մեծատարած շոգենաւանները կը ճամբորդեն դէպի տարբեր կլիմաներ, կանխորոշուած նաւահանգիստներ: Ուղեւորները գրեթէ միշտ ականատես եւ ունկնդիր կ'ըլլան, երկարատես բեռնաւորումի եւ պարպումի անախորժ գործողութիւններուն, ինչպէս նաեւ բեռնաբարձ մեքենաներու խլացուցիչ աղմուկին: Աւելցուցէ՛ք ասոնց վրայ արծուի փոշիները, ծխնելոյցներու մուխն ու ծուխը, հակառողջապահիկ կերուխուամբ

ննջախցիկներու ապականուած եւ օդազուրկ միջավայրը, նորդարիկ պահանջներու զոհացում տուող պարտաւորիչ երեկոյթներն ու պարերը, եւ ասոնց բոլորին յոգնեցուցիչ թոհուբոհը:

Այս պատճառներով բժիշկներէ ոմանք թոքային հիւժախտաւորեալներու կը յանձնարարեն լայնանիստ առաջաստանաւերը: Ասոնցմէ կը մատնանշուին մասնաւորապէս, Եւրոպայէ մեկնելով, Ատլանտեան Ովկիանոսի Ամերիկեան ծովեզերքը հեռուէն քերելով դէպի Բարեյոյսի գլուխը ուղղուող նաւերը, որոնք ունին իրենց իբր վերջին հանգրուան ու կայան՝ Աւստրալիան:

Ահա՛, կ'ըսեն ծովասէր բժիշկները, ամենանպաստաւոր պայմաններու տակ ճամբորդելու պատուական առիթ մը, օգտուելու համար միեւնոյն ժամանակ ծովերու բարերար, կազդուրիչ եւ անապակ մթնոլորտէն: Արդարեւ, հանգրստաւէտ ծովագնացութիւն, առանց մեքենաներու անախորժ աղմուկին եւ ցնցումներուն: Լայնածաւալ առաջաստանաւերը կը սահի հանդարտօրէն աղի ջուրերու վրայ, անսահման երկնակամարին տակ եւ ուր հիւանդը կատարեալ անդորութեան, խաղաղութեան եւ մաքրութեան մէջ կը շնչէ կուշտ ու կուռ, վճիտ օդն ովկիանոսներուն: Ո՛չ կարմիր Ծովի հեղձուցիչ տաքերը, ո՛չ Միջերկրականի յարափոփոխ ջուրերը եւ ոչ ալ Հնդկական Ովկիանոսի պարբերական խստաշունչ հովերը:

Սակայն բժշկագիտական երկրորդ ծայն մը կու գայ դատապարտել մէկ գրիչի վճիռով թէ՛ շոգենաւանները եւ թէ՛ առաջաստանաւերը:

Ինչո՞ւ համար, կ'ըսէ այդ երկրորդ ծայնը, մինչեւ Ափրիկէ, Ասիա, Ամերիկա եւ Ովկիանիա երթանք, ծախսենք, նեղուիւնք եւ պահածոներ ու տենք կամ կերցնենք մեր երերուն հիւանդներուն: Քանիսն՞որ կրնան վճարել այս մեծածախս տեղափոխութիւնները, կ'ըսէք թէ՛ օրական 5—6 թրքական ոսկիով կարելի է ճամբորդել -- սանադորիոմներէն աւելի ա-

1. A. Ravina, Tuberculose pulmonaire et cure marine. La Pr. Méd. 1926, p. 1640.

ժամ — բայց քանի՛ օրեր, քանի՛ ամիսներ պիտի տեւէ այդ վճարումը: Ծովի օղէն օգտուելու համար բազմամարդ ծովեզերքներու առջեւ կազմակերպեցէ՛ք, բարեխառն կլիմաներու տակ, ամրան եղանակին, ծովային պտոյտներ: Առէ՛ք ծփուն կայաններ, արուեստական կղզեակներ, — օր մը ռվիանոսներու մէջտեղերը, այս օրինակ շէնքեր պիտի զետեղուին անտարակոյս, իբր օժանդակ խնամակալ օղանաւերու եւ սաւառնակներու, պարէն ու պէնզին հայթայթող — շարժուն բուժարաններ: Քաշեցէ՛ք զանոնք ռւմօրքէօրի մը ուժով, ծովեզերքէն հեռու, բացը, կէս ժամ, ժամ մը, երկու երեք մղոն: Ծարեցէ՛ք այս ծփուն նաւերուն վրայ երկարաթուռ, բազմոց, օրօրոցաթուռ, անկողին: Ծածկեցէ՛ք եւ պաշտպանեցէ՛ք հիւանդոսները, արեւին կիզիչ հառաքայթներուն դէմ: Նստեցուցէ՛ք կամ պառկեցուցէ՛ք հիւանդներն ու տկարակազմները: Առատօտուրնէ՛ վարդամատն արշալոյսէն մինչեւ մայրամուտ, լիաթոք թո՛ղ ծծեն ծովաթաթախ անպակ օդ, թո՛ղ ուտեն խմեն գորացուցիչ թարմ սննդեղէն, թո՛ղ կարդան, ձեռագործներով զբաղին եւ երեկոյին թո՛ղ վերադառնան իրենց անհատական կամ հաւաքական բնակարանը:

Այսպէս՝ օդափոխութիւն, ծովաբուժութիւն, արեւաբուժութիւն, լուսաբուժութիւն, հառաքայթաբուժութիւն եւ բոլոր տարրաբուժութիւնները միացեալ հաւաքական հակատով թո՛ղ խպաս դրուին ցաւատանջ ու հիւանդկախ մարմնակազմին շուրջ:

Թոքախտաւորներու ո՞ր դասակարգը արտօնուած է բրժըլկութենէ՛ ծովերուն վրայ նաւարկելով թափառելու:

Ընդհանուր առումով եւ սկզբունքով, թոքային հիւժախտաւորը պէտք է հեռու պահել ծովագնաց ուղեւորութիւններէ, ծովաշունչ եւ խոնաւ միջօրայրերէ, նամանաւոր քիչ շատ առաջացած վարակեալները: Կը թոյլատրուի երկարատեւ ծովագնացութիւն, սկզբնական շրջանի մէջ գտնուող հիւժախտաւորներու, կասկածելի երիտա-

աարդներու եւ կամ չափահասներու: Մենք մեր կլիմային ու շրջավայրին մէջ այս դասակարգերու պատկանողներու, կը խրատենք, մինչեւ իսկ զգուշանալ յեղյեղուկ Միջերկրականէն, Մարմարայէն ալ, ուր ժամէ ժամ ու օրէ օր, ջերմաստիճանն ու հովերու ուղղութիւնները յաճախակի փոփոխութիւններու կ'ենթարկուին:

Ամրան եղանակին, մեր հիւանդկախ, սակաւարին, հիւժախտաւորութեան թեկնածու եւ կամ սկզբնական շրջանի մէջ գտնուող, առանց ջերմի թոքախտաւորներու կը յանձնարարենք օգտուիլ՝ Մօտայի, Ֆէնէր Պաղչէի, Զատտէ Պոստանի, Սոււտիէի եւ այդ գիծին վրայ գտնուող լուսառատ եւ հանդարտ ծովեզերքներէն: Այդ ծովափնեայ վայրերուն բով, որոշեալ ժամերու, օրինակի համար, առաւօտեան 8-10 եւ յետ միջօրէի 2-5 խաղաղիկ օրեր, թոքերէ թեթեւօրէն տառապողներ, նաւակներու մէջ, արեւին դէմ ծածկուած, կրնան ֆիզիքապէս նպաստաւորուիլ ծովային օղէն եւ կազդուրիչ լոյսէն:

Այսպէս ուրեմն իբր եզրակացութիւն՝ ծովերու վրայ համբորդող եւ թոքերէ տառապող հիւժախտաւորները մեծամասնութիւնով իրենց բաղձացած արդիւնքին չեն կրցած տիրանալ ցարդ: Ծովային ուղեւորութիւնները հիւժախտաւորին յաճախ անխորժ անակնկալներ ստեղծած են, թոքերու մէջէն սկսեալ ուժ եւ տուն տուած են նորանոր հիւժախտային անողոք խաթարումներու:

Ուրեմն ծովաբուժութենէ կրնան օգտուիլ միայն նորաբողբոջ խտտավարակները:

Մշտապատրաստ յարգանքով, աներկիւղ եւ առանց ատելութեան խնամենք հիւժախտաւորները՝ այդ անմեղ զոհերը մարդկութեան: Պէտք չէ մոռնալ թէ հիւժախտաւորը զգայուն եւ խելացի հիւանդ մը, անբախտ մարդ էակ մըն է:

Քանի՛ քանի՛ փափուկ սիրտեր, պաշտելի փառքեր հիւժախտաւորեալ, ծնունդ տուած են անմահ հանճարներու եւ պատկառելի գլուխ գործոցներու, ծանօթ ու անձանօթ:

XXXIII

Մամբան արձակուրդին չհաւոր մտնուկներու եւ դպրոցակոսներու դէպի ծովեզերք պոռայցները պէտք է որ դիւրացնենք

Հիւժախտը գրեթէ միշտ իր առաջին այցելութիւնը կու տայ փոքր մանկութեան շրջանին եւ դէպի հիւրասօրահ կ'առաջնորդուի տկարակազմութեան ձեռնտուութիւնով ու անջակցութիւնով:

Վատահելի վիճակագրութիւններու համաձայն, 14—25 տարեկան շրջանին հիւժախտամահացութիւնը կը սաստկանայ եւ կ'արձանագրէ ամենաբարձր թուանշաններ գոհերու:

Ռ'րքան բնակչութիւն մը խիտ, բնակարանները հակառողջապահիկ, մութ, խոնաւ, անարեւ ըլլան ու սննդառութիւնը անբաւական, ա'յնքան հիւժախտի մանրէներու ելեմուտքը կը դիւրանայ եւ ա'յնքան մահերու թիւը կ'աճի եւ կը բազմապատկուի, բնականաբար:

Ուստի մանկութիւնը առաջին տարիներէն սկսեալ զօրացնելու, անոր դիմադրական կարողութիւնը, տոկունութիւնը ամրապնդելու համար, ամէն միջոցներէ գերիվեր կը յանձնարարուի գիւղազնացութիւնը:

Ամրան օդափոխութեան շնորհիւ մանուկներն ու աշակերտները անհրաժեշտօրէն պէտք է որ օգտուին բնութեան պարգեւած մարտի օդէն, արեգակին լոյսէն, ջերմութենէն ու ճառագայթներէն⁽¹⁾ ինչպէս նաեւ ծովի լողանքէն ու ծովեզերքներէն⁽²⁾:

1. J. Comby, Hélio-thérapie chez les enfants. Archives de Médecine des Enfants, 1928, p. 353.
2. R. Fortescue Fox. The Value of marine health resorts, with special reference to children (Proc. of the Royal Soc. of Medecine, mai 1928).

Այս գերազանցօրէն առողջապահիկ միջոցներուն շնորհիւ ո'չ միայն տկարակազմ ու սակաւարիւն մանուկը կը զօրանայ, տքնած, սպառած դպրոցականը ամէն կերպով կը կազդուրուի, այլ նաեւ թեթեւօրէն վարակուած կէսառողջ կէս-հիւանդը կը բժշկուի:

Այս իրական արդիւնքներուն վրայ հիմնուելով աշխարհիս չորս կողմերէն մեծ ջանքեր կը թափուին որպէսզի ամբողջ եղանակին, առողջ թէ՛ տկար, դպրոցական թէ՛ աշխատաւոր մանկութիւնը, քաղաքներէ եւ տուններէ դուրս, դէպի բացօթեայ կամ ծովահայեաց կայաններ մղուի ու տեղաւորուի, անհատաբար կամ հաւաքաբար⁽¹⁾:

Մանուկին կամ դպրոցականին մարմինը այս կերպով զօրացնել կը նշանակէ անոր ապագան ապահովել, երկար շրջանի մը տեւողութեան:

Տարուէ տարի աւելի մեծ թիւով, հարիւրաւոր հազարաւոր մանուկներ Եւրոպայի եւ Ամերիկայի մանկապաշտպան ընկերութիւններու միջոցով կը տեղաւորուին ու կը ցաստատուին գիւղերու մէջ, լեռնային կամ ծովեզերեայ իայրերը:

Արձակուրդային գաղթավայրեր, բացօթեայ դպրոցներ, ծովահայեաց կայաններ, արձակուրդի բոյներ, սքառտական արշաւանքներ, եւայլն, անուններու տակ մանկութիւնը կը կազդուրուի, կը զուարճանայ, կը կրթուի եւ միեւնոյ՛ ժամանակ կը պաշտպանուի ներկային ու ապագային համար անգութ ու նենգաւոր հիւժախտին դէմ:

Այո՛, իրաւացի է թէ մենք չունինք դեռ եւրոպական ու ամերիկեան հսկայ դրամագլուխները, ո'չ ալ մարդասիրական ու փոխադարձ ձեռնտուութեան կորովի եւ հաստատուն միութիւնները, բայց մենք ալ կը տրամադրենք վիթխարի անսահման բնական հարստութիւններ, անփոխարինելի առաւելութիւններով լուսափայլ Վոսփորի եզերքները, բլուրներն ու դաշտերը, Կղզիները, Գում Գաբուէն մինչեւ Ֆլորիա, Գալամըշէն Բէնտիք, ծով, ծովային անա-

1. J. Comby, La Thalasso-thérapie en Angleterre. Arch. Méd. des Enfants. 1928. p. 614.

պակ օդ, աւազուտք, արեգակնային կենսապարգեւ առատ լոյս, ջերմութիւն ու ճառագայթներ:

Դե՛ռ Ի՞նչ կ'ուզենք Աստուծմէ. լալկանութիւն: Փառք Տիրոջ, ան ալ ունինք դժբախտաբար, պէտք եղածէն շատ աւելի:

Եւրոպայի կեդրոնէն ցամաքային քաղաքներէն օրերով հեռու գտնուող բնակիչներ դէպի ծով կը թափին, դէպի Վոսփոր կը դիմեն, մինչդեռ մենք՝ ընդհանրապէս կռնակ-նիս Մարմարային դարձուցած կը տնտնանք ու չենք գիտեր օգտուիլ, պէտք եղած չափով, մեր մօտիկ գտնուած կենսաբաշխ հարստութիւններէն:

Ծնողներու սրբազան ու աւագ պարտականութիւնն է յարատեւօրէն պաշտպանել ու ամրացնել իրենց զաւակներուն առողջութեան բերդը եւ ո՛չ թէ ճակատագրական համակերպութիւնով բնատուր ուժերուն վստահելով դիրք բռնել ու երագել ապագայ յաղթանակներու եւ երջանկութիւններու վրայ: Դաստիարակին պարտականութիւնն ալ չէ միայն ուսմունք թխել, հոգին ազնուացնելու տքնիլ այլ նաեւ, նամանաւանդ իրեն յանձնուած մեքենային տարողութիւնը կշռել, անոր բարւոք գործունէութեան վրայ հսկել, քայլ առ քայլ կանոնաւոր կերպով:

Ի՛նչ կ'արժեն բոլոր գիրերն ու թուանշանները, եթէ հիւժախտի մանրէները բոյն դրած են աշակերտին կուրծքին ու գլուխին մէջ եւ երբ դաստիարակը ասոնցմէ անտեղեակ՝ քրտինք կը թափէ ի գուր:

Նախ մարմինը՝ յետոյ միտքը, կամ գոնէ առողջութիւն ու կրթութիւն համընթաց:

Ուսումնական քննութիւններու քով եւ հետ, անտես մի առնէք ամալերջի ֆիզիքական քննութիւնը մանրագիւնն ու խորունկ:

Մանկավարժութիւնը իր մէջ կը պարունակէ խնամատարութիւնը, գործնական ու իրական հոգատարութիւնը, հարուստին ու աղքատին, մէկ գիծի վրայ: Դաստիարակը իր ուսերէն թող չթօթուէ եւ թող չնետէ փողոց, ծնողներ-

րու կամ արդիական ընկերութեան կռնակը առողջապահական ու բարոյական կրթութեան հոգն ու պատասխանատուութիւնը: Ծունչ ու մեղան մի՛ վատնէք՝ եթէ ֆիզիքական ուժերը դէպի սնանկութիւն կը դիմեն:

Առանց չափազանցութեան, իւրաքանչիւր դպրոցական առնուազն մէկ տարուան մէջ տասն անգամ բժիշկի մը կողմէ պէտք է որ քննուի խղճմտօրէն: Անշուշտ գովելի ու շատ կարեւոր է աղքատ աշակերտներուն ցերեկուան ճաշարան ու ճաշ տրամադրել, բայց լաւագոյն պիտի ըլլար ստուգիլ ամրան արծակուրդին պարտաւորիչ պտոյտներ կազմակերպել, գոնէ շաբաթը երկու անգամ, նախապատուութիւն տալով անտարակոյս, չունեւոր, տկարակազմ տղաքներու: Ամէն ուսուցիչ իր դասարանով կրնայ զբաղիլ, Թաղ, Խորհուրդ, Խնամատարութիւն ու Աղքատախնամ պէտք է որ օժանդակեն ուսուցիչին ու ծնողներու ջանքին:

Գարակէօզեան որբանոցը՝ մանչերու, Գալֆաեան Որբանոցը աղջիկներու ժամադրավայր ու հաւաքավայր կրնան ըլլալ, պտոյտներու կազմակերպութիւններու պարագային:

Ղալաթիայի եւ Բերայի արեւազուրկ ⁽¹⁾ ⁽²⁾ ու աղքատիկ մանկութիւնը աւելի պէտք ունի արեւարուժութեան ու ծովաբուժութեան քան Պոլիսի միւս թաղերուն մանուկները:

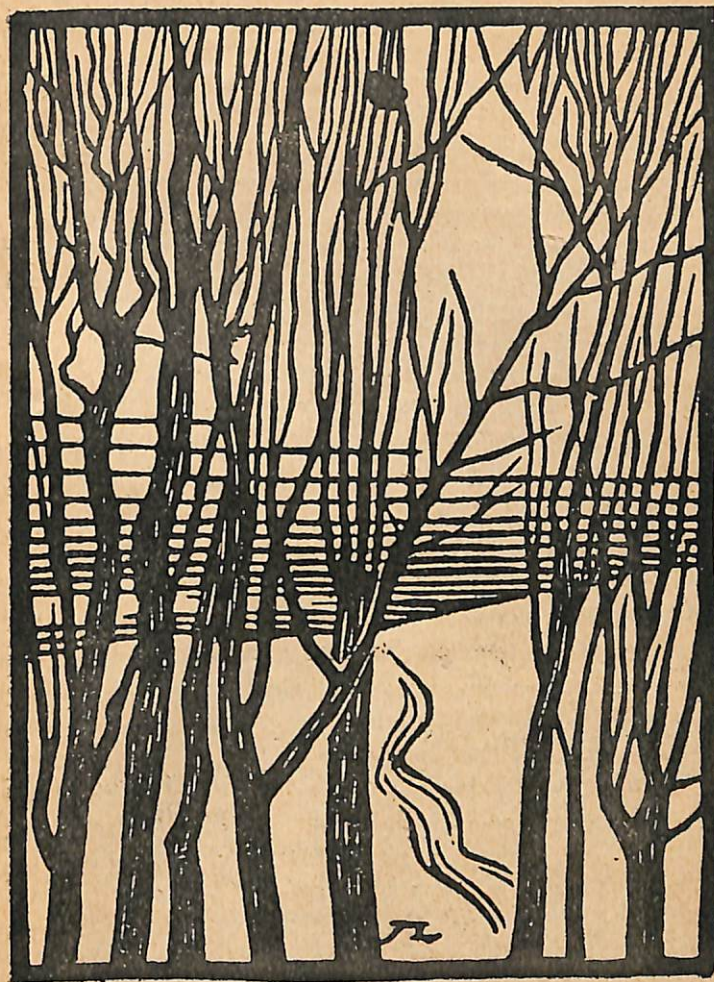
Բարեսիջտ տիկին մը տարին անգամ մը Գալֆաեան որբուհիները կը հրաւիրէ Վոսփոր՝ Սիւտիճէ, կը կերցնէ, կը խմցնէ, կ'ուրախացնէ եւ ինչ որ մեր տեսակէտով ամէնէն գնահատելին է՝ կ'սզդարիչ ծովային օդ, արեգակ, լոյս կը տրամադրէ արեւազուրկ ու գրեթէ բանտարկուած մարմիններու: Այս բնական տարրերը անշուշտ աղջիկներու բարեկրթութեան, համեստութեան ու երկիրաճութեան թրշ-

1. Pierre Woringer, La carence solaire dans la première enfance. Revue de Médecine. 1924, N° 6.
2. J. Comby. La carence solaire dans l'enfance. Archives de Médecine des Enfants. Paris, 1924, p. 750.

նամինը չեն կրնար նկատուիլ: Արդեօք Պոլիսի մէջ միայն մէկ Տիկին Գայսէրեան⁽¹⁾ մը ունինք, երկու 5-10-20 եւ շատ աւելի մեծ թիւով քարեսիրտ, առատածեռն ու առաքինի տիկիներ, օրհորդներ չունինք: Ունինք անտարակոյս: Սրբուհի Մայրապետը ո՛չ դրամ ունէր եւ ոչ ալ ուսմունք, սակայն յաջողեցաւ որքանոցի մը ծնունդ տալ: Իր կուսակրօն վիճակով: Կամք, քարեսրտութիւն, գութ, անձնուիրութիւն, հաւատք եւ յարատեւ աշխատութիւն, արդէն մեր նպատակին հասած կ'ըլլանք: Ո՛չ հրաւէրի, ո՛չ հրատարակութիւններու եւ ոչ ալ գովասանքի պէտք է սպասել: Փափաքողը կարող է պատսպարել ու հրաւիրել թաղ: Խորհուրդի մը, անօրէնի մը, ուսուցիչի մը եւ կամ ո եւ է անհատի մը կողմէ յանձնարարուած տկարակազմ, օգրագուրկ, արեւագուրկ մանուկ մը, դպրոցական մը, աշակերտ մը կամ որբուհի մը 10 օր, 15 օր, ամիս մը:

Մինչեւ որ հաւաքական կազմակերպութիւնները ձեւաւորուին մեր մէջ, անհատական քարեգործութիւններու առջեւ հանապարհը բաց կը մնայ, մանաւանդ անոնց համար որ հօգեկան գոհունակութիւններու, քարոյական առաքինութիւններու, ընկերայինութեան ազնիւ զգացումներու կայան մը կը կրեն իրենց սիրտին մէջ:

Չքաւոր եւ ուշիմ աշակերտը կամ աշակերտուհին, դպրոցական վերամուտին քաջաոռոջ մարմինով եւ կայտառ միտքով վարժարանէն ներս պէտք է որ առաջնորդինք: Այս է մեր առաջին պարտականութիւնը, այս կերպով միայն հիւժախտը մեծ մասով պարտուած է⁽²⁾:

Bois de J. Lébédoff

(Les Annales)

1. J. Comby, Nos Enfants au soleil. Archives de Méd. des Enfants. 1930 p. 555.

2. Georges Barraud, — Nos Enfants à la Mer. 1927, Paris.

XXXIV

Ամփոփոյք եւ Եզրակացութիւն

Մեր ուսումնասիրութեան նախորդ տողերը կրնանք ամփոփել հետեւեալ կերպով :

Հիւժախը միքրոպար, փոխանցիկ ու իրականութեան մէջ գործնականօրէն ոչ-ժառանգական, այլ՝ ստացական հիւանդութիւն մըն է :

Հիւժախտի ախտաճանաչումը կը բնորոշուի՝ բժշկական ականջադրութիւնով, Ք հառագայթներով եւ խուխերու մանրադիտական զննութիւնով :

Նուխին մէջ Քոխի պասիլներու ներկայութիւնը թոքային հիւժախտաւորումը հաստատող լաւագոյն ու բացարձակ ախտանիշն է :

Օրկանիզմի սկզբնական վարակումը ընդհանրապէս տեղի կ'ունենայ առաջին մանկութեան շրջանին :

Չափահասութեան մէջ երեւան ելած ու շեշտուած հիւժախտը մանկական տարիներու մէջ հիմ ու արմատ դրած թաքուն հիւժախտաւորութեան մը գարթումն ու բռնկումն է կրկնակի եւ յաւելումական թունալից նորանոր պասիլներու այցելութիւններով :

Մարմինէն ներս մանրէներու այցն ու մուտքը չի նշանակեր գործն ու աւերիչ հիւժախտաւորութեան մը սկզբնաւորութիւնը ու ենթակային դատապարտութիւնը :

Մանուկներու վարակումը չափահասներու վարակումէն աւելի վտանգաւոր եւ մահացու է :

Հիւժախտաւորին բոլէն անմիջապէս եւ նախ եւ առաջ պէտք է հեռացնել փոքրիկները, որովհետեւ մանուկները Քոխի պասիլներու դէմ բնականօրէն անպաշտպան, մասնաւոր ախտածիգ անդիմադրականութիւն մը ցոյց կու տան :

Հիւժախտը գրեթէ միշտ խուխերուն միջոցով փոխան-

ցուելուն՝ պէտք է մեկուսացնել հիւժախտաւորին քիթն ու բերանը, նուազեցնելու համար այս Մեծ Հիւանդութեան համատարածումը :

Բնակարաններու խիստ օգտակար հականեխումէն աւելի պէտք է մեծ կարեւորութիւն ընծայել անհատական նախազգուշական խիստ միջոցներուն :

Հիւժախտը ամօթալի եւ կամ անբուժելի հիւանդութիւն մը չէ :

Բժիշկին ու ծնողներուն պարտականութիւնն է կարելի եղածին չափ սկիզբէն ախտաճանաչել հիւանդութիւնը եւ այս ախտաճանաչումին ու հիւանդին ընկերային դիրքին համապատասխան ու պատշաճ դարմանումի մը եւ խնամքի մը ենթարկել զայն :

Հիւժախտը՝ ընկերային հիւանդութիւն, սպիտակ ժանտախտ, Մեծ Հիւանդութիւն, Սհաւոր Հրդեհ, թշնամի մարդկութեան, պէտք է որ հալածուի անհատական ու հաւաքական ուժերով եւ սիսթեմաթիք կերպով :

Հիւժախտի դարմանումը ներկայիս կը գործադրուի՝ ճոխ սննդապահութիւնով, ողջապահիկ կերութումով եւ կազդուրիչ նիստուկացով (1) :

Հիւժախտաւորին պէտք է տրամադրել սանադորիոմ, առողջաբեր կլիմայի տակ բացօթեայ հանգիստ, ազատ ու խաղաղ կենցաղավարութիւն :

Հիւժախտը շեշտակի հարուածող եւ անվրէպ բուժող մասնադեղ մը դեռ չէ գտնուած :

Կարգ մը տիւբերկիւլիններ, շինուկներ կամ պատուաստներ կը պատրաստուին ու կը գործածուին երբեմն յաջող արդիւնատուութիւնով :

1. P. Colombar. Conseils aux tuberculeux et à leur entourage, Paris, 1931, Masson et Cie.

Կարմեթի BCG ն մանուկներու սահմանուած պատ-
ուաստ մըն եւ ոչ բուժիչ դարմանակերպ մը:

Հակահիւժախտային դարմանաբուժութեան մէջ տեղ
մընին բազում մետաղային եւ ոչ-մետաղային բաղադրու-
թիւններ ու բաղակցութիւններ՝ գործարանաւոր կամ ան-
գործարանաւոր տարրաբանութիւններէ փոխ առնուած:

Յաջող ու տեւական բարելաւումներ կ'արձանագրուին
արուեստական կրծօղային ճնշումով եւ վիրաբուժական
գործողութիւններով:

Վերոյիշեալ մեթոտները առանձին կամ միացեալ հա-
կատով կրնան կատարելապէս բուժել հիւժախտաւորներու
նպաստաւորեալ դասակարգ մը:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

	Էջ
Առաջաբան	Ա.
I. Հիւժախտը մեզ կ'ուսէ եւ մեկի կը փնտնակի	9
II. Հիւժախտի դէմ պայքարը ե՞րբ սկսու իրականին մէջ ու պաշտօնագիտ	18
III. Հիւժախտի դէմ պաշտպանութեան Վարչական Ծրու. Յանձնաժողովը ի՞նչպէս կազմուած է եւ ի՞նչպէս կը գործէ	20
IV. Եանակներու մէջ հսկանիւժախտային մասնաւոր վարչական կազմակերպութեան մը անհրաժեշտ- քիւնը	24
V. Ենթակայաններու խիստ կարեւոր դերը. — 1 ^o Եւ- պիս պէտք է ըլլան, ի՞նչպէս կը սկստուին եւ ի՞նչպէս կը գործեն. — Հիւժախտախեղ մասնագիտ բժիշկներ եւ այցելու հիւանդապահուհիներ	26
VI. Հիւժախտախեղ այցելու - հիւանդապահուհիներ պատաստող վարձարաններ	32
VII. Եորածիկները, ծծկանները, մանուկներն ու պատ- նիկները ի՞նչպէս կարելի է պաշտպանել հիւժախտի դէմ. — Մակապաշտպան հաստատութիւններ ու գիւղագէտներու մներ. — Երկրորդ մակարեան ասնամուտ Կրակչի հիմնարկութիւն. — Առա- ջին մակարեան յատուկ Բրոք. Լիոն Պերկարի	

և Ռուպեր Տրայրէի նախածեռնութեանք ու քն-
չադրութեանք կազմակերպուած Տիկին Արնոյ
Սեղիկնակի հիմնարկութիւն: 35

VIII. Թեքե, կայուն վիճակով՝ քոխերէ դուրս հիւժախ-
տաւոր մանուկներու պատասխարումին ու դարմա-
նումին յատկացուած Զգուշարաններ (քրեխան-
դորիում 42

IX. Բուժարաններ՝ (Սանատորիում չը ֆիւր) քոխային
հիւժախտաւորներու պատասխարումին ու դարմա-
նումին յատկացուած հաստատութիւններ . . . 46

X. Արհեստաւոյց վարժարաններ 50

XI. Հիւանդանոց-բուժարաններ 52

XII. Հիւանդանոցներու մէջ հիւժախտաւորներու մե-
կուսացում 57

XIII. Ծովահայեաց բուժարաններ 61

XIV. Մարդկութիւնը ի՞նչ շահեցաւ ցարդ հիւժախտախնամ
հաստատութիւններէն 65

XV. Ետի Գուշե և Սանատորիում.— Հիւժախտէն տի-
բերկիւղոց և տիբերկիւղոցէն աչ հիւժախտ .—
Նախ հիւանդութեան ակունք որոշենք . . . 69

XVI. Ետի Գուշե և սանատորիում.— Հիւժախտաւորներու
մեկուսացումին ու դարմանումին յատկացուած
մասնաճիւղը ի՞նչ ակունք պիտի ի կրէ.— Բժրշ-
կական գաղտնապահութիւն ու պարտաւնութիւն 75

XVII. Ետի Գուշե և սանատորիում .— Ո՛ւր հաւաքենք
Ազգ. Հիւանդանոցի հիւժախտաւորները . . . 82

XVIII. Հին հիւժախտ և նոր հիւժախտ.— Phtisie=tuber-
culose=Հիւժախտ 87

XIX. Սանատորիում և Ազգ. Հիւանդանոց.— Ե՞րբ և .
ի՞նչպիսի սանատորիումի մը պիտի գգադի եղաւ.—
Փոքրածաւաչ սանատորիում մը ո՞րքան ծախսի կը
կարօտի 99

XX. Վերջապէս ի՞նչ կրնանք ընել Ազգ. Հիւանդանոցի
հիւժախտաւորներուն համար.— Նախ առաջա-
ցածներու և ակունքներուն մասին խորհիմք . 103

XXI. Սկզբնական շրջանի մէջ գտնուող հիւժախտաւոր-
ներու համար ի՞նչ կրնանք ընել.— Տկարակազմ
քեղիմածուներէն աչ չկոտնանք 109

XXII. Հիւժախտի դիւ պայտարող Միջազգային վեցերորդ
Համաժողովը.— Ազգ. Հիւանդանոցի հիւժախտա-
ւորները ե՞րբ պիտի խնամուին դարուս պահան-
ջումներուն համաձայն.— Եւրոպահայերուն յա-
տուկ սանատորիում մը կարելի՞ է հիմնել . . . 116

XXIII. Առանց կառավարական ձեռնարկութեանց՝ Հայերը
արդիական սանատորիում մը չեն կրնար հիմնել . 122

XXIV. Ազգ. Հիւանդանոցի հիւժախտաւորներու մասին
գրածներու վերջին մասը.— Խօսքին ու գիրին
յիշոյ գործի կրնանք ձեռնարկել 126

XXV. Բրոք. Լեոն Պերնարի քերտորութիւններէն ու յանձ-
նարարութիւնները Ազգ. Հիւանդանոցի Հոգա-
բարձուներուն 131

XXVI. Ինչո՞ւ Սանատորիումէ Տաղաւար և Տաղաւարէն
աչ Կիներուն Յարկաբաժինը 137

XXVII. Ո՞րքան հիւժախտաւոր ունիմք 144

XXVIII. Հիւժախտը բացառաբար, իսկ գրեթէ միշտ ին-
խանցիկ ու ստացական հիւանդութիւն մըն է.—
Սակայն հիւժախտի ժառանգականութեան հարցը
վերջնականօրէն լուծուած չէ 149

- XXIX. Մենք ի՞նչ ըրած ենք հիւժախտի սարսուռին դիմ
պայքարելու նպատակով. — Ցարդ մենք ի՞նչ ը-
րինք ի նպաստ հիւժախտաւորին 157
- XXX. Անվարակ գիւղը հիւժախտին դիմ անենագորաւոր
պատուար մըն է. — Գիւղին դեպի քաղաք եւ
փոխադարձաբար քաղաքին դեպի գիւղ տեղափո-
թիւն ու բնակութիւն ստորջապահական մասնա-
յատուկ կանոններու պէտք է նպատակին 163
- XXXI. Հիւժախտը հրահրող եւ կտու Բոխի պատիշներու .
գործունէութիւնը սաստիպցնող հիւանդութիւններ
եւ զանազան վնաս ազդակներ 170
- XXXII. Ծովային երկարատեւ ճանրորդութիւնները կրնն
բժշկել բոխային հիւժախտաւորները 175
- XXXIII. Անբան արձակուրդին չբաւոր մանուկներու եւ
դպրոցականներու դեպի ծովեզերք պտոյտները
պէտք է որ դիրացնենք 180
- XXXIV. Ամփոփոյժ եւ Եզրակացութիւն 186

7131

100

100 100

100 0

